

DE REVOLTE VAN ABŪ YAZĪD

Plaats van deze revolte binnen het ḥārijisme en zijn weerslag op het Fāṭimiedisch kalifaat in Ifrīqiya in de eerste helft van de 10de eeuw AD.

Promotor : Prof. Dr. J. Nawas

Verhandeling aangeboden tot het verkrijgen van de graad
van licentiaat in de Arabistiek en Islamkunde door :

Marie Bijns

- academiejaar 2003-2004 -

Inhoud

Voorwoord	1
Transcriptiesysteem	2
Afkortingen	3
Inleiding	4
Deel 1	6
Hoofdstuk 1: De ḥārijieten (<i>al-ḥawārij</i>)	7
1. Inleiding	7
2. Kort historisch overzicht van de ḥārijieten	8
2.1. De oorsprong van de ḥārijietische beweging	8
2.2. De eerste revoltes: de ḥārijietische beweging tijdens de Umayyaden	9
2.3. De Ibāḍiyya en Ṣufriyya tijdens de Abbasieden	15
3. Het ḥārijisme in Noord-Afrika	17
3.1. De Maḡrib	17
3.2. Islamisering van de Maḡrib	18
3.3. De komst van het ḥārijisme	19
3.4. Het ḥārijisme in Noord-Afrika tijdens de Umayyaden	19
3.5. Het ḥārijisme in Noord-Afrika tijdens de Abbasieden	21
4. Conclusie	25

Hoofdstuk 2: De Fāṭimieden (<i>al-Fāṭimiyyūn</i>)	26
1. Inleiding	26
2. De Ismāʿīlieten	27
3. ʿAbd Allāh al-Mahdi (909 – 934 AD)	28
3.1. De aanloop naar het Fāṭimiedisch kalifaat in Ifrīqiya	28
3.2. Het Fāṭimiedisch kalifaat in Ifrīqiya	30
4. Al-Qāʾim bi-amr Allāh (934 – 946 AD)	34
5. Al-Manṣūr bi-llāh (946 – 953 AD)	36
6. Al-Muʿizz (953 – 975 AD)	37
7. Algemene beschouwingen over het Fāṭimiedisch kalifaat in Ifrīqiya	38
8. Conclusie	39
Hoofdstuk 3: De opstand van Abū Yazīd	40
1. Inleiding	40
2. Abū Yazīd Maḥlad ibn Kaydād	40
3. De nukkārieten	41
4. De aanhang van Abū Yazīd	42
5. De opstand	43
5.1. Het uitbreken van de opstand onder al-Qāʾim	43
5.2. Al-Manṣūr slaat terug	46
5.3. De terugwinning van Qayrawān	48
5.4. De achtervolging van Abū Yazīd	49
5.5. Einde van de strijd?	51
5.6. Algemene beschouwingen over de opstand	52
6. Ḥārījietisch-geïnspireerde opstanden na Abū Yazīd?	52
7. Conclusie	53
Conclusie	55

Deel 2	60
Inleiding	61
Vertaling	62
Bijlagen	80
1. The Western Mediterranean in the 3th/9th C.	81
2. Afstammingstabellen van de Berbers	82
3. Ifrīqiya	83
4. De Maġrib en Spanje in de 9de eeuw AD	84
5. Ismāʿīlietische afstammingslijn	85
Bibliografie	86

Voorwoord

Eerst en vooral zou ik mijn promotor professor J. Nawas willen bedanken voor de raadgevingen en instructies die hij mij gegeven heeft, alsook voor het nalezen en het opvolgen van mijn verhandeling. Hij heeft mij de vrijheid gelaten om het schrijven van deze verhandeling aan te pakken op mijn eigen manier, maar tegelijkertijd de vorderingen nauwgezet opgevolgd en kritisch benaderd. Ten tweede zou ik Nico Debrier willen bedanken. Hij heeft mijn verhandeling nagelezen op een zeer grondige en doordachte manier, ondanks de weinige voorkennis die hij over dit onderwerp had. Ook ben ik zeer dankbaar voor de tips van professor Michael Brett en Stijn van Nieuwenhuysse, met wie ik op het colloquium van professor Vermeulen in contact ben gekomen. Verder ben ik dank verschuldigd aan iedereen die mij tijdens het schrijven van mijn verhandeling gesteund heeft, namelijk mijn vriendinnen van op kot: Katrien Timmermans, Mart Achten en Mies Cosemans, alsook mijn familieleden en zeker niet te vergeten mijn vriend Wannes Claes. En ten laatste zou ik mijn hele klas willen bedanken voor zowel de steun tijdens de laatste maanden, als de vier fijne jaren die we samen hebben doorgebracht. Dank gaat uit naar Barbara Toelen, An Vanraemdonck, Alexandra Pardon, Julie Piette, Jelle Puelings, Katrien Vanpee en Zibar Omar.

Transcriptiesysteem

ء	ʾ	ذ	d	غ	g
ا	ā	ر	r	ف	f
ب	b	ز	z	ق	q
ة	niet weergegeven	س	s	ك	k
ت	t	ش	š	ل	l
ث	ṭ	ص	ṣ	م	m
ج	j	ض	ḍ	ن	n
ح	ḥ	ط	ṭ	ه	h
خ	ḫ	ظ	ẓ	و	w/ū
د	d	ع	ʿ	ي	y/ī

De hamza wordt voorgesteld door ʾ tenzij aan het begin van een woord, in dat geval wordt ze weggelaten.

Ik heb geen assimilatie toegepast

De nisba wordt weergegeven door ī of iyya

Afkortingen

<i>Ar</i>	Arabica
<i>BSOAS</i>	Bulletin of the School of Oriental and African Studies
<i>CT</i>	Cahiers de Tunisie
<i>EF</i>	Encyclopédie de l'Islam, nouvelle édition
<i>IJMES</i>	International Journal of Middle-Eastern Studies
<i>JESHO</i>	Journal of the economic and social history of the Orient
<i>JSS</i>	Journal of Semitic Studies
<i>RO</i>	Ročník Orientalistyczny
<i>SI</i>	Studia Islamica

Inleiding

Weinig is geweten over de geschiedenis van de ḥārijieten. Wel is het algemeen bekend dat de ḥārijieten geen onberispelijke positie hadden binnen de islam. Menig kalief of gouverneur werd bestreden door deze vaak gewelddadige en extremistische sekte. Ondanks dit negatieve beeld van deze sekte mogen we toch niet vergeten dat de ḥārijieten de eerste moslims waren om hun doctrinaire standpunten te verwoorden en daarom van zeer groot belang zijn geweest voor het gehele islamitische denken.

Gedurende de eerste drie eeuwen van de geschiedenis van de islam werd het Umayyadische en Abbasiedische gezag vaak geconfronteerd met opstanden van verschillende ḥārijietische sekten. Traditioneel wordt de opstand van Abū Yazīd in Noord-Afrika (943 – 947 AD) beschouwd als het definitieve einde van deze strijdlustige periode van het ḥārijisme. In het eerste luik van mijn verhandeling zal ik daarom onderzoeken wat de plaats was van deze ḥārijietisch-geïnspireerde opstand binnen de ḥārijietische beweging en of ze nu ook werkelijk de laatste opstand was van deze beweging.

De opstand vond plaats ten tijde van het Fāṭimiedische kalifaat in Ifrīqiya, het gebied dat het huidige oost-Algerije, Tunesië en Libië beslaat en dit kalifaat duurde van 909 AD tot 973 AD. Hier stelt zich het tweede luik van mijn verhandeling. Ik zal de opstand van Abū Yazīd plaatsen binnen de geschiedenis van deze dynastie en vervolgens nagaan in hoeverre de Fāṭimieden geleden hebben onder deze opstand.

De opstand van Abū Yazīd, of beter, het neerslaan van de opstand, heeft een niet te onderschatten belang gehad voor Noord-Afrika en onrechtstreeks ook voor Egypte.. Doordat de Fāṭimieden erin geslaagd waren om deze opstand neer te slaan, bleef hun positie gevrijwaard en konden we de Arabische cultuur opgang doen maken onder de vaak nog “primitieve” Berberstammen. Ook hebben ze het ḥārijisme in Noord-Afrika de definitieve doodsteek gegeven. Indien Abū Yazīd had gezegevierd, zou heel Noord-Afrika of een groot deel ervan nu misschien nog steeds ḥārijietisch zijn. Ook zouden de Fāṭimieden er dan misschien niet in geslaagd geweest zijn om Egypte te veroveren, waardoor Egypte dan niet de bloeiperiode had doorgemaakt die ze onder de Fāṭimieden gekend had. Dit zijn uiteraard

allemaal gissingen, die achteraf zo gemaakt worden, maar zo is het in ieder geval niet gelopen. Maar desondanks lijkt mij deze fase van de islamitische geschiedenis uitermate interessant en zeker de moeite waard om eens nader te beschouwen.

Voor het schrijven van deze verhandeling zal ik chronologisch te werk gegaan. Zoals net gemeld zal ik in het eerste hoofdstuk het hārijietische luik van mijn verhandeling chronologisch uitwerken en in het tweede hoofdstuk zal ik het Fāṭimiedische luik behandelen. Vervolgens zal ik deze twee luiken laten samensmelten in een derde hoofdstuk waar beide partijen letterlijk met elkaar in botsing komen in de vorm van de opstand van Abū Yazīd.

De tekst die ik heb gekozen om te vertalen, komt uit “al-Muqaffā” van al-Maqrīzī. Het is een biografisch fragment over de derde Fāṭimiedische kalief, al-Manṣūr, die het neerslaan van de opstand heeft bewerkstelligd. Ik zal meer informatie geven over zowel de auteur als de tekst in een inleidend stukje dat bij de vertaling hoort.

Verder rest er mij enkel nog de praktische kant van deze verhandeling mee te delen. Bij het gebruik van de jaartelling heb ik ervoor gekozen om de christelijke jaartelling te hanteren, aangeduid door de letters “AD” achter het jaartal. Voor de plaatsnamen die in mijn verhandeling voorkomen heb ik waar mogelijk het Nederlandse equivalent gebruikt. In sommige gevallen heb ik de Arabische plaatsnaam bij de eerste vernoeming ervan tussen haakjes bijgevoegd, bijvoorbeeld wanneer het enkel in die vorm in de bijlagen is terug te vinden. Bij sommige plaatsnamen heb ik ervoor gekozen om correct te blijven en toch transcriptie toe te passen (*bijvoorbeeld: Baṣra, Maḡrib*). Het transcriptiesysteem dat ik gebruikt heb, is opgenomen op pagina 2.

Er zullen in deze verhandeling ook regelmatig Berberstammen vernoemd worden. In voetnoten zal ik informatie geven over hun geografische verspreiding, hun politieke karakter en eventueel nog hun verhouding tot andere stammen, indien dit rechtstreeks relevant is voor de verhandeling.

Deel 1

Hoofdstuk 1:

De ḥārijieten (*al-ḥawārij*)

1. Inleiding

Alle grote sekten van de islam zijn ontstaan in dezelfde historische context en hebben hun doctrine gevormd in functie van elkaar¹. In die zin zijn de ḥārijieten de eersten geweest die hun eigen doctrine hebben gevormd, als oppositie waartegen nadien het šī'isme en sunnisme zich hebben ontwikkeld. De historische context die hierboven zojuist vermeld werd, situeert zich in de allervroegste geschiedenis van de islam en zal in paragraaf 2 verder verduidelijkt worden. De ḥārijietische beweging was niet eenvormig en splitste zich op in meer dan 20 subsekten², welke doctrines nogal verschilden van elkaar. In dit hoofdstuk zal ik mij dan ook beperken tot een historisch overzicht van het ḥārijisme en enkel een toelichting geven over de doctrine indien deze direct relevant is voor mijn verhandeling. Ik zal beginnen met het schisma waaruit de ḥārijietische beweging ontstaan is (punt 2.1.), vervolgens zal ik overlopen hoe de ḥārijieten zich verder hebben opgedeeld en verspreid tijdens de Umayyaden en de Abbasieden (punt 2.2. en punt 2.3.) en tot slot zal ik ingaan op de situatie in Noord-Afrika (paragraaf 3.), ten tijde van de verspreiding van het ḥārijisme aldaar via twee van zijn subsekten, namelijk de Ṣufriyya en de Ibāḍiyya. Zo kunnen we ons een goed beeld vormen van de geschiedenis van het ḥārijisme en een context creëren waarbinnen we de opstand van Abū Yazīd kunnen plaatsen. Nadien kunnen we dan verder nagaan in welke mate deze opstand in de lijn lag van de geschiedenis van het ḥārijisme en in welke mate deze het eindpunt vormt van hun strijdlustige geschiedenis.

---

¹ Cuperly, P., *Introduction à l'études de l'ibādism et de sa théologie*, p.13

² Levi della Vida, *Khārijites*, EI²

2. Kort historisch overzicht van de ḥārijieten

2.1. De oorsprong van de ḥārijietische beweging

Om het schisma te begrijpen, moeten we teruggaan naar de vroegste geschiedenis van de islam, meerbepaald naar het conflict³ tussen ‘Alī⁴, vierde opvolger (*ḥalīfa*) van Muḥammad, en Mu‘āwiya ibn Abī Sufyān, gouverneur van Syrië op het ogenblik dat ‘Alī kalief was te Medina. ‘Alī en Mu‘āwiya kwamen rechtstreeks tegenover elkaar te staan in de slag te Ṣiffin in juli 657 AD. Toen het kamp van ‘Alī de bovenhand begon te halen in deze slag, stelde Mu‘āwiya een arbitrage voor⁵. ‘Alī aanvaardde dit voorstel en langs beide zijden werd een gezant⁶ gestuurd om de strijd te beslechten.

Het accepteren van de arbitrage zorgde ervoor dat een groep strijders het kamp van ‘Alī verliet. Deze zouden later aangeduid worden als de eerste ḥārijieten- letterlijk: “zij die weggaan”- Zij waren van mening dat het beslechten van de strijd enkel aan God toekwam⁷ en dus niet moest bekomen worden door een arbitrage. Dit groepje ḥārijieten trok zich terug in Ḥarūrā⁸, niet ver van Kufa en koos ‘Abd Allāh ibn Wahb al-Rāsibī als hun leider. Daarom kregen ze ook wel de benaming “al-Ḥarūriyya”⁸. Hun groep werd groter, temeer omdat er zich in het kamp van ‘Alī nog enkelen hadden afgescheiden, namelijk de Qurra⁹. Zij vonden het accepteren van de arbitrage onverenigbaar met hetgeen er in de Koran staat. Ze

---

³ De reden van het conflict was grotendeels de moord op ‘Uṭmān, de derde kalief na de dood van de profeet en neef van Mu‘āwiya. ‘Uṭmān had tijdens zijn bewind af te rekenen met oppositie uit verschillende hoeken, namelijk Egypte, Kufa en Baṣra. Dit waren gebieden die nog maar pas veroverd waren en waar de lokale elite zijn privileges had kwijtgeraakt door de komst van de islam. Hinds, M., *The Murder of the Caliph ‘Uthmān*, IJMES 3 (1972) p.450-469. Volgens Mu‘āwiya had ‘Alī de moord kunnen verhinderen, maar had hij dit nagelaten te doen. Daarom achtte hij ‘Alī verantwoordelijk hiervoor en wilde hij de moord wreken. Hinds, M., *The Ṣiffin Arbitration Agreement*, JSS 17 (1972) p.93-113

⁴ Kalief in Medina tussen 656 en 661 AD, schoonzoon van de profeet Muḥammad.

⁵ Volgens Laoust was het kamp van Mu‘āwiya in moeilijkheden op het moment dat het arbitragevoorstel plaatsvond. Laoust, H., *Les schismes dans l’islam*, p.13

⁶ Aan de zijde van ‘Alī was dit Abū Mūsā al-Aṣ‘arī en aan de zijde van Mu‘āwiya was dit ‘Amr ibn al-‘Āṣ.

⁷ “*Lā ḥukma illā li-llāh*”. Deze groep wordt daarom ook *al-muḥakkima* genoemd, dat zijn degenen die deze zin opzeggen. Levi della Vida, *Kharidjites*, EI²

⁸ Levi della Vida, *Kharidjites*, EI²

⁹ Deze term heeft twee betekenissen. Volgens Shaban (*Islamic History 600-750, a New Interpretation*) komt het van de stam QRY en betekent het “dorpelingen”. Hinds (*Kufān Political Alignments and their Background in the mid-seventh Century*) stelt dat dit van de stam QR’ komt en dus “lezers van de Qur’ān” betekent. Het is echter zeer waarschijnlijk dat de term eerst de betekenis had van “dorpelingen” en nadien door een misvatting “lezers van de Qur’ān” geworden is. Het Arabische woord voor dorp (*qarya*) had in de beginperiode van de geschiedenis van de islam een negatieve bijklank, ook in de Koran wordt het op een pejoratieve manier gebruikt. Daarom kregen onruststokers wel eens de benaming “Qurra’”. Juynbol, G. H. A., *The Qurra’ in Early Islamic History*, JESHO 16 (1973) p.113-129

vertrokken (ḥaraja¹⁰) in het geheim uit het kamp van ‘Alī te Kufa en vervoegden het kamp van Ibn Wahb¹¹. Hun beweging verwierf veel populariteit bij niet-Arabische moslims, die zich voelden aangetrokken door het idee van gelijkheid¹², dat in de ḥārijietische doctrine geproclameerd wordt. En al gauw verwierven de eerste ḥārijieten een toegewijde aanhang. Deze ḥārijieten vertoonden een extreem fanatisme. Zo verklaarden ze dat het kalifaat van ‘Alī niet legitiem was. Tegelijkertijd veroordeelden ze ook het beleid dat ‘Uṭmān¹³ gevoerd had en verwierpen ze het idee om zijn dood te wreken. Ze gingen zelfs zo ver dat ze stelden dat al degenen die hun stellingen niet volgden, zich buiten de islam plaatste en bijgevolg gedood mochten worden. Ze kondigden een fase van openlijke opstand¹⁴ af tegen hun vijanden en pleegden vele moorden en aanslagen.

‘Alī, die deze rebellen wilde uitroeien¹⁵, voerde in 658 AD een aanval uit op het ḥārijietisch kamp (*slag van Nahrawān*, 17 juli 658 AD) en bracht hen een grote nederlaag toe. Hierin kwam onder andere Ibn Wahb om het leven. Deze slag heeft het ḥārijisme echter niet kunnen uitroeien, maar maakte veeleer dat het ḥārijisme zich opsplijtte en verbrokkeld raakte. In 661 AD werd ‘Alī vermoord door een ḥārijiet in de moskee van Kufa.

2.2. De eerste revoltes: de ḥārijietische beweging tijdens de Umayyaden.

Het Umayyadisch kalifaat werd geconfronteerd met een te duchten politiek-religieuze oppositie van de ḥārijieten. Zowel in Kufa als in Baṣra werden er verschillende ḥārijietische opstanden gevoerd tegen het kalifaat van Mu‘āwiya (660-680 AD), maar het was vooral in Baṣra dat ze hardhandig onderdrukt werden door Ziyād ibn Abīh en na hem door zijn zoon ‘Ubayd Allāh¹⁶. Het is tijdens de burgeroorlog¹⁷ na de dood van Yazīd I (Umayyadisch kalief,

---

¹⁰ Het is deze episode van hun geschiedenis die de naam voor de beweging geschonken heeft: “al-ḥawārij” (“de vertrekkenden”)

¹¹ Levi della Vida, *Kharidjites*, EI² Ik kon echter geen cijfers vinden over de samenstelling van verschillende groeperingen in de vroege islam. Het is namelijk twijfelachtig hoe Levi della Vida zonder meer deze uitspraak kan doen over de samenstelling van een minderheidsgroep zonder ons te vertellen hoe hij aan zijn informatie komt. Of Levi della Vida *vermoedde* een dergelijke samenstelling.

¹² Levi della Vida, *Kharidjites*, EI²

¹³ Derde kalief te Medina, 744 – 756 AD. Hij voerde een nepotistisch beleid.

¹⁴ De Arabisch term hiervoor is *ḥurūj*

¹⁵ Levi della Vida, *Kharidjites*, EI²

¹⁶ Vader en zoon waren achtereenvolgens gouverneur van Baṣra tussen 664 en 683 AD. Na hen kwamen er gedurende acht jaar (tot 691 AD) gouverneurs die aangesteld waren door Ibn al-Zubayr (tegenkalief tegen het Umayyadisch kalifaat). Hij voerde een opstand tegen kalief Yazīd I (680-683AD) vanuit Medina en kon enkele provincies achter zich scharen). Vanaf 695 was al-Ḥajjaj gouverneur van Baṣra in naam van de Umayyaden.

¹⁷ In Medina was er op dat ogenblik een conflict tussen de stam der Qaysietische en de stam der Kalbietien. Na de dood van Mu‘āwiya II, moest er een nieuwe kalief aangesteld worden. De Kalbietien steunden Marwān ibn al-Ḥakam, maar de Qaysieten gaven hun voorkeur echter aan ‘Abd Allāh ibn al-Zubayr (de tegenkalief, die

680-683 AD) in 683 AD, temidden van algemene wanorde, dat de hārijietische beweging zijn hoogtepunt bereikte¹⁸. Het hārijisme was op dat moment echter zo verspreid en versplinterd dat er verschillende stromingen ontstonden binnen deze beweging, gaande van zeer extreem tot zeer gematigd. De meest geduchte sekte die ontstond was die van Nāfi‘ ibn al-‘Azraq¹⁹, de Azāriqa²⁰. Deze separatistische en extremistische tak van het hārijisme voerde een voortdurende guerillastrijd tegen de Umayyadische en Zubayrietische legers²¹. De andere subsekten waren de Şufriyya, de Najadāt en de Ibāḍiyya²².

*De Şufriyya*²³

Laoust plaatst het ontstaan van de Şufriyya aan het begin van het kalifaat van Yazīd I²⁴ (680 AD). Ze stond toen onder leiding van Abū Bilāl Mirdās²⁵. Deze laatste verliet samen met een groepje partizanen, waarvan hij aan het hoofd stond, Başra en vestigde zich in Ḥuzistān²⁶. Het doel van zijn vertrek was om een eigen onafhankelijke politieke entiteit te vormen. Hij plunderde echter de karavanen afkomstig van Başra en hief grondbelastingen in zijn gebied, wat de Umayyaden niet onverschillig liet. Daarom voerden deze laatsten achtereenvolgens twee expedities tegen Mirdās. De eerste mislukte vanwege de verborgen sympathieën van de expeditieleider voor het hārijisme²⁷, maar de tweede lukte echter wel en Mirdās werd gedood in 680 AD. Na de dood van Mirdās werd ‘Imrān ibn Ḥittān gekozen als imam van de Şufriyya. Hij was meer begaafd op literair vlak dan op politiek vlak en profileerde zich als prediker en dichter, terwijl hij zich afzijdig hield tijdens opstanden²⁸. ‘Imrān bleef in Başra

---

voordien in opstand was gekomen tegen de zedeloosheid van Yazīd I en die inmiddels steun had verworven in vele provincies).

¹⁸ Levi della Vida, *Kharidjites*, EI²

¹⁹ Nāfi‘ ibn al-Azraq al-Ḥanafī al-Ḥanzalī, gestorven in 685 AD. Hij was de eerste die de stelling geponcerd heeft dat alle tegenstanders moeten gedood worden, inclusief vrouwen en kinderen (= *isti‘rāḍ*). Rubinacci, R., *Azāriqa*, EI²; Cuperly, P., *Introduction à l’étude de l’Ibādisme et de sa théologie*, p.328

²⁰ Laoust, H., *Les schismes dans l’islam*, p.38

²¹ Lewinstein, K., *The Azāriqa in Islamic Heresiography*, BSOAS 54 (1991) p.251-268

²² Keith Lewinstein noemt deze vier subsecten de *usūl al-ḥawārij*, waarvan alle latere hārijietische groeperingen afgeleid zijn. Lewinstein, K., *Making and Unmaking a Sect: the Heresiographers and the Şufriyya*, SI 76 (1992) p.75-93

²³ De benaming Şufriyya zou afkomstig zijn van ‘Abd Allāh ibn Aşfar of ‘Abd Allāh ibn al-Şaffār of Ziyād ibn al-Aşfar. Deze persoon is echter bijna zeker fictief en wordt niet teruggevonden in de oudste hārijietische bronnen. Lewinstein, K., *Şufriyya*, EI²

²⁴ Laoust, *Les schismes dans l’islam*, p.37

²⁵ Volgens Lewinstein was er pas sprake van de Şufriyya in 683 AD, op het ogenblik dat een deel van de hārijieten zich afscheide en vertrok uit Başra. Dit waren de Azāriqa en de Najadāt, naar de naam van hun leider. Zij beschouwden de achterblijvers als gematigd en zo kregen de Şufrieten ook de naam *qa‘ad*, zij die “gezeten” zijn (of beter: zij die blijven zitten), Lewinstein, *Şufriyya*, EI²

²⁶ Laoust, H., *Les schismes dans l’islam*, p.37

²⁷ Laoust, H., *Les schismes dans l’islam*, p.37

²⁸ Laoust, H., *Les schismes dans l’islam*, p.37

tot in 694 AD, maar toen al-Ḥajjaj²⁹ gouverneur werd van Irak (695 AD), werd hij vervolgd en moest hij noodgedwongen vluchten. Hij werd nadien nog gesignaleerd in de Jazīra, Oman en Syrië, maar stierf uiteindelijk in de streek rond Kufa in het jaar 704 AD.

De Azāriqa

In 683 AD scheidde een groep ḥārijieten zich af van de groep te Baṣra. Ze stond onder het leiderschap van Najda ibn ‘Āmir³⁰ en Nāfi’ ibn al-Azraq. Zo kwamen de Najadāt en de Azāriqa³¹-subsekte tot stand. Zoals hierboven vermeld, was de Azāriqa de meest extreme en gewelddadige subsekte van het ḥārijisme. Ze begon haar opstand in 684 AD te Baṣra, waar ze echter niet kon overwinnen, zodat ze zich verplaatste naar Ḥuzistān, Fārs en Kirmān. De Zubayrietische gouverneur van Baṣra organiseerde drie expedities tegen hen waarbij Nāfi’ in de laatste gedood werd³². Hierna werd ‘Ubayd Allāh ibn Māhūz tot leider van de Azāriqa verkozen, maar hij werd op zijn beurt verslagen en samen met 300 partizanen uitgemoord. Vervolgens werd de revolte verder geleid door Qaṭarī ibn al-Fujā’a. Na de val van Ibn al-Zubayr, zette de achtervolging zich voort onder het kalifaat van ‘Abd al-Malik (685-705 AD) die al-Ḥajjaj had aangesteld tot gouverneur van Irak in 695 AD. De vervolging had wisselend succes. Het was echter de verdeeldheid binnen het kamp van de Azāriqa zelf die tot hun einde geleid heeft. Twee luitenanten³³ zonderden zich af van Qaṭari zodat ze uiteindelijk alledrie verslagen werden en de Azāriqa volledig uitgeschakeld werd rond 700 AD.

De Najadāt

Binnen de Azāriqa was er een aantal individuen, dat niet akkoord ging met het extremisme van de beweging en had zich daarom afgescheiden. Hun eerste leider was Najda ibn ‘Āmir, aan wie deze beweging zijn naam te danken heeft. De Najadāt namen Centraal-Arabië als uitgangspunt. Aldaar vervoegden zich nog vijf andere clanhoofden bij hun beweging³⁴. Ze begonnen hun revolte in Yamāma en maakten zich meester van Baḥrayn. Vervolgens

---

²⁹ Al-Ḥajjaj was gouverneur van Irak tussen 695 en 714 AD

³⁰ Najda ibn ‘Āmir al-Ḥanfi al-Haruri kwam uit de Banū Ḥanifa en stierf in 691/692 AD. Rubinacci, R., *Najadāt*, EI²

³¹ Deze brak volledig met de achtergebleven Ṣufriyyabeweging aangezien ze haar veel te gematigd vond. Meer zelfs, ze verklaarde dat de Ṣufrieten polytheïsten waren. Lewinstein, *Ṣufriyya*, EI²

³² Dit was in 685 AD. Rubinacci, R., *Azāriqa*, EI²

³³ Dit waren ‘Abd Rabihi en ‘Ubayda al-Yaškūrī, Laoust, H., *Les schismes dans l’islam*, p.38

³⁴ Dit waren: Abū Fudayk, ‘Atiya al-Ḥanifa, Rašid al-Ṭawīl, Miqlās en Ayyūb al-Azraq. Laoust, *Les schismes dans l’islam*, p.38

probeerden ze Ibn al-Zubayr, die ze aanvankelijk hadden gesteund tegen de Umayyaden, uit Baṣra te verdrijven en namen ze Oman en een gedeelte van Yemen in. De Najadāt beoogden de Hijāz, maar raakten verdeeld; Najda werd ervan beschuldigd een verzoeningspoging te hebben ondernomen met ‘Abd al-Malik. Enkelen verlieten het kamp onder leiding van ‘Aṭiya en trokken zich terug in Sijistān³⁵. Een ander groepje had zich rond Abū Fudayk geschaard, die Najda liet ombrengen³⁶ en vervolgens³⁷ zelf omkwam in een aanvaring met ‘Abd al-Malik. Dit betekende het einde van de Najadāt-revolte, maar niet het einde van hun leer. Rubinacci meldt dat er zich nog steeds aanhangers van de Najadāt bevonden in Sijistān in de 10de en 11de eeuw AD³⁸.

De Šabībiyya

in 695 AD vond er nog een revolte plaats. Šabīb ibn Yazīd viel samen met zijn partizanen Kufa binnen. Aan hen was eveneens een vrouwencontingent verbonden, dat onder leiding stond van Šabīb’s moeder Ġazzāla en zijn echtgenote Juḥayza. De Šabībiyya werd sterk vervolgd en werd gedwongen om zich terug te trekken in Ḥuzistān, alwaar Šabīb om het leven kwam. Het is echter niet duidelijk welke plaats binnen de ḥārijieten aan deze beweging wordt toegekend³⁹. Het enige wat we kunnen afleiden is dat hij de doctrine toepast dat het leiderschap ook aan een vrouw kan worden toegekend, vanuit het principe van gelijkheid dat door de ḥārijieten geproclameerd wordt.

Na deze revolte kwam er een voorlopig einde aan de ḥārijietische agitatie tijdens de Umayyaden⁴⁰. Dit was enerzijds te danken aan de inspanningen van al-Ḥajjaj, de gouverneur van Baṣra. Anderzijds lag de oorzaak ook bij de onenigheden binnen het ḥārijietische kamp. Ten eerste hielden de leiders van de verschillende strekkingen er onverzoenbare standpunten op na en ten tweede waren er spanningen tussen de Arabieren en de *mawālī*⁴¹. Het is pas onder het bewind van ‘Umar ibn ‘Abd al-‘Azīz (de kalief ‘Umar II, 717-720 AD) dat er een nieuwe ḥārijietische rebel verschijnt, namelijk Baṣṭām. De kalief kon echter door onderhandelingen de kalmte herstellen. Baṣṭām kwam opnieuw in actie onder de volgende

---

³⁵ Zij zijn algemeen bekend onder de naam ‘Aṭawiya

³⁶ 691/692 AD

³⁷ 693 AD

³⁸ Rubinacci, R., *Nadjadāt*, EI²

³⁹ Laoust, H., *Les schismes dans l’islam*, p.41

⁴⁰ Levi della Vida, *Khāridjites*, EI²

kalief, Yazīd II (720-724 AD), maar werd samen met zijn gevolg hardhandig door deze laatste onderdrukt. Onder Hišām (724-743 AD) volgden nog opstanden onder de ḥārijieten van Mossul (onder leiding van een zekere Bahlūl) en bij de ḥārijieten van de Maġrib (onder leiding van Maysara⁴²). In 744 AD wordt het ook opnieuw onrustig bij de ḥārijieten van de Jazīra. Zij roerden zich onder leiding van een zekere Ḍaḥḥāk al-Šaybānī, een Ṣufriet.

De Ibāḍiyya

De Ibāḍieten lieten pas echt van zich horen in 747 AD, op het einde van het kalifaat van Marwān (744-750 AD). Over het ontstaan van hun sekte zijn de bronnen het niet altijd eens⁴³, maar ik zal hier toch pogen om licht te werpen op hun prille geschiedenis.

Nadat de extreme takken van het ḥārijisme Bašra verlaten hadden in 683 AD, bleven de meer gematigden achter. Dit zijn de Ṣufriyya (die hierboven reeds besproken zijn), de Ibāḍiyya en de Bayhasiyya⁴⁴. Het is echter moeilijk om een onderscheid te maken tussen deze strekkingen⁴⁵, want ze zouden allen loyaal geweest zijn aan Abū Bilāl Mirdās, die ik hierboven vermeld heb als leider van de Ṣufriyya⁴⁶. Hoe en wanneer deze strekkingen zich van elkaar hebben afgescheiden is dan ook niet duidelijk. De bronnen spreken elkaar hierover tegen⁴⁷.

De oorsprong van de Ibāḍiyya wordt teruggevoerd naar een zekere ‘Abd Allāh ibn Ibāḍ⁴⁸. We weten echter weinig over deze Ibn Ibāḍ, enkel dat hij de nieuwe leider van de Ibāḍieten werd na de dood van Abū Bilāl Mirdās in 780 AD en dat hij samen met zijn partizanen achterbleef in Bašra wanneer de extremistische Azāriqa zich afscheidde. Er zijn enkel twee brieven⁴⁹ van hem teruggevonden gericht aan ‘Abd al-Malik, die te kennen geven

---

⁴¹ Dat zijn niet-Arabieren die zich naar de islam bekeerden en daarbij een patronaat sloten met een Arabische patroon, vandaar dat ze “cliënten” werden genoemd.

⁴² Dit wordt in de derde paragraaf verder behandeld.

⁴³ Zelf heb ik de primaire bronnen niet geraadpleegd, maar de artikels en secundaire werken die ik voor mijn verhandeling heb geraadpleegd melden dat er geen eensgezindheid is tussen de primaire bronnen.

⁴⁴ Cuperly, P., *Introduction à l'étude de l'ibādisme et sa théologie*, p.22. Aangezien we deze laatste strekking niet tegenkomen bij grote revoltes, zal ik hier verder niet op ingaan.

⁴⁵ Cuperly, P., *Introduction à l'étude de l'ibādisme et sa théologie*, p.23

⁴⁶ Abū Bilāl Mirdās wordt door bepaalde auteurs beschouwd als leider van de Ṣufriyya, maar door anderen als leider van de Ibāḍiyya, Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²

⁴⁷ Lewinstein, *Making and Unmaking a Sect: the Heresiographers and the Ṣufriyya*, SI 76 (1992) p.75-93

⁴⁸ Volgens Michael Cook is er pas sprake van deze Ibn Ibāḍ halverwege de tweede eeuw van de islamitische jaartelling, wanneer er zich binnen de Ibāḍiyya een schisma voltrok, waarbij de Ibāḍiyya zich opsplijste in de nukkāriyya en de Wahbiyya. Voordien werd hij niet vernoemd in ḥārijietische bronnen. Michael Cook, *Early Muslim Dogma*, p.51-67

⁴⁹ Michael Cook stelt dat deze epistels (*naṣāʾih*) hoogstwaarschijnlijk vervalst zijn. Hij haalt hiervoor verschillende redenen aan. Ten eerste was het een niet ongebruikelijk fenomeen om correspondentie te vervalsen en ten tweede dateert de traditie van epistels uit een latere periode en past deze vorm van schrijven niet

van een vriendschappelijke verstandhouding tussen de Ibāḍiyya en de Umayyaden⁵⁰. Zo begon de eerste eeuw van de geschiedenis van de Ibāḍiyya, die ook wel de eeuw van de geheimhouding (*kitmān*⁵¹) genoemd wordt⁵². De eerste eeuw van het Ibāḍisme is er dan ook één van berusting (*qu'ūd*). De politiek die Ibn Ibād voerde ten opzichte van de Umayyaden werd verdergezet door zijn opvolger Jābir ibn Zayd al-Azdī⁵³, deze wordt beschouwd als de echte grondlegger van de Ibāḍietische doctrine⁵⁴. Hij had een vriendschappelijke band met de gouverneur van Irak, al-Ḥajjaj. Na de dood van kalief 'Abd al-Malik (705 AD) veranderde dit echter⁵⁵. De Ibāḍieten radicaliseerden, zodat het uiteindelijk tot een breuk kwam tussen Jābir en al-Ḥajjaj, naar aanleiding van de moord op een spion van deze laatste. Jābir en de Ibāḍieten werden van dan af bloedig vervolgd. Een gedeelte van de Ibāḍieten werden verbannen naar Oman en een gedeelte van hen werd gevangengenomen. Onder deze gevangenen bevond zich één van de bekendste leerlingen van Jābir, namelijk Abū 'Ubayda⁵⁶, die zonder twijfel een zeer belangrijke rol heeft gespeeld bij de ḥārijieten onder de laatste Umayyaden⁵⁷.

Na de dood van al-Ḥajjaj (714 AD) werd Abū 'Ubayda samen met zijn partizanen vrijgelaten en kwam hij aan het hoofd te staan van de Ibāḍieten van Baṣra. Hij voerde dezelfde politiek als zijn voorgangers en onderhield goede contacten met de nieuwe gouverneur van Irak, Yazīd ibn al-Muhallab⁵⁸. De Muhallabieden-familie⁵⁹ was voordien reeds ḥārijietisch-gezind, aangezien ibn al-Muhallab's zus, 'Ātiqa, een fervent Ibāḍiet was⁶⁰. De situatie werd nog gunstiger met de komst van 'Umar II (717 AD), met wie ze goede

---

in de tijdsgeest van de Ibāḍitische traditie. De brieven zouden dus nadien zijn toegeschreven aan Ibn Ibād, maar de echte schrijver is volgens Cook naar alle waarschijnlijkheid ene Jābir ibn Zayd (Zie hieronder in voetnoot 53), die zijn brief gericht had aan 'Abd al-Malik, niet de kalief, maar een plaatselijke behoeder van de Umayyaden. Een uitvoerige argumentatie hiervan is terug te vinden in *Early Muslim Dogma*. (Cook, M., p. 51-67)

⁵⁰ Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²

⁵¹ *Kitmān* is één van de vier toestanden waarin de Ibāḍietische gemeenschap zich kan bevinden. De andere drie zijn *zuhūr* (glorie, manifestatie), *difā'* (verdediging) en *širā'* (opoffering). Cuperly, P., *Introduction à l'étude de l'Ibāḍisme et de sa théologie*, p.328-329

⁵² Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²

⁵³ Abū al-Ša'ṭā Jābir ibn Zayd al-Azdī was de eerste geleerde van de Ibāḍietische sekte en een eminent traditionist. Hij was afkomstig uit Oman en waarschijnlijk geboren in 639 AD. Over zijn sterfdatum is er geen eensgezindheid, er wordt zowel 93, 96 als 103 AH (=712, 715, 721 AD) vermeld. Hij wordt door de Arabische schrijvers beschouwd als één van de voornaamste ḥārijieten van die eeuw. Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²

⁵⁴ Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²

⁵⁵ Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²

⁵⁶ Abū 'Ubayda Muslim ibn Abī Karīma al-Tamīmī was waarschijnlijk van Iraanse oorsprong en *mawla* in de Arabisch stam "Banu Tamīm". Zijn geboorte- en sterfdatum zijn niet bekend. Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²

⁵⁷ Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²

⁵⁸ Gouverneur tussen 714 en 717 AD, de Zambaur, E., *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam*, p.39

⁵⁹ Dit zijn de familieleden en cliënten van Muhallab ibn Abī Šufra, die sedert het begin van de islam een opmerkelijke rol hebben gespeeld in de islamitische geschiedenis. Deze familie, en vooral de vrouwen onder hen, hadden banden met de Ibāḍieten. Crone, P., *Muhallabides*, EI²

contacten onderhielden. Na diens dood in 720 AD veranderde de situatie⁶¹. YazId II stond niet positief tegenover de Muhallabieden, die de Ibāḍieten van Baṣra onder hun bescherming genomen hadden. Zo ontstonden er revolutionaire tendensen binnen de Ibāḍiyya. Abū ‘Ubayda, die aanvankelijk tegen rechtstreekse actie gericht was, moest wel van houding veranderen uit vrees voor een schisma binnen zijn beweging. De meeste Ibāḍieten wilden uit de toestand van *kitmān* komen en overgaan tot actie (*zuhūr*⁶²). De methode die de Ibāḍieten toepasten was wel enigszins anders dan die van hun voorgangers. In plaats van Baṣra te verlaten en elders een eigen imamaat op te richten, bleven ze ter plaatste en zetten ze een grootschalige propaganda op touw. Hun bedoeling was om in de hele islamitische wereld revoltes te veroorzaken en vervolgens een universeel Ibāḍietisch imamaat uit te roepen. Abū ‘Ubayda richtte in Baṣra een soort studiecentrum op, waar leerlingen naartoe kwamen vanuit alle provincies, om voorbereid te worden op hun missionaire taak⁶³. Daarna werden ze in groepjes (*hamalāt al-‘ilm*⁶⁴) naar de verschillende provincies gezonden om aanhangers te verwerven en vervolgens in opstand te komen. Zo werden er groepen gestuurd naar de Maḡrib, Yemen, Ḥaḍramawt, Oman en Ḥurāsān. Deze actie had een enorm succes, mede door de zwakte van het Umayyadisch kalifaat, dat weldra op zijn einde zou komen. In de jaren nadien vonden er enkele opstanden plaats die een veel grote bedreiging vormden voor het kalifaat dan de opstand van de Azāriqa ooit had gedaan⁶⁵.

2.3. De Ibāḍiyya en Ṣufriyya tijdens de Abbasieden

Terwijl de liedjes van de extreme ḥārijietische sekten grotendeels uitgezongen waren, moest het hoogtepunt van de Ṣufriyya en Ibāḍiyya nog komen. De Ṣufriyya was tijdens de eerste twee eeuwen van het Abbasiedisch kalifaat zeer actief in het houden van revoltes. Het waren er zo’n twintigtal, waarvan de meeste echter onsuccesvol waren en meteen onderdrukt konden worden⁶⁶. De zwaarste revoltes hadden wel enigszins succes en de Ṣufriyya kon beslag leggen op enkele regio’s in het noorden van Mesopotamië. Dat was tijdens het kalifaat van

---

⁶⁰ Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²

⁶¹ Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²

⁶² *Zuhūr* (glorie, manifestatie) is één van de vier toestanden waarin de Ibāḍietische gemeenschap zich kan bevinden. (Zie hierboven in voetnoot 51). Cuperly, P., *Introduction à l’étude de l’Ibāḍisme et de sa théologie*, p.328-329

⁶³ Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²

⁶⁴ Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²

⁶⁵ Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²

⁶⁶ Lewinstein, K., *Ṣufriyya*, EI²

Hārūn al-Rašīd (786-809 AD). Nadien waren de Şufrieten enkel nog succesvol in Noord-Afrika, wat in de volgende paragraaf besproken zal worden.

De Ibāḍieten hadden zich inmiddels verspreid over het gehele islamitische rijk, alwaar ze hun propaganda verderzetten. De Ibāḍieten van Başra leefden echter nog steeds in een toestand van *kitmān*. De komst van de Abbasieden had hier niets aan veranderd. Ze slaagden er zelfs in om met enkele prominente leden van de Abbasiedische familie goede contacten te onderhouden⁶⁷. Na het overlijden van Abū ‘Ubayda⁶⁸ ging het echter bergaf met de Ibāḍiyya.. De grote raden van de Ibāḍieten werden wel nog steeds in Başra gehouden en er werden zelfs nog *ḥamalāt al-‘ilm* (cfr.supra) gestuurd naar Oman. Maar op het einde van de 8ste eeuw AD kregen de Ibāḍieten te maken met een nieuw schisma, namelijk dat van al-nukkār⁶⁹. De nukkāriyya is één van de belangrijkste vertakkingen van de Ibāḍiyya. De naam al-nukkār betekent ‘de verloochenaars’, dit hebben ze te danken aan het feit dat ze de tweede Ibāḍietische imam van Tāhart, namelijk ‘Abd al-Wahhāb ibn ‘Abd al-Raḥmān ibn Rustum, niet wilden erkennen. Tegen het einde van de 9de eeuw AD hebben ze uiteindelijk hun eigen imamaat opgericht met als imam Abū ‘Ammār ‘Abd al-Ḥamid al-A‘mā, de leermeester van Abū Yazīd Maḥlad ibn Kaydād, waar we het later uitvoerig over zullen hebben. Na het schisma emigreerden al-Rabī‘ en de andere Ibāḍietische *şayḥs*, die zich nog in Başra bevonden, naar Oman⁷⁰.

Hiermee rond ik het algemeen overzicht van de ḥārijietische geschiedenis af. Het is ondertussen duidelijk geworden waar we onze rebel Abū Yazīd in grote lijnen moeten situeren. In de derde paragraaf zal ik de specifieke situatie van de ḥārijieten in Noord-Afrika verder uiteenzetten.

---

⁶⁷ Ondermeer de tante van kalief al-Mahdi (775-786 AD) en haar echtgenoot, wiens dochter zich zelfs zou bekeerd hebben tot het Ibāḍisme, ook kalief Abū Ja‘far al-Manşūr (753-755 AD) zou positief hebben gestaan ten opzichte van de Ibāḍieten. Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²

⁶⁸ De datum is niet precies bekend, maar het zou tijdens het bewind van kalief Abū Ja‘far al-Manşūr (753-755AD) geweest zijn. Abū ‘Ubayda werd opgevolgd door al-Rabī‘ ibn Ḥabīb al-Başrī. Lewicki, T., *Ibāḍiyya*

⁶⁹ Lewicki, T., *Les subdivisions de l’Ibāḍiyya*, SI 9 (1958) p.71-82

⁷⁰ Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²

3. Het Hārijisme in Noord-Afrika⁷¹

3.1. De Mağrib

De Mağrib is dat gedeelte van het islamitisch rijk waar de zon ondergaat, het verre westen, of nog anders gezegd Noord-Afrika met uitzondering van Egypte⁷². Hier leefden voor de komst van de islam Berbers, die op tribale wijze georganiseerd waren. Voor de duidelijkheid zal ik de verschillende regio's binnen de Mağrib afbakenen met hun huidige namen (Marokko, Algerije, Tunesië) en met de benamingen Tripolitanië en Cyrenaica, gebieden die zich situeren in het huidige Libië.

Ondanks de komst van de islam, bleef de Mağrib georganiseerd op tribale wijze. Ibn Ḥaldūn onderscheid drie grote Berbergroepen, namelijk de Zanāta⁷³, de Ṣanhāja⁷⁴ en de Masmūda⁷⁵. Deze beroemde historicus schrijft aan elk van deze groepen een bepaalde voorvader toe⁷⁶. Zij zijn echter hoogstwaarschijnlijk fictief en met de symbolische functie om politieke verwantschap te creëren binnen de Berberfederatie. Berberfederaties fungeerden voornamelijk als politieke entiteiten, zodat de islamitische overheersers er dan ook naar streefden om allianties met hen te kunnen vormen bij het consolideren van hun macht. De Fāṭimieden maakten gebruik van hun samenwerking met de Kutāmaberbers bij het vestigen van hun macht in Noord-Afrika.

---

⁷¹ Een algemeen kaartje van Noord-Afrika is te vinden in de bijlagen. (Bijlage 1)

⁷² Dit is de term die in het Algemeen Nederlands gebruikelijk is om het betreffende gebied aan te duiden. In Ibn Ḥaldūn wordt er een andere indeling gebruikt. Het huidige Marokko noemt hij de Mağrib. Het huidige Algerije noemt hij de Centrale Mağrib. Tunesië en Tripolitanië vormen het gebied Ifrīqiya. Om geen verwarring te zaaien zal ik daarom zoveel mogelijk de huidige namen gebruiken.

⁷³ Deze grote Berberfamilie bevond zich in de centrale Mağrib en het westen van Tripolitanië. De belangrijkste families die hiertoe behoren zijn de Miknāsa, de Mağrāwa en de Banū Ifrān. Deze twee laatsten waren belangrijke verzetshaarden tegen het Fāṭimiedisch kalifaat. De Banū Ifrān was de stam waar Abū Yazīd's vader uit afkomstig was. Bousquet, G.-H., *Les Berbères*, p.53; Lewicki, T., *Banū Ifrān*, EI²

⁷⁴ Deze Berberfamilie is van Yemenitische oorsprong. Ze bestaat uit verschillende stammen, waaronder zowel sedentaire stammen als nomadische. Eén van deze stammen, namelijk de Talkāta, heeft zich bekeerd tot het šī'isme en was een trouwe bondgenoot van de Fāṭimieden. Tot deze stam behoorde Zīrī ibn Manād, de voorvader van de Zīrieden. Ook de Kutāmaberbers behoren tot de Ṣanhāja. Zij bekeerden zich eveneens tot het Ismā'īlisme en waren de trouwste bondgenoten van de Fāṭimieden. De la Véronne, Ch., *Ṣanhāja*, EI²; Bassot, R., *Kutāma*, EI²

⁷⁵ Deze bevinden zich in het uiterste westen van de Mağrib, in het huidige Marokko. Alle Masmūdastammen waren sedentair. Colin, G.S., *Masmūda*, EI²

⁷⁶ De genealogie van de Berbers is vrij ingewikkeld. Binnen de Berbers bestaan er twee grote families: enerzijds de afstammelingen van Madğis ibn Berr (de Butr) en anderzijds de afstammelingen van Bernes ibn Berr (de Beranes). Ter illustratie heb ik de twee genealogieën uit Ibn Ḥaldūn bijgevoegd in de bijlagen. (bijlage 2). Om het niet ingewikkelder te maken dan het al is, zal ik de stammen die ik in mijn verhandeling vernoem, enkel geografisch situeren en hen eventueel in verband brengen met andere stammen die in mijn verhandeling vernoemd worden.

3.2. Islamisering van de Maḡrib

De islamisering van de Maḡrib was een complex proces. Voor de komst van de islam waren de meeste Berbers die in de kuststreken woonden geromaniseerde christenen. In het binnenland leefden Berbers die aanhangers waren van traditionele religies, hoewel er zich ook enkele joodse stammen bevonden⁷⁷. Tussen 662 en 675 AD veroverde ‘Uqba ibn Nāfi’ het gebied dat nu Tunesië heet en stichtte er de stad Qayrawān. Deze stad was niet alleen een militaire basis voor de islamitische veroveraars, maar ook een religieuze en werd het hart van de islamitische orthodoxie in Noord-Afrika. Er zijn verschillende tendensen te onderscheiden in verband met de islamisering. De stedelijke bevolking bekeerde zich doorgaans vlugger tot de islam dan de landelijke. Ook waren de meeste bekeringen in de beginfase van de islamitische overheersing vooral formeel en meestal slechts beperkt tot de leiders van de stammen⁷⁸. Ibn Ḥaldūn merkt hierover op dat de Berbers gedurende de eerste 70 jaar van de aanwezigheid van de islam in de Maḡrib zich zeker twaalf keer aan geloofsafval hebben bezondigd⁷⁹. Toen de Arabische veroveraars beseften dat deze manier van aanpakken onvoldoende effect had, gingen ze over tot een nieuwe strategie. Mūsā ibn al-Nuṣayr, degene die Noord-Afrika definitief onder controle bracht tussen 705 en 709 AD⁸⁰ en vervolgens gouverneur werd van Ifrīqiya, selecteerde jonge mannen uit de gevangenis en voorzag hen van een islamitische opleiding. Vervolgens gaf hij hen hoge posities in het leger. Zo was onder andere de veroveraar van Spanje, Tāriq, een Berber. Deze integratie van Berbers in het Arabisch-islamitische leger, was een belangrijke factor in de islamisering van de Maḡrib, maar had slechts op een minderheid van de Berbers effect⁸¹.

De belangrijkste factor in het islamiseringsproces was echter het feit dat gedurende de 8ste en 9de eeuw AD de Maḡrib een toevluchtsoord was geworden voor politieke vluchtelingen en *dāʿīs*⁸² uit het oosten (de Mašriq), die vandaaruit een ḡārijietische en šīʿietische oppositie voerden tegen de Umayyadische en Abbasiedische kaliefen⁸³.

---

⁷⁷ Hrbek, I., *General History of Africa III: Africa from the Seventh to the Eleventh Century*, p.62

⁷⁸ Hrbek, I., *General History of Africa III: Africa from the Seventh to the Eleventh Century*, p.63

⁷⁹ Hrbek, I., *General History of Africa III: Africa from the Seventh to the Eleventh Century*, p.63

⁸⁰ Lewicki, T., *Les origines de l’islam dans les tribus Berbères du Sahara occidental: Mūsā ibn Nuṣayr et ‘Ubayd Allāh ibn al-Ḥabḥāb*, SI 32 (1970) p.203-214

⁸¹ Hrbek, I., *General History of Africa III: Africa from the Seventh to the Eleventh Century*, p.63

⁸² Zendelingen, predikers

3.3. De komst van het ḥārijisme

In 719 AD verschenen er twee ḥārijietische dā'īs in Noord-Afrika, namelijk 'Ikrima en Salāma ibn Sa'īd⁸⁴. 'Ikrima was een Ṣufrietische dā'ī en stierf reeds in 724 AD. Op dat ogenblik viel Noord-Afrika onder het bestuur van de Umayyaden. Het feit dat het hele gebied van het huidige Marokko, Algerije en in mindere mate Zuid-Tunesië zich bekeerden tot de Ṣufrietische doctrine kan echter niet enkel het gevolg zijn van de propaganda die door 'Ikrima gevoerd werd, gezien de korte tijd die hij in Noord-Afrika heeft doorgebracht⁸⁵. Er is helaas weinig geweten over deze transformatie, maar het is duidelijk dat de Ṣufriyya op korte tijd een grote aanhang verwierf. Salāma ibn Sa'īd was een Ibāḍietische ḥārijiet. Hij behoorde tot de šayḥs van Baṣra en Abū 'Ubayda⁸⁶ stuurde hem naar de Maḡrib. Zijn propaganda had ook enigszins succes en 20 jaar later werd in Tripolitanië reeds een hele groep Ibāḍieten aangetroffen. Zo stonden de Hawwāra-⁸⁷, de Nafūsa-⁸⁸ en de Zanātaberbers onder Ibāḍietisch leiderschap. In hoeverre dit echter het werk was van Salāma ibn Sa'īd is niet duidelijk⁸⁹.

3.4. Het ḥārijisme in Noord-Afrika tijdens de Umayyaden

De Ṣufriyya

In 739 AD vond de eerste Ṣufrietische rebellie plaats in de regio van Tanger onder leiding van Maysara al-Maṭḡarī⁹⁰, die samen met zijn aanhang Tanger had ingenomen. Maysara eigende zich de titel *ḥalīfa* toe, wat voor commotie zorgde binnen het eigen kamp. Hij werd dan ook in 740 AD vermoord door zijn eigen partizanen en vervangen door Ḥālid ibn Ḥāmid al-Zanātī. Onder diens leiding werd in 741 AD het Arabische leger verslagen tijdens “de slag van de

---

⁸³ Abun-Naṣr, J.M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, p.26

⁸⁴ Er wordt ook Salma ibn Sa'īd vermeld. Lewinstein, K., *Ṣufriyya*, EI²

⁸⁵ Er zijn geleerden die stellen dat deze 'Ikrima helemaal niet in Noord-Afrika geweest is. Abun-Naṣr, J.M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, p.38

⁸⁶ Cfr. supra: “*de Ibāḍiyya*”

⁸⁷ De Hawwārastam is van Yemenietische oorsprong. Ze bevond zich in Tripolitanië en de centrale Maḡrib. De Hawwāraberbers van Tripolitanië zijn nog lang trouw gebleven aan de Ibāḍietische doctrine. Ze hebben zich pas tot de “orthodoxe” islam bekeerd in de 11de/12de eeuw AD. Eén van de bekendste stammen die tot de Hawwāra behoort, is de Banū Kimlān. Deze bevond zich in het Auresgebergte en ten zuiden van Constantine (in het Noorden van het huidige Algerije). Zij waren trouwe bondgenoten van Abū Yazīd. Lewicki, T., *Hawwāra*; Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel I, p.273-282

⁸⁸ Deze stam bevond zich ten zuid-westen van Tripoli, op het gebergte dat naar hen genoemd is: Jabal Nafūsa. De Nafūsa vormt één van de grootste stammen van de Berbers. Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel I, p.226-227

⁸⁹ Abun-Naṣr, J.M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, p.39

Nobelen”⁹¹. Hierop stuurde Umayyadisch kalief Hišām een nieuw leger, dat op zijn beurt een jaar later verslagen werd. De Şufrieten namen vervolgens de hele Zāb-regio⁹² in handen en kwamen opzetten in de richting van Qayrawān. Ze verdeelden zich in twee groepen, één onder leiding van ‘Abd al-Wahhāb, uit de Hawwārastam en de andere onder leiding van een zekere ‘Ukaša ibn Ayyub al-Fazzārī. De Egyptische gouverneur, Ḥanzāla ibn Şafwān, werd door de Umayyadische kalief erop uit gestuurd om orde op zaken te stellen en versloeg beide legers in 742 AD⁹³. Deze overwinning had een grote symbolische waarde aangezien Qayrawān, dat traditioneel het centrum was van de islamitische orthodoxie in het westen, niet in handen was gevallen van ḥārijieten⁹⁴. De Şufrieten hadden zware klappen gekregen, maar waren nog niet verslagen. Na de dood van kalief Hišām in 743 AD geraakte het Umayyadisch kalifaat in verval, waardoor ze geen aandacht meer konden schenken aan het westen. Daarom namen de Arabische clans aldaar het recht in eigen handen en konden de Fihriden⁹⁵ zo een kleine tien jaar onafhankelijk regeren⁹⁶. Maar in 758 AD werden ze reeds geconfronteerd met een Şufrietische rebellie van de Şanhājaberbers ten oosten van Tunis, die niet erg succesvol was, maar toch een destabiliserende werking had voor het Arabisch bestuur. Ook intern had de Fihrid-familie al gauw problemen vanwege intriges en onenigheden, waarvan de Şufrieten handig gebruik maakten om hen ten val te brengen. Dit gebeurde in 757 AD, toen de Warfajjūmaclan⁹⁷ zonder al te veel problemen Qayrawān innam⁹⁸.

De Ibāḍiyya

In 747 AD hadden de Ibāḍieten de controle over geheel Tripolitanië verworven, tengevolge van succesvolle prediking van enkele ḥamalāt al-‘ilm, afkomstig uit Başra. De verovering van Qayrawān door de Warfajjūma betekende echter dat de Şufrietische tak van het ḥārijisme het

---

⁹⁰ Maysara was een waterdrager uit Qayrawān. Daar leerde hij ‘Ikrima en diens leer kennen. Lewinstein, K., *Şufriyya*, EI²

⁹¹ De slag kreeg deze naam vanwege het groot aantal sterfgevallen van strijders uit aristocratische kringen. Abun-Naşr, J.M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, p.39

⁹² Bergachtig gebied in Oost-Algerije (Bijlage 3)

⁹³ Dit vond plaats in al-Qarn en in al-Asnām. Lewinstein, K., *Şufriyya*, EI²

⁹⁴ Abun-Naşr, J.M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, p.39

⁹⁵ Dit zijn de nakomelingen van ‘Uqba ibn Nāfi’, de bekende veroveraar van Noord-Afrika.

⁹⁶ Ze regeerden van 747 AD tot aan de inname van Qayrawān door de Warfajjūmaberbers in 757 AD, Abun-Naşr, J.M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, p.40

⁹⁷ Eén van de dominante clannen uit de Nafzāwastam. Deze laatste bevond zich in het zuiden van Tunesië. Lewinstein, K., *Şufriyya*; Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel I, p.172, 227-229

⁹⁸ In *A history of the Maghrib in the islamic period* wordt aangenomen dat deze clan geïnspireerd was door de Şufrietische doctrine, ook bij Lewicki (*Ibāḍiyya*) vindt men deze stelling terug, maar volgens Lewinstein is het helemaal niet bewezen dat er een verband was tussen de Şufriyya en de Warfajjūma, ook in Ibāḍietische bronnen worden zij niet beschouwd als Şufrieten.

overwicht had verworven in de Maġrib. En daarom riepen de Ibāḍieten in 757/758 AD het Ibāḍietisch imamaat uit in Tripolitanië, op aanraden van Abū ‘Ubayda (cfr. supra). Als imam werd Abū al-Ḥaṭṭāb⁹⁹ gekozen. Deze leidde kort nadien de Ibāḍietische stammen binnen in Tunesië en verdreef zo de Ṣufrieten uit Qayrawān in 758 AD. De Ibāḍietisch staat, die nu dus bestond uit Tripolitanië, Tunesië en Oost-Algerije, overleefde tot aan de komst van het Abbasiedisch leger onder leiding van al-Aṣ‘at¹⁰⁰ in 761 AD. Hierbij werd tevens Abū al-Ḥaṭṭāb gedood.

3.5. Het ḥārijisme in Noord-Afrika tijdens de Abbasieden

In 761 AD kwamen de Abbasieden orde op zake stellen in de Maġrib. Ze veroverden Qayrawān en dwongen zo de Ibāḍieten om zich terug te trekken in Tripolitanië en de Centrale Maġrib. Maar ze slaagden er niet in om hun gezag te laten gelden over de gehele Maġrib, hun dominantie reikte slechts tot aan de Zāb-regio, waar ze een belangrijke basis uitbouwden te Ṭubna. De Ibāḍieten bleven niet bij de pakken neerzitten en stichtten nieuwe verzetcentra. Zo bouwde ‘Abd al-Raḥmān ibn Rustum, voormalig gouverneur van Qayrawān, de stad Tāhart, waar hij weldra de aanhang verwierf van Berbers uit de Lawāta¹⁰¹ en Nafzāwastam¹⁰². Tevens werd hij verkozen tot nieuwe imam in 776/777 AD. Ook de Ṣufrieten werden door de Abbasieden teruggedrongen. Ze trokken zuid- en westwaarts en richtten in Tlemcen (Tilimsān) een onafhankelijke Ṣufrietische staat op onder leiding van Abū Qurra¹⁰³. Deze was reeds sinds 741 AD één van de belangrijkste aanvoerders van het Ṣufrietische leger in Noord-Afrika.

Ṭubna was dus omsingeld door Ṣufrieten en Ibāḍieten. Deze laatsten maakten hier dan ook handig gebruik van en voerden een gemeenschappelijke aanval uit op dit Abbasiedisch

---

⁹⁹ Hij behoorde tot een groep missionarissen (*ḥamalāt al-‘ilm*), afkomstig uit Baṣra. Onder hen waren ook ‘Abd al-Raḥmān ibn Rustum, die later aangesteld werd tot gouverneur van Qayrawān en imām zal worden van het Ibāḍietisch Rustamiedenrijkje (cfr. infra), en een aantal Berbers, die zich waren hadden bijgeschoold te Baṣra. Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²

¹⁰⁰ Hij was op dat ogenblik gouverneur van Egypte

¹⁰¹ De Lawāta bevond zich aanvankelijk in Barqa en in Tripolitanië. Een deel van hen vergezelde Ibn Rustum op zijn vlucht naar het westen en vestigden zich ten zuiden van Tāhart. Ten tijde van Abū Yazīd bevonden er zich Lawātaberbers in het Auresgebergte. Zij kwamen mee in opstand tegen het Fāṭimiedisch kalifaat en hebben altijd hun onafhankelijkheid kunnen bewaren. Ze bleven er tot in de 14de eeuw. Lewicki, T., *Lawāta*; De Lawāta behoren tot dezelfde etnische groep als de Nafzāwa en de Maġrāwa. Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel I, p.171, p.231-236

¹⁰² Stam in het zuiden van Tunesië, die tot dezelfde etnische groep behoorde als de Lawāta en de Maġrāwa. Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel I, p.171

¹⁰³ Ze hadden in Tlemcen de steun van de Banū Ifrān en de Maġīlastam. Deze twee stammen behoren beide tot Zanātafederatie. Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel I, p.37. De Maġīla bevond zich in de Centrale Maġrib .

centrum¹⁰⁴. Ibn Rustum, Abū Qurra en Abū Ḥātim voerden de troepen aan¹⁰⁵. Ze konden zich tijdelijk meester maken van Qayrawān en Ṭubna, maar werden nadien verslagen en Abū Ḥātim werd gedood. Ook Tripolitanië viel in handen van de Abbasieden, waardoor de Ibāḍieten die daar nog aanwezig waren, moesten emigreren naar het westen. Ze vervoegden zich vervolgens bij de troepen van Ibn Rustum in Tāhart, die erin slaagde om alle Ibāḍieten in Noord-Afrika te verenigen. Het is onder deze laatste en diens opvolgers dat het Ibāḍisme in de Maḡrib zijn hoogtepunt bereikte.

De Ṣufrieten hadden hun hoogtepunt gekend toen ze in bezit waren van Ṭubna, maar werden nadien eveneens geconfronteerd met een versterkte Abbasiedische macht. Ook had er zich ondertussen in het uiterste westen (te Fez) een nieuw rijkje ontwikkeld, namelijk dat van de Idrisieden. Daarom had het centrum van de Ṣufriyya zich verplaatst en bevond het zich nu in de regio Tāfilālt. De Banu Midrār verwierf er autoriteit en stichtte de stad Sijilmāsa.

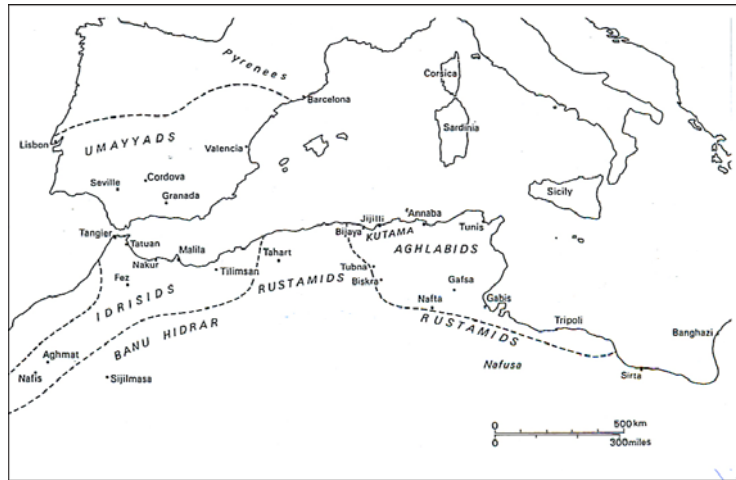
Tegen het einde van de 8ste eeuw AD kunnen we de situatie in Noord-Afrika dus als volgt schetsen: de dominantie van de Abbasieden strekte zich uit van Tripolitanë tot aan de Zāb hoewel ze slechts nominaal hun autoriteit konden behouden, aangezien de Aḡlabieden een autonome koers waren gaan varen. Ten westen van de Zāb waren er drie politieke centra ontstaan: in het uiterste westen regeerden de Idrisieden met als hoofdstad Fez. Te Sijilmāsa hadden de Ṣufrieten hun imamaat en Tāhart was het centrum van de Ibāḍietische Rustamieden.

Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel I, p.248. De Banū Ifrān bevond zich oorspronkelijk in Tripolitanië. Een deel van hen emigreerde naar het noorden van de centrale Maḡrib. Lewicki, T., *Banū Ifran*, EI²

¹⁰⁴ Dit was in 768 AD

¹⁰⁵ Volgens Lewicki (*Ibāḍiyya*) was Abū Ḥātim het hoofd van de expeditie, maar volgens Lewinstein was Abū Qurra de echte aanvoerder. Gezien het hier om twee Ṣufrietische chefs gaat en Lewinstein (*Ṣufriyya*) zijn onderzoek vooral op Ṣufrieten gericht heeft, denk ik dat deze laatste versie meer krediet verdient en dat we moeten aannemen dat het Abū Qurra geweest is, die de troepen heeft voorgeleid.

De Mag̃rib en Spanje in de negende eeuw AD¹⁰⁶

De Rustamieden

Vlak na de verkiezing van Ibn Rustum tot imam, bouwde hij de stad Tāhart, wat het centrum werd van de Ibāḍietische staat. Verschillende Berbergroeperingen¹⁰⁷, die voor de Abbasiedische dreiging waren gevlucht uit Tripolitanië, vestigden zich in de nabijheid van deze stad. Tāhart, het religieuze en economische hart van de Ibāḍietische stammen, lag temidden van een vruchtbaar gebied en werd tevens een belangrijk centrum van karavaanhandel met Sudan en het Midden-Oosten. Hierdoor vestigden er zich een groot aantal niet-Ibāḍietische moslims en christenen¹⁰⁸, maar desondanks konden de Rustamieden hun autoriteit behouden¹⁰⁹. Bij de dood van Ibn Rustum in 784 AD, werd zijn zoon ‘Abd al-Wahhāb erkend als imam door de Ibāḍietische *muṣayyiḥs* (geleerden), ondanks het feit dat de ḥārijietische leer de erfopvolging verwerpt. Ook gingen de *muṣayyiḥs* niet in op de vraag van een aantal Ibāḍieten om het leiderschap van ‘Abd al-Wahhāb te laten uitvoeren in overeenstemming met een raad van stamouderen¹¹⁰. Deze Ibāḍieten werden bekend onder de

¹⁰⁶ Kaart overgenomen uit: Abun-Naṣr, J.M., *A History of the Maghreb in the Islamic Period*, p.44. (in de bijlagen is een vergrote versie te vinden, bijlage 4)

¹⁰⁷ Onder andere de Lawāta, Hawwāra, Zawāḡa, Maṭmāta, Zanāta en Miknāsa. De Maṭmāta was ten tijde van de Rustamieden Ibāḍietisch, maar bekeerden zich tot het Ismā‘īlisme bij de komst van de Fāṭimieden. Abun-Naṣr, J.M., *A History of the Maghreb in the Islamic Period*, p.45; Lewicki, T., *Maṭmāta*, EI²

¹⁰⁸ In de 9de eeuw AD zouden de Ibāḍieten zelfs in de minderheid geweest zijn. Abun-Naṣr, J.M., *A History of the Maghreb in the Islamic Period*, p.45

¹⁰⁹ Dit zou vooral te maken hebben met het feit dat Ibn Rustum niet behoorde tot één van de Berbergroeperingen, waardoor hij op een ruime basis van verschillende stammen kon steunen, waarvan geen enkele de dominantie over de anderen kon verwerven. Abun-Naṣr, J.M., *A History of the Maghreb in the Islamic Period*, p.45

¹¹⁰ De *muṣayyiḥs* wilden het onderscheid tussen de macht van de stamhoofden en die van de imam in stand houden en waren hiervoor bereid om doctrinaire toegevingen te doen. Zo konden de Rustamieden hun supra-

naam “al-nukkār” (de verloochenaars¹¹¹) nadat ze openlijk gerebelleerd hadden tegen ‘Abd al-Wahhāb. Ze werden door de meeste Ibāḍieten beschouwd als een ketterse subsekte en tengevolge hiervan werd de Ibāḍietische orthodoxie “al-Wahbiyya” genoemd¹¹².

De Rustamiden hadden na de dood van ‘Abd al-Wahhāb (824 AD) geen solide militaire basis meer, maar konden nog lange tijd overleven dankzij de verdeeldheid in eigen rangen over de opvolgingskwestie, waardoor geen enkele fractie sterk genoeg was om hun macht te breken. En dankzij het feit dat hun vijanden, namelijk de Aġlabieden en Idrisieden, te kampen hadden met interne problemen en bijgevolg geen expansieplannen koesterden. Hun militaire zwakte werd pas duidelijk toen in 909 AD de Fāṭimieden zonder al te veel problemen de streek innamen.

De Banu Midrār

De Banu Midrār is genoemd naar Abū al-Qāsim Samġu ibn Waṣūl, wiens bijnaam Midrār was. Hij is een Miknāsaberber die zou hebben deelgenomen aan de Ṣufrietische opstand in Tanger in 739 AD (cfr. supra). Een poosje na de opstand zakte hij af naar de Tāfilāltregio samen met andere Ṣufrietische vluchtelingen, die hem erkenden als leider. Hij begon in 757 AD met de bouw van zijn hoofdstad Sijilmāsa. Ook dit was een levendig handelscentrum wat betreft de ruilhandel met Sudan. Tijdens het bewind van al-Yasā‘ ibn Midrār (790-823 AD) breidde de invloed van de Banu Midrār zich nog verder uit en werd Sijilmāsa een bruisende kosmopolitische¹¹³ stad, die het karakter had van een islamitische hoofdstad¹¹⁴. Religie speelde een veel kleinere rol in het openbare leven¹¹⁵ van Sijilmāsa dan in Tāhart en de Banu Midrār onderhield dan ook vriendschappelijke relaties met niet-Ṣufrieten zoals de Rustamieden en de Umayyaden van Spanje. Enkel tegenover de Idrisieden stonden ze erg vijandig, aangezien zij het overwicht van de Banu Midrār in het zuiden van Marokko

---

tribale macht bewaren ondanks de ḥārijietische verwerping van erfopvolging. Abun-Naṣr, J.M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, p. 45-46

¹¹¹ Lewicki, T., *al-Nukkār*, EI²

¹¹² Nadien ontstonden er nog schisma’s, onder andere de Ḥalafiyya, naar Ḥalaf, de kleinzoon van Abū al-Ḥaṭṭāb, (de eerste Ibāḍietische imam in de Maġrib). Dit vond plaats tengevolge van de oorlog van ‘Abd al-Wahhāb met de Aġlabieden. ‘Abd al-Wahhāb had de Ibāḍietische stammen van Tripolitanië aangezet om een aanval uit te voeren op Tripoli, maar liet hen vervolgens aan hun lot over in hun strijd tegen de Aġlabieden. Lewicki, T., *Les subdivisions de l’Ibāḍiyya*, SI 9 (1958) p.71-82

¹¹³ Er woonden gesluisde Ṣanhājaberbers afkomstig uit de woestijn, zwarten, joden, Andalouziërs, Berbers en Arabieren afkomstig uit verschillende streken van de Maġrib. Abun-Naṣr, J.M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, p.49

¹¹⁴ De stad had een stevige stadsmuur met 12 poorten en een grote vrijdagmoskee. Dit werd gebouwd door al-Yasā‘. Abun-Naṣr, J.M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, p.49

bedreigden, toen ze Nafis en Aġmat bezetten¹¹⁶. De Banu Midrār hield zich afzijdig bij conflicten in de Maġrib tot aan de komst van ‘Abd Allāh (beter bekend als ‘Ubayd Allāh), de toekomstige eerste Fāṭimiedische kalief. Deze had zijn toevlucht gezocht in Sijilmāsa, nadat de Aġlabieden hem hadden gedwongen te vluchten, maar hij werd gevangengenomen, totdat in 909 AD zijn dāī Abū ‘Abd Allāh, ondersteund door een legercontingent, hem bevrijdde en Sijilmāsa innam. Twee jaar later kon de Banu Midrār zijn macht echter herstellen en overleefde het nog twee Fāṭimiedische aanvallen, die plaatshadden in 922 en 960 AD. Hun macht kwam pas ten einde toen Sijilmāsa in 976/977 AD werd ingenomen door een bondgenoot van de Umayyaden van Spanje¹¹⁷. Het Şufrisme was al iets eerder op zijn einde gekomen, wanneer de toenmalige leider van de Banu Midrār (Muḥammad ibn al-Faṭḥ) het Şufrisme afzwoor en zich bekeerde tot de islamitische orthodoxie.

4. Conclusie

In hoofdstuk 1 werd een kort overzicht gegeven van de geschiedenis van de ḥārijieten. We stellen vast dat de ḥārijietische beweging allesbehalve eenvormig was. Zo waren er de extreme subsekten van de Azāriqa en de Najadāt en de meer gematigde van de Şufriyya en de Ibāḍiyya. De eerste twee hadden vooral betekenis aan het begin van het Umayyadisch kalifaat, in tegenstelling tot de anderen, die zich pas later manifesteerden en een primaire rol speelden in het verloop van de geschiedenis van Noord-Afrika. Tegen het einde van de 8ste eeuw AD hadden de Ibāḍieten en Şufrietten elk hun eigen imamaat te Tāhart en Sijilmāsa.

Toen de Fāṭimieden aan het begin van de 10de eeuw AD aankwamen in Noord-Afrika, was de burcht der Ibāḍieten echter aan het afbrokkelen. Intern was er geen eensgezindheid en er waren enkele schisma's ontstaan. Ondermeer die van de nukkārietten, waartoe Abū Yazīd behoort. Zoals we zagen kon de Şufrietische staat van de Banu Midrār wel nog even standhouden, maar speelde ze geen pertinente rol meer in het verloop van de geschiedenis van de Maġrib.

---

¹¹⁵ Eén van de leiders van de Banu Midrār, Muḥammad ibn Maymūn (877-884 AD) zou zelfs een Ibāḍiet geweest zijn. Abun-Naṣr, J.M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, p.50

¹¹⁶ Dit hield echter op toen Idris II stierf in 828 AD

¹¹⁷ Dit was Ḥazrūn ibn Fulful, hoofd van de Maġrawastam. Deze stam bevindt zich in de Centrale Maġrib. Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel I, p.196

Hoofdstuk 2:

De Fāṭimieden (*al-Fāṭimiyyūn*)¹¹⁸

1. Inleiding

De Fāṭimieden¹¹⁹ vertegenwoordigen de Ismāʿīlietische tak van het šīʿisme. Samen met de sunnieten en de twaalver-šīʿieten vormt ze de belangrijkste gemeenschap binnen de islam¹²⁰. De regeerperiode van de Fāṭimieden was één van de meest briljante periodes uit de islamitische geschiedenis¹²¹, zowel op politiek, literair, economisch als wetenschappelijk vlak, en vormde het hoogtepunt van de Ismāʿīlietische geschiedenis. Daarom wordt de 10de eeuw ook wel “de gouden eeuw van het Ismāʿīlisme” genoemd¹²².

Na succesvolle prediking van Ismāʿīlietische dāʿīs in alle uithoeken van het islamitische rijk, kwam het Fāṭimiedisch kalifaat uiteindelijk tot stand in Ifrīqiya, het gebied dat nu het huidige Tunesië en Oost-Algerije omvat. Vandaaruit rukten de Fāṭimieden op in oostelijke richting, zodat ze Egypte innamen en hun hoofdstad Cairo stichtten. We kunnen de regeerperiode van de Fāṭimieden dus ruwweg opsplitsen in twee fasen. De eerste fase is degene die loopt vanaf de verovering van Ifrīqiya in 909 AD tot aan de overplaatsing van hun hoofdzetel naar Cairo in 973 AD¹²³. De tweede fase begint bij de vestiging van hun hoofdzetel in Cairo en loopt tot aan de dood van al-Mustaṣṣir in 1094 AD¹²⁴.

Ik zal in dit hoofdstuk enkel de eerste fase beschouwen, aangezien de opstand van Abū Yazīd hierin plaatsvond. Het zal duidelijk blijken dat de Fāṭimieden het niet gemakkelijk hadden

---

¹¹⁸ Voor dit hoofdstuk heb ik mij voornamelijk gebaseerd op “The Empire of al-Mahdi” van Heinz Halm, zowel qua structuur als qua inhoud, aangezien deze bron zeer volledig is.

¹¹⁹ Deze dynastie ontleent zijn naam aan Fāṭima, dochter van de Profeet, aangezien de Fāṭimiedische kaliefen hun oorsprong doen teruggaan op ʿAlī en Fāṭima. Canard, M., *Fāṭimides*. Ibn Ḥaldūn noemt hen ‘de dynastie der ʿUbaydieten’, naar hun eerste leider ʿAbd (ʿUbayd) Allāh al-Mahdi. Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel II, p.506

¹²⁰ Halm, H., *The Fatimids and their Traditions of Learning*, p.1

¹²¹ Halm, H., *The Fatimids and their Traditions of Learning*, p.1

¹²² Daftary, F., *The Ismāʿīlīs. Their History and Doctrines*, p.145

¹²³ Men kan ook de datum 969 AD gebruiken als scheidingspunt, wanneer Egypte door de Fāṭimieden wordt ingenomen. Daftary, F., *The Ismāʿīlīs. Their History and Doctrines*, p.152

¹²⁴ Deze opsplitsing werd gemaakt door Farhad Daftary in zijn: *The Ismāʿīlīs, their History and Doctrines*, p.152

tijdens hun beginjaren en dat ze buiten de opstand van Abū Yazīd ook geconfronteerd werden met andere problemen, zowel intern (zoals bijvoorbeeld het schisma van de Qarmatīen en tegenkantingen van sunnietische en ḥārījietische Berbers) als extern (vijandigheden met de Abbasieden, de Umayyaden van Spanje en de Byzantijnen). De bedoeling van dit hoofdstuk is louter om een historisch overzicht te geven van deze beginperiode, zodat we, eens we aan hoofdstuk 3 toe zijn, de opstand van Abū Yazīd in zijn juiste context kunnen plaatsen. Ik zal hier dus nog niet ingaan op de gevolgen van de opstand voor de Fāṭimieden, zij het in korte mate, maar dit voorbehouden voor op het einde van mijn betoog.

2. De Ismāʿīlieten¹²⁵

De eerste Ismāʿīlietische propagandisten werden uitgestuurd door ʿAbd Allāh al-Akbar¹²⁶, de voorvader van de Fāṭimieden. Deze vestigde zich in de tweede helft van de 8ste eeuw na enkele omzwervingen in Salamiyya. Dit is een klein stadje aan het uiteinde van de Syrische woestijn. Het werd al vlug het geheime centrum van de Ismāʿīlietisch missie. Over de zoon van ʿAbd Allāh al-Akbar is bijna niets geweten, enkel dat hij Aḥmad heet en dat hij twee zonen had, namelijk al-Ḥusayn, vader van Saʿīd¹²⁷ (*ʿAbd Allāh al-Mahdī*), en Abū ʿAlī Muḥammad. Toen al-Ḥusayn stierf in 881/882 AD werd de opvoeding van zijn zoontje Saʿīd toevertrouwd aan Abū ʿAlī Muḥammad, totdat deze laatste zelf stierf in 899 AD. Vanaf dan kwam het leiderschap over de daʿwa (“prediking”) toe aan Saʿīd zelf, die later bij zijn troonsbestijging als kalief de naam ʿAbd Allāh al-Mahdi zou aannemen¹²⁸.

Gedurende deze eerste twintig jaren had de Ismāʿīlietische prediking al enige successen gekend. Er werden dāʿī’s uitgestuurd naar Irak, Noord-Afrika en de Perzische golf.

---

¹²⁵ Ismāʿīlieten worden ook “zevener-šīʿieten” genoemd. Ze volgen een andere afstammingslijn dan de Twaalver- šīʿieten. Halm, H., *Die Schia*, p.193.

¹²⁶ De geboorte- en sterfdatum van deze persoon zijn onbekend. “al-Akbar” werd later aan zijn naam toegevoegd (in de Fāṭimiedisch bronnen) om hem te onderscheiden van de gelijknamige ʿAbd Allāh al-Mahdi, stichter van het Fāṭimiedisch kalifaat. Halm, H. *The Fatimids and their Traditions of Learning*, p.4,5

¹²⁷ Saʿīd werd geboren in Ḥūzistān op 30 juli 874 AD of op 11 augustus 874 AD. Ivanow, W. *the Rise of the Fatimids*, p.31

¹²⁸ Over de correctheid van deze genealogie bestaan grote twijfels, voornamelijk over de identiteit van ʿAbd Allāh al-Akbar, die volgens de officiële Fāṭimiedische doctrine een zoon is van Muḥammad ibn Ismāʿīl ibn Jaʿfar al-Šadīq. Deze laatste is een rechtstreeks afstammeling van de profet in de achtste generatie. (bijlage 5). Halm, H. *The Fatimids and their Traditions of Learning*, p.7. Er circuleerden vanaf het begin drie verschillende genealogieën van de Fāṭimieden. Zelf zijn ze daar altijd onduidelijk over gebleven tijdens hun regeerperiode in Noord-Afrika. Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.158

In Noord-Afrika was de dā'ī Abū 'Abd Allāh al-Šī'ī zeer actief geweest bij de Kutāma¹²⁹ berbergemeenschap in het noord-oosten van het huidige Algerije.

3. 'Abd Allāh al-Mahdi (909-934 AD)

3.1. De aanloop naar het Fāṭimiedisch kalifaat in Ifrīqiya (899-909 AD)

Toen Sa'īd, vanaf nu consequent 'Abd Allāh al-Mahdi te noemen, het leiderschap verwierf, kreeg hij al meteen te maken met een schisma binnen de Ismā'īlietische beweging, namelijk dat van de Qarmaṭen. Zij werden genoemd naar de dā'ī's van Irak, Ḥamdān Qarmaṭ en zijn schoonbroer 'Abdān, die de leider in Salamiyya, 'Abd Allāh al-Mahdi dus, niet wilden erkennen. Zowel op religieus als politiek vlak gingen ze vanaf dan hun eigen weg. De Fāṭimieden deden daarna vele inspanningen om hen terug onder dezelfde vlag te brengen. Dit lukte ook grotendeels, maar de Qarmaṭen van Baḥrayn bleven hardnekkig de Fāṭimiedische imams afwijzen.

'Abd Allāh al-Mahdi, die op dat ogenblik nog steeds in Salamiyya resideerde, merkte al gauw dat hij niet opgewassen was tegen de Abbasiedische dreiging vanuit Bagdad en besloot om in het geheim Salamiyya te verlaten. Hij zocht samen met zijn zootje¹³⁰ en enkele vertrouwelingen¹³¹ zijn toevlucht in Ramla, de hoofdstad van de provincie Palestina. Aangezien de Abbasieden hem op het spoor waren, kon hij daar niet blijven en moest hij verder trekken naar Egypte. Hier had hij de keuze, ofwel ging hij naar Yemen ofwel naar de Maḡrib, twee plaatsen waar zich ondertussen al een belangrijke Ismā'īlietische gemeenschap had ontwikkeld¹³². Hij koos voor het laatste en zocht zijn toevlucht in Sijilmāsa, dat zoals hierboven vermeld de hoofdstad was van het rijkje van de Ṣufrietische Banu Midrār. Vandaaruit onderhield hij nauwe contacten met zijn dā'ī, Abū 'Abd Allāh al-Šī'ī, die inmiddels een grote aanhang onder de Kutāmaberbers in noord-oost Algerije verworven had. Meer zelfs, hij was reeds samen met hen begonnen aan de verovering van Ifrīqiya, alwaar de Aḡlabieden nog steeds regeerden vanuit hun hoofdstad Qayrawān. Zo nam hij in 902 AD

---

¹²⁹ De Kutāmastam behoort tot de Ṣanhājaberbers. Zij bekeerden zich tot het Ismā'īlisme en waren de trouwste bondgenoten van de Fāṭimieden. Ze bevonden zich in het vruchtbare gebied ten noorden van Constantine. Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel I, p.291

¹³⁰ Zijn naam is "Abū al-Qāsim Muḥammad ibn 'Abd Allāh". In 912 AD kreeg hij de titel "al-Qā'im bi-amr Allāh". (cfr. infra)

¹³¹ Onder hen was Ja'far al-Ḥājib. Dit was zijn zoogbroer, die even oud was als hem en later zijn grootste vertrouwenspersoon was, Halm, H. *The Fatimids and their Traditions of Learning*, p.8

¹³² Daftary, F., *The Ismā'īlis. Their History and Doctrines*, p.134

Mila in en voerde hij vanaf 906 AD aanvallen uit tegen Saṭīf, Ṭubna, Bilizma en andere westelijke steden van het Aḡlabiedisch territorium¹³³. In 909 AD maakte hij zich meester van Qafṣa en Qastīliya, waarna hij Qayrawān begon te bedreigen. Toen uiteindelijk Laribus (al-Urbus) in handen viel van de dāʿī Abū ʿAbd Allāh al-Šīʿī en zijn Kutāmastrijders, dreef dit de laatste Aḡlabiedische amīr¹³⁴ tot wanhoop. Hij vluchtte uit de koninklijke stad Raqqāda, gebouwd aan de rand van Qayrawān¹³⁵, en liet Ifrīqiya over aan Abū ʿAbd Allāh al-Šīʿī en zijn Kutāmastrijders. Ondertussen waren ʿAbd Allāh al-Mahdi en zijn zoon in Sijilmāsa onder huisarrest geplaatst of misschien beter: in gevangenschap geplaatst in twee aparte huizen, onder druk van de Abbasieden¹³⁶.

Na de verovering van Ifrīqiya trokken Abū ʿAbd Allāh al-Šīʿī en de Kutāmastrijders naar Sijilmāsa om hun imam te bevrijden en hem te escorteren naar Raqqāda. In augustus 909 AD werd ʿAbd Allāh al-Mahdi samen met zijn zoon en kamerheer bevrijd, en enkele maanden later (januari 910 AD) maakte hij zijn blijde inkomst in het paleis van Raqqāda. Een dag later werd hij in de grote moskee van Qayrawān¹³⁷ uitgeroepen tot “amir al-muʾminīn al-imām al-Mahdi bi-llāh” (“de door God op het juiste pad geleide bevelhebber der gelovigen”)¹³⁸.

Hier begint het Fāṭimiedisch kalifaat in Ifrīqiya. ʿAbd Allāh Al-Mahdi regeerde vanuit Raqqāda tot aan de bouw van zijn eigen hoofdstad¹³⁹, die naar hem genoemd werd, namelijk al-Mahdiyya. Deze stad lag in tegenstelling tot Qayrawān meer aan de kust, zodat hij vandaaruit de zeegebieden gemakkelijker onder controle kon houden¹⁴⁰. Het Fāṭimiedisch territorium had zich tijdens zijn regering uitgestrekt over Tripolitanië, Tunesië, Algerije, Marokko en Sicilië.

---

¹³³ Deze steden zijn terug te vinden op het kaartje van bijlage 3

¹³⁴ Dit was Ziyādat Allāh III. Hij regeerde van 903 tot 909 AD

¹³⁵ Volgens archeologisch onderzoek bevond deze koninklijke stad zich 9 kilometer ten zuiden van Qayrawān. Halm, H., *The Fatimids and their Traditions of Learning*, p.10

¹³⁶ Daftary, F., *The Ismāʿīlīs, their History and Doctrines*, p.135. In “The Fatimids and their Traditions of Learning” staat echter dat hij pas onder huisarrest werd geplaatst op het moment dat dāʿī Abū ʿAbd Allāh samen met zijn Kutāmaleger oprukt naar Sijilmāsa om op de terugweg hun leider te kunnen escorteren naar Raqqāda. Tot dan toe waren ʿAbd Allāh en zijn entourage onbekend gebleven en hadden ze in Sijilmāsa geleefd als handelaars. Wanneer het nieuws van het oprukkende leger de Midrāriedenleider ter ore kwam, verdacht hij hen hiervan de oorzaak te zijn en liet hij hen onder huisarrest plaatsen. Dit was in het jaar 909 AD. Halm, H. *The Fatimids and their Traditions of Learning*, p.10

¹³⁷ De Fāṭimieden kwamen niet graag in Qayrawān, aangezien dit nog steeds het centrum was van de islamitische orthodoxie. Halm, H., *The Fatimids and their Traditions of Learning*, p.11

¹³⁸ Halm, H., *The Fatimids and their Traditions of Learning*, p.10

¹³⁹ Deze werd gebouwd tussen 916 en 921 AD op het topje van een heuvel langs de kust, 50 kilometer ten zuiden van Sousse. Iets meer naar beneden lag het paleis van zijn zoon Abu al-Qāsim. Halm, H., *The Fatimids and their Traditions of Learning*, p.11-12

3.2. Het Fātimiedisch kalifaat in Ifrīqiya

De beginjaren: samenzwering van de dāʿīs

ʿAbd Allāh al-Mahdi kon echter niet voldoen aan de voorwaarden waaraan de verwachte Mahdi zou voldoen. De Mahdi, een knappe jongeman, zou zijn leger over de aarde leiden en een verdienstelijke campagne voeren. Hij zou zegevierend Bagdad en Constantinopel binnen trekken. Hij zou verbluffende mirakels verrichten en uiteindelijk de heerschappij van God op aarde vestigen¹⁴¹. Van dit alles was er echter geen sprake, zodat er onder de dāʿīs zelf twijfel ontstond. Dāʿī Abū ʿAbd Allāh stoorde zich ook aan het feit dat ʿAbd Allāh al-Mahdi steeds op zoek was naar wereldlijk plezier en vermaak, in tegenstelling tot het ascetische leven dat hij zelf leidde. Bovendien hadden de Fātimieden Sijilmāsa terug kwijtgespeeld aan de Banu Midrār. Al deze factoren leidde meteen al tot een eerste crisis tijdens het bewind van ʿAbd Allāh al-Mahdi. Toen dāʿī Abū ʿAbd Allāh verder westwaarts trok om de centrale Maġrib te pacifiëren, ging hij vervolgens naar de Kutāmaberbers in het noord-oosten van Algerije, waar hij samen met enkele clanhoofden en zijn broer openlijk zijn twijfels over ʿAbd Allāh al-Mahdi bekendmaakte. Toen de samenzweerders uiteindelijk naar Raqqāda gingen op het einde van het jaar 910 AD, lieten ze openlijk hun twijfels blijken ten aanzichte van ʿAbd Allāh al-Mahdi zelf. Het kwam echter niet tot een echte opstand, waardoor ʿAbd Allāh al-Mahdi de kans kreeg om de samenzweerders de mond te snoeren. Hij liet Abū ʿAbd Allāh en zijn broer in het geheim ombrengen en maakte zo een einde aan het complot.

De situatie bleef gespannen, aangezien de Kutāmaberbers, die de leiding hadden over de steden in naam van de Fātimieden, zich nogal autoritair gedroegen ten opzichte van de andere inwoners. Vooral in de steden met een voornamelijk Arabische bevolking was de sfeer gespannen. In Qayrawān kwam het in 912 AD tot een openlijke opstand tegen de arrogantie van de Kutāma. Nadat er ongeveer 700 Kutāmaberbers vermoord waren¹⁴², keerden vele anderen terug naar hun clan in het noord-oosten van Algerije, waar geleidelijk een oppositiebeweging ontstond tegen ʿAbd Allāh al-Mahdi¹⁴³. Deze laatste probeerde de gemoederen te bedaren door zijn zoon Abū al-Qāsim als toekomstige troonopvolger aan te

---

¹⁴⁰ Over de gehele kustlijn van Ifrīqiya lagen versterkte forten (*ribāṭ*) om het gebied te bewaken. De bekendste hiervan zijn Monastir en Sousse. Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.222-224

¹⁴¹ Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.159,160

¹⁴² Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.171

¹⁴³ De Kutāmaberbers zouden boos zijn geweest aangezien de oproerzaaiers in Qayrawān te licht gestraft waren voor hun daden. Het kwam zelfs zo ver dat ze een “tegen-Mahdi” gingen steunen. Deze laatste kon samen met

duiden. Van dan af kreeg Abū al-Qāsim het statuut van mede-heerser. Hij voerde de campagnes en verzorgde de officiële briefwisseling. Het is ook op dat moment dat hij de titel “al-Qā'im bi-amr Allāh”¹⁴⁴ krijgt. Al-Qā'im voerde vele triomfantelijke expedities in de eerste jaren van zijn mede-heerserschap, hetgeen beslist bijgedragen heeft tot de consolidatie van de Fāṭimiedische macht in Ifrīqiya. Nochtans waren het vooral de vier Kutāmastammen¹⁴⁵, die wel trouwgebleven waren aan het Fāṭimiedisch kalifaat, die de basis vormden voor hun heerschappij.

Sicilië

Door hun verovering van Noord-Afrika erfden de Fāṭimieden ook Sicilië¹⁴⁶ van de Aḡlabieden. Ze stelden een gouverneur aan en plaatsten een Ismā'īlietische rechter aan het hoofd van de Siciliaanse rechtbank. Deze laatsten kregen het al gauw moeilijk. Ze werden niet erkend door de Siciliaanse Arabische bevolking, die in 912 AD zelf een gouverneur¹⁴⁷ aanstelde. Even later maakte de nieuwe gouverneur openlijk bekend dat hij loyaal was aan de kalief in Bagdad. In 913 AD voerde de Siciliaanse troepen een aanval uit op Lamṭa, een havenstadje in Ifrīqiya. De voormalige Fāṭimiedische gouverneur van Sicilië werd samen met 600 anderen gevangen genomen en ter dood gebracht. De Sicilianen gingen verder de kustlijn af. Zo kwamen ze even later aan in Sfax (Ṣafāqus), waar ze veel vernielingen aanbrachten. In 914 AD bereikten ze Tripoli. Aangezien al-Qā'im zich daar op dat ogenblik bevond¹⁴⁸, besloten ze om deze stad niet aan te vallen en maakten ze rechtsomkeer. Ze ondernamen een tweede poging in 915 AD, maar op dat ogenblik waren de Fāṭimieden op hun hoede en konden ze de Sicilianen tijdig afstoppen. Door deze mislukking verloor de gouverneur van Sicilië zijn aanhang, die hem vervolgens overleverden aan de Fāṭimieden. In 915 AD werd hij tenslotte terechtgesteld. De Fāṭimiedische vloot werd uitgestuurd naar Sicilië en kon in

---

een deel van de Kutāma Mīla en Constantine (Quṣṭanṭīna) in handen nemen. Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.172

¹⁴⁴ De vertaling hiervan is: “degene die het bevel van God uitvoert” of “degene die God's aangelegenheden uitdraagt” Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.173

¹⁴⁵ Dit waren de Jīmāla, de Lahīsa, de Malūsa en de Ijjāna. De andere Kutāmastammen waren achter de “tegenmahdi” gaan staan. Zij werden door al-Qā'im verslagen. Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.176

¹⁴⁶ De Arabieren waren vanaf 827 AD begonnen met de verovering van Sicilië. Ze moesten het in hun strijd opnemen tegen de Byzantijnen, dit was ook het geval voor de Fāṭimieden. Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.235

¹⁴⁷ Zijn naam was Aḡmad ibn Ziyādat Allāh ibn Qurhub. Hij was de laatste gouverneur van Tripolitanië onder de Aḡlabieden. Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.178

¹⁴⁸ Al-Qā'im was onderweg voor zijn eerste expeditie tegen Egypte. Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.179

917 AD Palermo innemen. Van dan af werd Sicilië gedurende twintig jaar opnieuw geregeerd door een Fāṭimiedische gouverneur¹⁴⁹.

Eerste veroveringstochten in Egypte

Al-Mahdi was niet opgetreden om over Noord-Afrika te regeren, maar zijn ultieme doel was de verovering van Bagdad en Constantinopel. De eerste halte op de weg hiernaartoe was Egypte. In 911 AD waren reeds twee Kutāma stamhoofden tot in Cyrenaica getrokken, waarna ze terugkeerden met oorlogsbuit en gevangenen. In 913 AD vertrokken enkele Kutāmaleiders vanuit Tripoli via de kustlijn in de richting van Egypte. Uiteindelijk kwamen ze aan in Barqa, de hoofdstad van Cyrenaica, waar de Abbasiedische gouverneur net gevlucht was. De Egyptenaren voelden de bedreiging en ondernamen vanaf 914 AD pogingen om het vruchtbare gebied terug te winnen. Ondertussen waren er Fāṭimiedische versterkingen op komst vanuit Raqqāda. Ḥabūsa, één van de Kutāmaleiders die zich in Cyrenaica bevond, kon echter niet wachten en vertrok op eigen kracht naar Egypte samen met zijn ruitelij. Hij trok via Alexandrië zuidwaarts langs de Nijldelta tot hij aankwam in Giza. Even na hem arriveerde al-Qā'im met zijn leger in Alexandrië¹⁵⁰. Het nieuws over de Fāṭimiedische invasie in Alexandrië leidde tot grote consternatie in Bagdad. Tot dan toe hadden de kalief¹⁵¹ en zijn entourage zich weinig aangetrokken van de tegenkalief in Ifrīqiya en zich enkel beziggehouden met het controleren van de authenticiteit van zijn afstammingslijn. Ze besloten hulp te sturen naar Egypte want het Fāṭimiedisch leger was ondertussen reeds verder aan het oprukken in de richting van de Fayyūm. In 915 AD konden de Egyptenaren de Fāṭimiedische legers teruggedrijven en namen ze zonder al te veel problemen Alexandrië terug in hun bezit. Terwijl al-Qā'im terugkeerde naar Raqqāda, kwamen de steden in Cyrenaica in opstand en versloegen ze het Kutāmagarnizoen aldaar. Ook in Qayrawān werd het onrustig en er ontstond opnieuw twijfel onder de bevolking over de goddelijke missie van de Fāṭimieden.¹⁵²

Nadat ze eerst Cyrenaica hadden heroverd, ondernamen de Fāṭimieden in 919 AD een tweede poging om Egypte te veroveren. De Egyptenaren werden verrast, zodat al-Qā'im zonder al te veel problemen Alexandrië kon innemen. Deze keer trok hij niet verder

---

¹⁴⁹ Zijn naam was Sālim ibn Asad ibn Abī Rašīd. Hij regeerde gedurende twintig jaar. Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.180

¹⁵⁰ Dit was op 6 november 914 AD. Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.201

¹⁵¹ De Abbasiedische kalief was op dat moment de jonge al-Muqtadir. Hij was kalief tussen 908 en 932 AD.

¹⁵² Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.199-206

zuidwaarts maar bleef hij de rest van het jaar 919 AD in Alexandrië. Daarna trok hij het binnenland in, maar opnieuw waren er versterkingen gestuurd vanuit Bagdad. Na een maandenlang kat en muisspel werden de troepen van al-Qā'im uiteindelijk verslagen. Hij keerde begin november 921 AD terug naar huis nadat hij twee jaar en 8 maanden van huis was geweest.¹⁵³

De westelijke campagnes

Het vertrekpunt van de verovering van de gehele Mağrib was Tāhart, hier was Maṣāla ibn Ḥabūs gouverneur sinds 911 AD. In tegenstelling tot de meeste Fāṭimiedische gouverneurs behoorde hij niet tot de Kutāmagemeenschap, maar tot de Miknāsa¹⁵⁴, die net zoals de Kutāma gunstig gezind waren ten opzichte van het nieuwe regime. In 917 AD trok Maṣāla voor een eerste maal naar Nakūr, waar hij een half jaar later een Fāṭimiedische gouverneur installeerde. Er kwam echter Umayyadische hulp vanuit Cordova en de Fāṭimieden werden verjaagd. Toen Maṣāla een tweede poging ondernam in 921 AD, bleef de overwinning wel bestendig. Hij trok vandaaruit verder westwaarts en bezette Fez. Maar even nadat hij de stad verlaten had, werd de Fāṭimiedische gouverneur echter verjaagd en werd Fez opnieuw ingenomen door de Idrisieden.¹⁵⁵

In 922 AD werd er door Faḥlūn, een Kutāmachef, een poging gedaan om het Auresgebergte (Jabal Awrās) onder controle te krijgen. Maar net zoals de vorige heersers van Ifrīqiya, kregen de Fāṭimieden te maken met een sterke weerstand van de Hawwārabers. Faḥlūn en zijn leger werd tot op de laatste man uitgemoord. Het was pas onder al-Manṣūr, de derde Fāṭimiedische kalief (hij regeerde van 946 tot 953 AD), dat de Fāṭimieden de Hawwāra onder controle kregen. Al-Manṣūr zou zelfs de Banu Kimlān¹⁵⁶ (één van de Hawwārastammen) zo hard hebben aangepakt dat men volgens Ibn Ḥaldūn nadien niet meer over hen heeft horen spreken.¹⁵⁷

Ook met de Nafūsaberbers, de bewoners van de Jabal Nafūsa, hadden de Fāṭimieden het moeilijk. Zij waren gewonnen voor het ḥārijisme, waardoor ze geen enkele kalief, noch zijn gouverneurs, wilden erkennen. Nadat ze alle dorpen van de Nafūsa verwoest hadden,

---

¹⁵³ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.207-210

¹⁵⁴ De Miknāsa bevonden zich in Algerije. Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel I, p. 258-272

¹⁵⁵ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.266-267

¹⁵⁶ De Banū Kimlān is een Berberfamilie behorende tot de Hawwārabers. Zij leefden in het Auresgebergte en ten zuiden van Constantine. Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel I, p.232

¹⁵⁷ Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel I, p.277,278

slaagden de Fāṭimiedische troepen in 923 AD er uiteindelijk toch in om het gebied onder controle te krijgen.

In Centraal-Algerije leefden de Zanātaberbers, die reeds herhaaldelijk pogingen hadden ondernomen om Tāhart onder hun controle te krijgen. Hierbij kwam de gouverneur van Tāhart, Maṣāla ibn Ḥabūs, om het leven (924 AD). De Fāṭimieden slaagden er niet in om het gebied onder controle te krijgen, zodat wederom de hulp van al-Qā'im werd ingeroepen. Hij kwam naar Baḡāya, waar hij de omringende stammen dwong om strijders te sturen. Vervolgens trok hij verder en besloot hij om een nieuwe stad te laten bouwen in het gebied van de opstandige Banu Kimlān, namelijk al-Muḥammadiyya¹⁵⁸, naar zijn eigen naam. In hoogst eigen persoon vertrok al-Qā'im vervolgens naar de Zāb om de Zanāta te pacifiëren, waar hij uiteindelijk ook in slaagde in 928 AD.¹⁵⁹

Het rijk verbrokkelde al snel. Slechts een jaar na de terugkeer van al-Qā'im in al-Mahdiyya. Verscheen de prins van de Zanāta opnieuw in Biskra, aan de rand van de Sahara. Hij bedreigde de Zābregio (Ṭubna en al-Muḥammadiyya). In het uiterste westen hadden Fez en Sijilmāsa al vlug na de verovering het juk van de Fāṭimieden van zich afgeschud en ook in Tāhart had het Fāṭimiedisch bolwerk geen vaste voet aan de aarde. Hier was de familie van Maṣāla ibn Ḥabūs¹⁶⁰ autonoom gaan regeren. De Fāṭimieden konden uiteindelijk ingrijpen en op die manier Tāhart nog tot aan de dood van 'Abd Allāh al-Mahdī in 334 AD stevig in handen houden.

Terwijl de Fāṭimiedische bevelhebbers poogden om het rijk onder controle te houden, was er echter in de zuidelijke provincies een prediker opgedoken, die optrad om de Fāṭimiedische macht te ondermijnen...

4. Al-Qā'im bi-amr Allāh (934-946 AD)

'Abd Allāh al-Mahdī stierf op 4 maart 934 AD op 59 jarige leeftijd na twee lange jaren van ziekte¹⁶¹. Al-Qā'im hield de dood van zijn vader nog gedurende honderd dagen verborgen, tot 10 juni van dat jaar. Hij was in 912 AD reeds aangeduid als troonopvolger en medeheerser.

---

¹⁵⁸ Deze stad zou later de naam "al-Masīla" krijgen. Dachraoui, F., *Masīla*, EI²

¹⁵⁹ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.270

¹⁶⁰ Maṣāla stierf in 924 AD. Na hem werd zijn broer Yaṣal aangesteld als gouverneur. Bij zijn dood in 931AD riepen de bewoners van Tāhart 'Alī, zoon van Maṣāla, uit tot hun gouverneur, waarmee ze hun autonomie wilden benadrukken. De Fāṭimiedische kalief al-Mahdī, wiens voorkeur uitging naar Ḥamīd, zoon van Yaṣal, greep in en stuurde Ḥamīd met een bewapende escorte naar Tāhart. (Ḥamīd was grootgebracht in al-Mahdiyya) Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.273

¹⁶¹ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.275

Na zijn troonsbestijging in 934 AD verdween al-Qā'im achter de muren van al-Mahdiyya en kwam hij nog slechts twee maal buiten de paleispoorten. Onder al-Qā'im geraakte het Fāṭimiedisch rijk in moeilijkheden. Meteen na zijn troonsbestijging moest hij pogingen ondernemen om het verloren gebied van Fez terug te winnen. Daar was de Fāṭimiedische gouverneur in 931 AD overgelopen naar de zijde van de Umayyadische kalief¹⁶². Hierdoor had het Fāṭimiedisch kalifaat eensklaps het hele westelijke gebied verloren, want ook Nakūr werd door een handlanger van de Umayyaden van Spanje bestuurd. Al-Qā'im stuurde twee officieren naar het gebied. Officier Ṣandal al-Fatā kon Nakūr heroveren en ging vervolgens steun verlenen aan de andere officier, Maysūr, die bezig was met de omsingeling van Fez. Ze slaagden er echter niet in om deze stad terug in handen te krijgen en zo bleef Fez onrechtstreeks in handen van de Umayyaden¹⁶³. Al-Qā'im had meer succes in de centrale Maḡrib waar de sedentaire Ṣanhājaberbers verbleven. Zīrī ibn Manād, de chef van de Talkātastam¹⁶⁴ behorende tot de Ṣanhāja, kreeg van al-Qā'im de opdracht om zijn eigen paleisstad te bouwen. Zo kwam Ašīr tot stand (100 km ten zuidoost van het huidige Algiers), hetgeen maakte dat er een nieuwe stevige basis tot stand kwam tussen al-Muḡammadiyya en Tāhart en dat al-Qā'im er een trouwe vazal bij had. De Ṣanhājaberbers zouden de Fāṭimieden nog meer dan een eeuw blijven steunen.

Ondertussen bevond het kalifaat van Bagdad zich in grote anarchie¹⁶⁵. Deze was voelbaar tot in Egypte, waar verschillende fracties van de *jund*¹⁶⁶ het tegen elkaar opnamen. Al-Qā'im greep zijn kans en kon zich in maart 936 AD voor de derde maal meester maken van Alexandrië. Maar zijn leger werd door de Egyptische gouverneur verslagen en wederom kon hij de Fāṭimiedische macht niet definitief vestigen in Egypte¹⁶⁷.

In Sicilië was het kalm gebleven tot in 937 AD, maar in de lente van dat jaar brak er een opstand uit onder de moslims van Girgenti. Zij waren ontevreden over de arrogantie van de Kutāmaheersers en de fiscale druk die door de Fāṭimieden opgelegd werd. In september van datzelfde jaar kwam ook de bevolking van Palermo¹⁶⁸ in opstand. Al-Qā'im stuurde

---

¹⁶² In 929 AD had de amīr van Cordova zichzelf uitgeroepen tot kalief en claimde hij de universele heerschappij voor zichzelf. Hierdoor werd Noord-Afrika zijn legitiem bezit. Van dan af werd de Maḡrib de speelbal van het Umayyadisch kalifaat van Spanje en het Fāṭimiedisch kalifaat van Ifrīqiya. Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.281

¹⁶³ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.281-283

¹⁶⁴ De Talkātastam had zich bekeerd tot het šī'isme en was een trouwe bondgenoot van de Fāṭimieden. Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel II, p.5

¹⁶⁵ Toen kalief al-Muqtadir stierf (932AD), werd hij in de komende 14 jaren opgevolgd door drie kaliefen, die elk blindgemaakt werden door hun eigen oppergeneraal. Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.284

¹⁶⁶ Dit is het Arabische leger

¹⁶⁷ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.284

¹⁶⁸ Palermo werd door de Arabieren al-Madīna genoemd ("de stad")

versterkingen onder leiding van Ḥalīl ibn Ishāq al-Tamīmi. Deze kon pas na een vier jaar durende strijd het gebied onder controle krijgen. Ondertussen was het dodental hoog opgelopen en Sicilië zwaar verwoest. Een heel deel Sicilianen waren tengevolge van deze strijd naar het vasteland gevlucht voor bescherming van de Byzantijnen.¹⁶⁹

Deze opstanden waren echter nog niet de meest verontrustende. Het Fāṭimiedisch rijk geraakte pas echt in een diepe crisis toen de door de ḥārijietische doctrine geïnspireerde rebel Abū Yazīd zijn veroveringstocht begon in Ifrīqiya. Toen al-Qā'im stierf op 17 mei 946 AD¹⁷⁰ had het Fāṭimiedisch kalifaat zijn absolute dieptepunt bereikt.

5. Al-Manṣūr bi-llāh (946-953 AD)

Een goede maand voor zijn dood had al-Qā'im zijn zoon Ismā'īl als troonopvolger aangeduid¹⁷¹. Ismā'īl was geboren in Raqqāda vlak na de installatie van het Fāṭimiedisch kalifaat aldaar (913/914 AD) en was dus 33 jaar oud wanneer hij als imam verscheen. Hij maakte de dood van zijn vader pas bekend toen hij Abū Yazīd verslagen had en nam ook pas vanaf dan de titel al-Manṣūr (“de overwinnaar”) aan. Zowel in Ismā'īlietische als niet-Ismā'īlietische bronnen wordt hij geprezen voor zijn buitengewone capaciteiten. Hij was dapper, moedig, welsprekend en beheerste zeer goed de Arabische taal¹⁷².

Ismā'īl liet ook een nieuwe paleisstad bouwen aan de rand van Qayrawān, hetgeen maakte dat Qayrawān opnieuw het centrum van het rijk werd en bleek gaf van het feit dat er terug een goede samenwerking was tussen de šī'ieten en de sunnieten¹⁷³. Hij noemde deze stad al-Manṣūriyya¹⁷⁴. De stad werd gebouwd terwijl hij Abū Yazīd op de hielen zat. Nadat

---

¹⁶⁹ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.285, 286

¹⁷⁰ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.310. In de tekst van Maqrīzī wordt de datum 13 šawwāl 334 AH vernoemd, hetgeen overeenkomt met 18 mei 946 AD.

¹⁷¹ Dit was op 12 april 946 AD. Er zijn echter twijfels of al-Qā'im op dat ogenblik nog wel bij zinnen was. Ismā'īl was niet de eerstgeboren zoon, hij had een oudere broer Qāsim, die voor zijn vader zou zijn gestorven, maar waar verder niets over gezegd wordt. Nadat Ismā'īl de troon had bestegen, liet hij alle andere troonpretendenten (nonkels en halfbroers) onder huisarrest plaatsen. Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.311

¹⁷² Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.310

¹⁷³ Al-Manṣūr bracht enkele veranderingen aan in het beleid van zijn voorgangers. In plaats van enkel Ismā'īlieten aan te duiden voor religieuze functies, konden nu ook Mālikieten officiële religieuze functies beoefenen. Hij duidde bijvoorbeeld een Mālikiet aan als qāḍī van Qayrawān. Madelung, W., *The Religious Policy of the Fatimids toward their Sunnī Subjects in the Maghrib*

¹⁷⁴ al-Manṣūriyya was de hoofdstad van het Fāṭimiedisch kalifaat tussen 948 en 972 AD. Archeologisch onderzoek heeft uitgewezen dat deze stad de zelfde vorm had als Bagdad (ook gesticht door een kalief met de naam al-Manṣūr), hetgeen de Fāṭimiedische claim op het kalifaat benadrukt. al-Manṣūriyya was echter niet enkel een kopie van Bagdad, maar ook het model voor het latere Cairo. Halm, H., *The Fatimids and their Traditions of Learning*, p.13,14

hij deze laatste verslagen had, deed hij er pas zijn triomfantelijke intrede (28 maart 948 AD). Hij verbleef er slechts een paar dagen, want al-Manṣūriyya was nog niet voldoende voltooid om er het feest van de vastenverbreking te kunnen vieren. Dus keerde hij terug naar al-Mahdiyya om daar voor de eerste maal als kalief het feest te vieren op 13 april 948 AD. Reeds in september van datzelfde jaar nam hij definitief zijn intrek in zijn pas gebouwde hoofdstad, waarvan de moskee nog niet voltooid was. Daarom deed hij het gebed en predikte hij in de moskee van Qayrawān. Al-Manṣūr was de enige Fāṭimiedische kalief die dit ooit had gedaan.¹⁷⁵

Al-Manṣūr had geen goede gezondheid en was geregeld zwaar ziek, hetgeen hem verscheidene malen bijna het leven kostte. Ondanks dit bleef hij toch in het openbaar verschijnen tot het bittere einde. Op 19 februari 953 AD leidde hij een laatste maal het gebed op het feest van de vastenverbreking. Op diezelfde dag duidde hij Ma'add, één van zijn vijf zonen, aan als troonopvolger. Vier weken later stierf hij op 39 jarige leeftijd (19 maart 953 AD). De jonge al-Manṣūr was de eerste onder de Fāṭimieden geweest die een zekere populariteit en loyaliteit had verworven onder het volk van Qayrawān¹⁷⁶. Zijn grootste verwezenlijking tijdens zijn regeerperiode was het neerslaan van de revolte van Abū Yazīd, waardoor hij het voortbestaan van het Fāṭimiedisch kalifaat gegarandeerd had.

6. Al-Mu'izz (953-975 AD)

Al-Mu'izz was de laatste Fāṭimiedische kalief die in Ifrīqiya resideerde. Hij was in staat om de ultieme droom van de Fāṭimieden te realiseren, namelijk de verovering van Egypte. Dit vond plaats in 969 AD. De Fāṭimieden regeerden over Egypte tot hun staat werd vernietigd door Saladin in 1171 AD¹⁷⁷. Cairo werd in 973 AD onder al-Mu'izz de nieuwe hoofdstad van het Fāṭimiedisch kalifaat en de Maḡrib werd overgelaten aan een dynastie van onderkoningen¹⁷⁸, die tot 1016AD de Fāṭimieden erkenden en daarna onafhankelijk gingen regeren. Er bleven nog Ismā'īlietische gemeenschappen in de Maḡrib bestaan tot in 1016/1017 AD. Daarna mochten ze hun leer niet meer openlijk verkondigen en werden ze

---

¹⁷⁵ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.330

¹⁷⁶ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.336

¹⁷⁷ Abun-Nasr, J.M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, p.66

¹⁷⁸ Dit waren de Zīrieden. Zij waren nakomelingen van Zīrī ibn Manād, een belangrijke bondgenoot van de Fāṭimieden uit de Ṣanhājaberbers in Algerije, die gestorven was in 971 AD. Abun-Nasr, J.M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, p.66

vervolgd. Enkele jaren later waren alle Ismā'īlietische gemeenschappen in Ifrīqiya uitgeroeid¹⁷⁹.

7. Algemene beschouwingen over het Fāṭimiedisch kalifaat in Ifrīqiya

De Fāṭimieden waren eigenlijk niet geïnteresseerd in de Maḡrib. Ze wilden Egypte veroveren en dan verder gaan naar Bagdad om hun gezag over de gehele islamwereld te vestigen¹⁸⁰. De Maḡrib was de geldbron om dit project te kunnen financieren¹⁸¹, want de Fāṭimieden hadden hiervoor een uitgebreid militair apparaat nodig. Daarom creëerden ze naast de gebruikelijke islamitische taksen een uitgebreid belastingssysteem¹⁸². Zo moest er bijvoorbeeld door reizigers tol betaald worden op bepaalde wegen en moesten marktventers belastingen betalen op de goederen die ze verkochten. Ondanks al deze maatregelen leidden de Fāṭimieden geen buitensporig luxueus leven, in tegenstelling tot wat de Aḡlabieden hadden gedaan in Ifrīqiya. Het geld werd gebruikt om de vele campagnes in de Maḡrib en Egypte te financieren. De sunnietische onderdanen¹⁸³ van het Fāṭimiedisch kalifaat betaalden dus belastingen om militaire expedities te financieren die tegen andere Sunnieten gericht waren, hetgeen deels hun misnoegen ten opzichte van de Fāṭimieden verklaart en bijgevolg ook verklaart waarom ze zo massaal Abū Yazīd hebben gesteund tijdens diens revolte.

Bij het consolideren van hun macht hadden de Fāṭimieden gesteund op de Kutāmaberbers uit het noord-oosten van Algerije. Ze kregen hoge posten toebedeeld en aageerden in de steden als machtswellustelingen. Dit zorgde voor ongenoegen bij de andere Berbers en bij de Arabische bevolking van Ifrīqiya. Ook hadden de Fāṭimieden te kampen met expansionistische neigingen van de Umayyaden van Spanje in Noord-Afrika en moesten ze voortdurend op hun hoede zijn voor de Byzantijnse dreiging op Sicilië. Kortom, de verdediging van hun rijk kostte handenvol geld wat de belastingsdruk eens te meer verhoogde.

---

¹⁷⁹ Madelung, W., *The Religious Policy of the Fatimids toward their Sunnī Subjects in the Maghrib*

¹⁸⁰ Abun-Nasr, J.M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, p.63

¹⁸¹ Marçais, G., *La Berbérie musulmane au Moyen âge*, p.143

¹⁸² Abun-Nasr, J.M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, p.64

¹⁸³ Onder de Aḡlabieden had het sunnisme een grote vooruitgang gekend in Ifrīqiya. De meerderheid van de sunnieten in de Maḡrib waren Mālikieten, maar er waren ook Ḥanafieten. Aan deze laatsten gaven de Aḡlabieden meestal hun voorkeur. Madelung, W., *The Religious Policy of the Fatimids toward their Sunnī Subjects in the Maghrib*.

8. Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik een korte schets gegeven van Ifrīqiya ten tijde van de Fāṭimieden. Ze hadden moeite om hun macht te consolideren. Het meest bedreigende moment voor hun heerschappij was echter de opstand van Abū Yazīd. Op dat ogenblik verkeerden de Fāṭimieden in een vrijwel uitzichtloze positie, maar dankzij al-Manṣūr kon Abū Yazīd overmeesterd worden. De Fāṭimieden bleven niet in de Maġrib, maar verplaatsten hun hoofdzetel naar Cairo, waar ze een bloeiend rijk uitbouwden. De Maġrib had meer gediend als een springplank en was nooit het doel op zich. Dat verklaart mede waarom het šī'isme er nooit vaste voet aan de aarde heeft gehad.

Hoofdstuk 3:

De opstand van Abū Yazīd¹⁸⁴

1. Inleiding

In dit hoofdstuk zal ik ingaan op het eigenlijke onderwerp van mijn verhandeling, namelijk de opstand van Abū Yazīd. We hebben in de twee voorgaande hoofdstukken een ruime context gekregen waarbinnen we deze rebel kunnen plaatsen. In dit hoofdstuk zal ik het eerst hebben over de persoon Abū Yazīd zelf. Wie hij was (paragraaf 2) en hoe we hem moeten plaatsen binnen het ḥārijisme (paragraaf 3). Vervolgens zal ik bespreken van wie hij steun verwierf en waarom hij van hen steun verwierf (paragraaf 4). Waren dit enkel ḥārijieten of had hij ook een aanhang bij niet-ḥārijieten? Wanneer we dat achterhaald hebben, komen we tot de opstand zelf (paragraaf 5). Daarna zal ik nagaan of het einde van deze opstand ook werkelijk het einde was van de strijd lustige geschiedenis van de ḥārijieten (paragraaf 6). We hebben in hoofdstuk 1 gezien dat de geschiedenis van het ḥārijisme een opeenvolging is van revoltes en aanslagen. Is de revolutie van Abū Yazīd hier werkelijk de laatste van? Of zijn er na hem nog? Allemaal vragen die een antwoord behoeven dat ik zal trachten te geven in dit hoofdstuk.

2. Abū Yazīd Maḥlad ibn Kaydād

Abū Yazīd werd hoogstwaarschijnlijk geboren in Sudan¹⁸⁵. Zijn vader Kaydād was afkomstig uit het zuiden van Tunesië, uit de streek van Qasṭīliyya¹⁸⁶. Hij was een berber uit de Banu Ifrān¹⁸⁷, een stam behorende tot de Zanātaconfederatie. Kaydād dreef handel met Sudan. In

---

¹⁸⁴ Ook bij het maken van dit hoofdstuk ben ik tot de vaststelling gekomen dat het werk van Halm (*The Empire of al-Mahdi en Die Mann auf dem Esel*) het meest volledig was bij de weergave van de feiten over de opstand. Daarom heb ik gekozen om mij voornamelijk hierop te baseren, meer dan op het artikel van Le Tourneau (*La révolte d'Abū Yazīd au Xme siècle*).

¹⁸⁵ Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.298

¹⁸⁶ Bijlage 3

¹⁸⁷ Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.298. Le Tourneau meldt dat het ook zou kunnen dat hij behoorde tot de Banū Wāsīn, maar hij was in elk geval een Zanātaberber. Le Tourneau, R., *La révolte d'Abū Yazīd au Xme siècle*. CT (1953) p.103-125 (De Banu Ifrān bevond zich in het noorden van Algerije)

Tadmakka¹⁸⁸, een halte op zijn route, kocht hij een concubine met de naam Sabīka. Zij was een vrouw uit de Hawwārastam en vergezelde Kaydād regelmatig op zijn reizen. In 874 AD¹⁸⁹ kregen ze hun zoon Maḥlad. Aan deze naam werd later de kunya Abū Yazīd toegevoegd, de naam waaronder hij bekend werd. Kort na de geboorte van Abū Yazīd, keerde vader en zoon terug naar hun thuishaven in de Maḡrib, maar Kaydād stierf al vlug zodat Abū Yazīd wees werd. Hij leidde als kind een armzalig leven en moest zien rond te komen met aalmoezen die hij kreeg van zijn mededorpelingen¹⁹⁰. Hij mankte al van zodra hij kon lopen en hij sprak met een slechte tongval¹⁹¹. Toen hij wat ouder werd, verdiende hij zijn brood door les te geven in drie dorpjes in de streek van Qaṣṭīliya. Daarna ging hij zelf studeren aan een Ibāḍietische *maḍhab* in Tāhart, waar hij vervolgens leermeester werd¹⁹². Hier bevond zich op dat ogenblik de hoofdzetel van de Ibāḍietische Rustamieden (cfr. supra). In 909 AD maakte de Fāṭimiedische dā'ī een einde aan dit imamaat en bracht hij Tāhart onder Fāṭimiedische heerschappij. Op dat ogenblik bevond Abū Yazīd zich in Tāhart en was hij getuige van de executie van de Ibāḍietische imam¹⁹³. Meteen erna keerde hij terug naar Qaṣṭīliya en zette er in 928 AD zijn propaganda op touw¹⁹⁴.

3. De nukkārieten

Abū Yazīd was in de leer geweest bij Abū 'Ammar 'Abd al-Ḥamīd al-A'mā. Deze was een volgeling van de nukkārietische doctrine. De sekte der nukkārieten was tot stand gekomen bij het aantreden van 'Abd al-Wahhāb als imam van de Ibāḍieten. Ibn Fandīn was op dat ogenblik één van de leden van de *šūrā*, een raad die opgericht was door 'Abd al-Raḥmān ibn Rustam. Hij wilde twee voorwaarden opleggen aan de nieuwe imam, maar 'Abd al-Wahhāb weigerde deze te aanvaarden. De meningsverschillen werden uitgevochten in twee veldslagen. Ibn Fandīn kwam om in de laatste, hetgeen de definitieve breuk betekende tussen zijn volgelingen en de trouwe aanhangers van 'Abd al-Wahhāb. Deze beschouwden Ibn Fandīn en zijn partizanen als kettters, zodat ze hen de naam “al-nukkār” gaven.

¹⁸⁸ Deze stad is gelegen in de Sahara

¹⁸⁹ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.298. Le Tourneau meldt dat hij geboren is tussen 880 en 885 AD. De bronnen geven geen precieze datum, maar we weten enkel dat hij ongeveer 60 jaar was toen hij aan zijn opstand begon. Le Tourneau, R., *La révolte d'Abū Yazīd au Xme siècle*

¹⁹⁰ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.298

¹⁹¹ Le Tourneau, R., *La révolte d'Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125

¹⁹² Stern, S.M., *Abū Yazīd al-Nukkārī*, EI²

¹⁹³ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.299

¹⁹⁴ Stern, S.M., *Abū Yazīd al-Nukkārī*, EI²

Toen de Fāṭimieden het Ibāḍietisch imamaat van Tāhart ten val hadden gebracht (909 AD), begonnen de nukkārieten actief propaganda te voeren in Tripolitanie, in het Auresgebergte en op het eiland Jerba. Vele Wahbietische Ibāḍieten¹⁹⁵ bekeerden zich tot de nukkārietische leer, zodat Abū ‘Ammar een dissident imamaat oprichtte. Het hele gebied vanaf de Jabal Nafūsa tot aan Tāhart was nu nukkārietisch geworden. De nukkārieten van het Auresgebergte verkozen Abū Yazīd tot “šayḥ van de echte gelovigen”, waarna Abū ‘Ammar deze positie aan hem afstond¹⁹⁶ en Abū Yazīd de nieuwe leider werd van de nukkārieten. Het Auresgebergte was de thuishaven van de Hawwārabers. De Banū Kimlān, één van de Hawwārastammen, was de trouwste bondgenoot van Abū Yazīd tijdens diens revolte. Vanaf 928 AD begon Abū Yazīd openlijk te prediken tegen de Fāṭimieden. Na de troonsbestijging van al-Qā’im in 934 AD werd hij voor een eerste maal gearresteerd¹⁹⁷. Abū Yazīd slaagde erin om te ontsnappen en vertrok op pelgrimstocht om aan de Fāṭimieden te ontsnappen. Wanneer hij in 937 AD terugkwam, werd hij herkend en opnieuw gevangengenomen door de Fāṭimieden. Zijn oude leermeester kwam hem met een legertje van 40 ruiters bevrijden¹⁹⁸, waarna hij zijn toevlucht zocht in de Sahara bij de Banu Wargla¹⁹⁹. Nadien trok hij samen met zijn echtgenote en vier zonen rond in de dorpen van het Auresgebergte, waar hij opriep tot oorlogvoeren tegen de ketterse Fāṭimieden²⁰⁰. Zijn vier zonen werden later de aanvoerders van zijn leger²⁰¹.

4. De aanhang van Abū Yazīd

De meeste Berbers²⁰² in Ifrīqiya waren ten tijde van de komst van de Fāṭimieden Ibāḍietisch en zoals we net zagen, bekeerden vele orthodoxe Ibāḍieten zich tot de nukkārietische leer nadat hun imamaat opgedoekt was door de Fāṭimieden. Deze Berbers steunden Abū Yazīd

¹⁹⁵ Dit zijn de Ibāḍieten die wel trouw gebleven zijn aan de Rustamedische imams (cfr. Hoofdstuk 1)

¹⁹⁶ Dit is de doctrine van ‘*al-afḍal*’. Het behoorde in 784 AD tot de voorwaarden die enkele Ibāḍieten aan ‘Abd al-Wahhāb oplegden. Het kwam overeen met de algemene gedachtingang van de Ibāḍieten, maar niet met de officiële Ibāḍietische doctrine. De persoon die een voortrekkersrol hierin speelde was Ibn Fandīn. Hij was dan ook de grondlegger van de nukkārietische leer. De doctrine van ‘*al-afḍal*’ stelt dat de imam moet aftreden zodra de gelovigen een geschiktere leider vinden. Lewicki, T., *al-Nukkār*, EI²

¹⁹⁷ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.299

¹⁹⁸ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.299

¹⁹⁹ Le Tourneau, R., *La révolte d’Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125 ; Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel III, p.203. De Banu Wargla is een stam uit de Zanāta. Ze woonden centraal in de Zābregio. Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel III, p.285,286

²⁰⁰ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.299

²⁰¹ Le Tourneau, R., *La révolte d’Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125

²⁰² De Kutāmaberbers hebben zich nooit bekeerd tot het ḥārijisme. Zij bekeerden zich wel tot het Ismā’īlisme bij de komst van de Fāṭimieden en vormde dan ook de ruggengraat van de Fāṭimiedische macht in Ifrīqiya. Basset, R., *Kutāma*, EI²

dan ook in zijn opstand. De trouwste achterban van Abū Yazīd bevond zich in het Auresgebergte, namelijk de Banu Kimlān. Deze berberfamilie behoorde tot de Hawwārastam, een stam die eerst Šufrietisch, vervolgens Wahbietisch-Ibāḍietisch en tenslotte nukkārietisch was.

Abū Yazīd kreeg ook steun van de Mālikieten van Qayrawān. Het Mālikisme had sinds de Aḡlabieden diep wortel geschoten in Qayrawān, maar vanaf de komst van de Fāṭimieden mochten ze hun leer niet meer belijden. Enkel de šī'ietische praxis mocht van dan af nog beleden worden. Dit stelde de Mālikietische geleerden uiteraard tot ongenoegen²⁰³. Het volk van Qayrawān was dus niet tevreden met een overheersing van de šī'ieten, maar wilde evenmin een overheersing van de ḥārijieten. Na lang beraadslagen, kwamen de geleerden tot een besluit: ze stelden dat de ḥārijieten wel moslims waren, maar de Fāṭimieden niet. Daarom besloten ze om Abū Yazīd te steunen tegen de ketterse Fāṭimieden. Er was echter nog een addertje onder het gras, want zodra de Fāṭimieden verslagen zouden zijn, zouden ze zich ook keren tegen Abū Yazīd²⁰⁴.

5. De opstand²⁰⁵

5.1. Het uitbreken van de opstand onder al-Qā'im

Toen de opstand uitbrak in februari 944 AD was Abū Yazīd inmiddels een oude man van rond de 60 jaar. Hij maakte gebruik van een wandelstok en ging gekleed in sjofele wollen kleren²⁰⁶. Abū Yazīd verraste de Fāṭimieden toen hij samen met 200 ruiters voor de stad Baḡāya verscheen. Aanvankelijk durfde hij niet de stad zelf aan te vallen, maar deed hij aanvallen op de naburige forten. Bij elke overwinning die hij boekte, werd zijn aanhang groter, zodat al-Qā'im de Kutāmaberbers bijeenriep om in te grijpen. Deze verzamelden zich rond Baḡāya, maar Abū Yazīd en zijn legertje waren ondertussen reeds vertrokken. Abū Yazīd kende zijn eerste succes in Tebessa. De inwoners van deze stad gaven zich over in ruil voor een *amān* (immunitet) en leverden het Kutāmagarnizoen uit aan Abū Yazīd. Abū Yazīd liet Baḡāya voor wat het was en keerde zich in noord-oostelijke richting. In Marmājanna

---

²⁰³ Le Tourneau, R., *La révolte d'Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125

²⁰⁴ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.303

²⁰⁵ Om het verloop van deze opstand goed te kunnen volgen, is het nuttig om regelmatig bijlage 3 (*Ifriqiya*) te consulteren. Het verloop van de opstand is zeer nauwkeurig behandeld in het artikel van Halm: *Der Mann auf dem Esel*, *Die Welt des Orients* 15 (1984) p.144-204

²⁰⁶ Le Tourneau, R., *La révolte d'Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125

kreeg hij een ezel, waar hij vanaf dat ogenblik op zou blijven rijden. Zo kreeg hij zijn legendarische bijnaam “de man op de ezel”.²⁰⁷

Voor de Fāṭimieden het goed en wel beseften, nam Abū Yazīd Sabība in. Even later gaf ook Laribus zich over in ruil voor een amān²⁰⁸. Laribus was de sleutel naar de verovering van Centraal-Ifriqiya. Het had de Fāṭimiedische dāʿī, Abū ʿAbd Allāh, in 909 AD zes maanden gekost om deze stad in te nemen en betekende toen meteen het einde van de Aḡlabieden²⁰⁹. De Fāṭimieden beseftte het gevaar van deze inname maar al te goed, zodat al-Qāʿim drie legers uitstuurde om zijn rijk te bewaken. Het eerste was bedoeld om het paleis van Raqqāda te beschermen, het tweede moest Beja, dat op de weg naar Tunis lag, bewaken en het derde leger werd naar Qayrawān gestuurd. Daarnaast werd er nog een militair kamp opgesteld onder leiding van een zekere Maysūr tussen al-Mahdiyya en Qayrawān om in geval van nood het andere leger in Qayrawān ter hulp te schieten.

Abū Yazīd behield echter het initiatief in deze oorlog en deed een aanval op Beja. Het Kutāmaleger werd verslagen²¹⁰ en vluchtte naar Tunis, zodat er aldaar onrust uitbrak onder de bevolking. Zij wilden zich overgeven zodat de bevelhebber samen met zijn leger en de gouverneur van Tunis op de vlucht sloeg. Abū Yazīd verleende een amān aan Tunis en concentreerde zich vervolgens op Qayrawān. In oktober 944 AD rukte hij op naar Raqqāda. Daar vocht Abū Yazīd tegen het Kutāmaleger, maar de bevelhebber van het leger in Qayrawān greep niet in. Hij wachtte op versterking van Maysūr, maar die nam eveneens een afwachtende houding aan. Enkele soldaten van de jund in Qayrawān waren hierdoor ontgoocheld en liepen over naar het kamp van Abū Yazīd. Ḥalīl, de bevelhebber van het leger in Qayrawān kon niet standhouden, zodat het rebellenleger de stad innam op 14 oktober van dat jaar. Ḥalīl werd samen met de qādī van Qayrawān geëxecuteerd en Abū Yazīd liet munten slaan in zijn eigen naam. De Mālīkietische geleerden van Qayrawān hadden een dubbele houding ten opzichte van Abū Yazīd. Enerzijds waren ze blij dat ze van de šīʿietische overheersing af waren, maar anderzijds waren de Berbers ook niet meteen de redders waar ze op gehoopt hadden²¹¹. De Mālīkieten kwamen samen in de moskee van Qayrawān om het probleem te bespreken en besloten uiteindelijk om Abū Yazīd te steunen tegen de ketterse

---

²⁰⁷ Le Tourneau, R., *La révolte d'Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125

²⁰⁸ De Imāʿīlieten van die stad werden van deze amān uitgesloten en werden geëxecuteerd. Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p300

²⁰⁹ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p301

²¹⁰ De verovering van Beja zorgde er volgens ibn Ḥaldūn voor dat alle Berbers mee in opstand kwamen tegen het Fāṭimiedisch kalifaat. Marçais, G., *La Berberie musulmane au moyen âge*, p.151; Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères*, deel III, p.206

²¹¹ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p303

šī'ieten²¹². Ze zouden zich daarna niet onderwerpen aan hem, aangezien hij een hārijiet was. Ze namen de wapens op en voegden zich bij het kamp van Abū Yazīd, die inmiddels op weg was naar al-Mahdiyya.

De enige bescherming die de hoofdstad nog had, was het leger van Maysūr, maar deze was te druk aan het discussiëren met zijn generaals over de verdeling van de wapens, zodat Abū Yazīd een verrassingsaanval kon uitvoeren. Maysūr werd gedood en zijn kamp werd vernield en geplunderd. Het leger van Abū Yazīd achtervolgde de ontsnapte soldaten tot aan de poorten van al-Mahdiyya. Daar had al-Qā'im het bevel gegeven aan zijn poortwachter om hen niet binnen te laten zodat de Kutāmaberbers drie dagen en nachten in de vrieskoude bleven wachten aan de poort. Ondertussen waren de troepen van Abū Yazīd naar Sousse getrokken en plunderde ze deze stad. Abū Yazīd begon geleidelijk van houding te veranderen. In de plaats van zijn armzalige klederdracht begon hij zijde en brokaat te dragen. Hij begon volbloed paarden te berijden in de plaats van zijn ezeltje en nam moslimmeisjes als concubines vanuit het hārijietisch principe dat al wie niet hārijietisch is, ook niet moslim is en daarom als slaaf mag dienen. Hierdoor ontstonden er opnieuw twijfels over Abū Yazīd onder het volk van Qayrawān.²¹³

In de laatste weken van 944 AD liet al-Qā'im Zawīla, een randstad van al-Mahdiyya versterken met een muur, een gracht en twee torens. De ene toren werd bewaakt door de Kutāma en de andere door slaven. Abū Yazīd had zijn kamp ondertussen dichterbij al-Mahdiyya geplaatst en had de stokoude Abū 'Ammār achtergelaten als gouverneur van Qayrawān. Op 20 januari verscheen Abū Yazīd samen met zijn troepen voor de muren van al-Mahdiyya. Het zag ernaar uit dat het Fātimiedische rijk gekrompen was tot het gebied dat zich binnen de muren van al-Mahdiyya bevond. De voorraad in de graanschuren geraakte uitgeput en schepen met voorraden vanuit Sicilië kwamen in winterstormen terecht of werden onderschept door de troepen van Abū Yazīd, zodat de mensen in al-Mahdiyya genoodzaakt waren om hun rijdieren te slachten. Vele stadsbewoners vluchtten per schip naar Sicilië, Zuid-Italië, Egypte of Tripoli. De blokkade van al-Mahdiyya duurde tot 16 september 945 AD.

Hoe langer de blokkade duurde, hoe duidelijker de zwakte van Abū Yazīd werd. Zijn leger bestond voornamelijk uit boeren en deze waren dan ook teruggekeerd om hun land te

---

²¹² Ze kwamen tot het besluit dat de Hārijieten 'mensen van de qibla waren', waarmee bedoeld wordt dat ze moslims zijn. De 'Banū 'Ubayd' (de Fātimieden dus) waren echter ketteren. Le Tourneau, R., *La révolte d'Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125

²¹³ Halm, H., *Der Mann auf dem Esel*, Die Welt des Orients 15 (1984) p.144-204

gaan bewerken²¹⁴. Enkel de Hawwāra uit het Auresgebergte bleven hem hardnekkig steunen. Op 14 en 15 september keerde het tij. De soldaten van de Arabische jund, die aan de zijde van Abū Yazīd vochten, hadden in het geheim contact opgenomen met al-Qā'im. Ze spraken af om tijdens de volgende strijd op een afgesproken signaal van kamp te wisselen. Zo gebeurde het, zodat het kamp van Abū Yazīd hard werd toegetakeld en velen van hen omkwamen.²¹⁵

Abū Yazīd trok zich terug in Qayrawān²¹⁶, waar hij zich opnieuw ging gedragen zoals voorheen. Hij liet zijn luxueuze klederdracht achterwege en reed terug op zijn ezeltje. De inwoners van Qayrawān, die de onderdrukking stilaan beu waren, namen contact op met al-Qā'im en beloofde hem om Abū Yazīd aan hem over te leveren. Het ene incident na het andere brak uit in Qayrawān, zodat Abū Yazīd besloot om samen met zijn zoon de stad te verlaten. Verschillende steden liepen terug over naar Fāṭimiedisch zijde. Onder andere Sousse, waar Abū Yazīd's gouverneur gevangengenomen werd en uitgeleverd werd aan al-Qā'im. Tunis werd geplunderd door de mannen van Abū Yazīd, maar zij werden op 15 oktober verjaagd. Nadat de Fāṭimieden grote voorraden voedsel, afkomstig uit Sicilië, vanuit Tunis naar al-Mahdiyya gestuurd hadden, verlieten zij deze stad terug, zodat de Berbers er zich opnieuw meester van konden maken. De Zābregio (al-Muḥammadiyya en Tubna), de streek van de Kutāma (Saṭīf, Mīla, Bilizma, Constantine en Tijis) en Baḡāya waren nog steeds onafhankelijk en dus niet in handen van Abū Yazīd gevallen. Ook Tripolitanië, Sicilië, al-Mahdiyya en Sousse waren nog in Fāṭimiedische handen, maar Abū Yazīd was vastberaden om deze laatste stad voor zich te winnen. Hij belegerde Sousse van januari tot mei 946 AD. Ondertussen hadden er zich in al-Mahdiyya nieuwe verwickelingen voorgedaan en was al-Manṣūr opgetreden als nieuwe leider van de Fāṭimieden.²¹⁷

5.2. Al-Manṣūr slaat terug

Al-Qā'im stierf op 17 mei 946 AD. Toen Ismā'il (die enkele maanden later de titel "al-Manṣūr" aannam) op de troon kwam, begon hij meteen aan de bevoorrading van Sousse met voedsel, wapens en oorlogsuitrusting per schip en stuurde hij versterkingen, zowel over land als over zee. Dit leidde vrijwel meteen tot het gehoopte resultaat. Op 26 mei vond er in

---

²¹⁴ Halm, H., *Der Mann auf dem Esel*, Die Welt des Orients 15 (1984) p.144-204

²¹⁵ Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p307

²¹⁶ Volgens Le Tourneau was hij toen nog slechts met 30 man. Le Tourneau, R., *La révolte d'Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125

²¹⁷ Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p309

Sousse een rechtstreekse confrontatie plaats tussen de troepen van Ismāʿīl en die van Abū Yazīd, waarbij deze laatsten het onderspit moesten delven. Abū Yazīd moest zich vervolgens noodgedwongen terugtrekken in Qayrawān.²¹⁸

Eens aangekomen in Qayrawān, bleken de poorten voor hem gesloten. De stadsbewoners van Qayrawān waren in opstand gekomen, zodat Abū Yazīd genoodzaakt was om zijn oude leermeester, die nog steeds in deze stad verbleef, vrij te kopen. Abū Yazīd en zijn leermeester trokken zich terug in hun kamp dat zich op twee dagen wandelen van Qayrawān bevond. Ismāʿīl en zijn leger waren ondertussen opgerukt naar Qayrawān, alwaar ze de *ḥarīm* van Abū Yazīd, die van zijn zonen en die van zijn kleinzonen gevangen hadden genomen. Ismāʿīl beval om rond het kamp, dat hij had opgesteld aan de rand van Qayrawān, een muur te plaatsen en een gracht te laten graven. De Kutāma vonden dit laf, maar Ismāʿīl overhaalde hen door te vertellen over de profeet die hetzelfde had gedaan voor de verdediging van Medina.

De troepen van Ismāʿīl waren niet talrijk genoeg om een rechtstreekse confrontatie aan te gaan met die van Abū Yazīd. Deze laatste beseftte dit maar al te goed en besloot opnieuw op te rukken naar Qayrawān (4 juni 946 AD). De volgende dag deed hij een aanval op het Fāṭimiedisch kamp, waarbij de Kutāma slechts met grote moeite stand konden houden. Ismāʿīl wierp zich persoonlijk tussen het strijdgewoel met zijn parasol en zijn zwaard, twee tekens van de goddelijkheid van zijn missie. Het zwaard, genaamd “*ḍū al-fiqār*”²¹⁹, zou het zwaard geweest zijn van zijn voorvader ʿAlī. Het feit dat Ismāʿīl dit zwaard droeg en er overwinningen mee behaalde, bewees dat hij de echte imam was.²²⁰

Ismāʿīl en Abū Yazīd bestreden elkaar nog tot half augustus ten zuid-westen van Qayrawān. De rebel trachtte zich herhaaldelijk meester te maken van één van de stadspoorten door middel van verrassingsaanvallen, maar hij slaagde er niet in. De achterban van Abū Yazīd was ondertussen danig geslonken. Hij genoot enkel nog de steun van de Hawwāra en de Banu Kimlān. Op 13 augustus deden de troepen van Ismāʿīl een aanval op het rebellenkamp, maar Abū Yazīd kon samen met een deel van zijn leger ontsnappen. De delegatie uit Cordova, die onderweg was om Abū Yazīd ter hulp te schieten, maakte rechtsomkeer toen ze hoorden over zijn nederlaag.²²¹

---

²¹⁸ Halm, H., *Der Mann auf dem Esel*, Die Welt des Orients 15 (1984) p.144-204

²¹⁹ Dit betekent letterlijk: “de bezitter van een ruggengraat”

²²⁰ Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.313

²²¹ Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.314

Op 15 augustus vond uiteindelijk de beslissende slag plaats. De troepen van Ismā‘īl brachten hun vijand ten val en veroorzaakten een groot bloedbad²²². Na die memorabele dag nam Ismā‘īl de titel “al-Manṣūr”.²²³ Abū Yazīd besloot om één van zijn zonen uit te sturen naar al-Mahdiyya om aldaar voor dreiging te zorgen. Daar bevochten de troepen van al-Manṣūr en die van Abū Yazīd elkaar verscheidene malen, terwijl al-Manṣūr toekeek vanop zijn troon.²²⁴

5.3. De terugwinning van Qayrawān

Nadat het kamp van Abū Yazīd ingenomen was, liet al-Manṣūr dit heuglijke nieuws verkondigen in de moskee van Qayrawān. Dit gebeurde nog steeds in naam van al-Qā‘im. Al-Manṣūr bleef de schijn ophouden dat zijn vader nog leefde en was zelf tevreden met de bescheiden titel “het zwaard van de imam”²²⁵. Het was nu dus noodzakelijk om de Fāṭimiedische macht te herstellen in de stad Qayrawān. Abū Yazīd had de Fāṭimiedische qāḍī geëxecuteerd en vervolgens hadden de bewoners van Qayrawān zelf een sunnietische qāḍī aangesteld. Deze laatste riep op tot een algemene *jihād* tegen de šī‘ieten, hetgeen ontolereerbaar was voor al-Manṣūr. Daarom stelde hij een zelfgekozen qāḍī aan, namelijk Muḥammad ibn Abī al-Manzūr. Hij was een sunnietische man van over de negentig, afkomstig uit al-Andalus²²⁶. De vrijdagspreek zou wel nog steeds gehouden worden door een šī‘iet. Al-Manṣūr deed nog een geste ten aanzichte van Qayrawān. De bewoners van deze stad, zowel de moslims als degenen die door een verdrag beschermd werden (joden en christenen), werden de komende twee jaar vrijgesteld van belastingen.²²⁷

Alvorens al-Manṣūr aan zijn achtervolging van de “*dajjāl*”²²⁸ begon, gaf hij de opdracht om een nieuwe paleisstad te bouwen ten zuiden van Qayrawān. Hierdoor werd Qayrawān opnieuw het centrum van het rijk. Deze daad gaf blijk van een hernieuwde samenwerking tussen de sunnieten van Qayrawān en de Fāṭimiedische leidende elite.²²⁹

---

²²² De kinderen van Qayrawān zouden de volgende dag op het slagveld zo’n tienduizend hoofden opgeruimd hebben. Le Tourneau, R., *La révolte d’Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125

²²³ Le Tourneau, R., *La révolte d’Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125

²²⁴ Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.314

²²⁵ Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.315

²²⁶ Deze man had enkele voorwaarden gesteld. Hij wilde geen šī‘ietische hovelingen als getuigen in zijn rechtbank en hij wilde geen giften aanvaarden. Al-Manṣūr ging akkoord met zijn eisen. Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.315

²²⁷ Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.315,316 (zoals in hoofdstuk 2 reeds vermeld werd hielden de Fāṭimieden er een zwaar en complex belastingssysteem op na)

²²⁸ “de zwendelaar”. Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.316

²²⁹ Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.316

5.4. De achtervolging van Abū Yazīd

Op 23 oktober 946 AD begon al-Manṣūr aan de achtervolging van de hārijietische rebel. Ondertussen had het Kutāmagarnizoen, dat zich verzameld had in Constantine, zich terug meester kunnen maken van de noordelijke Romeinse weg²³⁰ en had het Tunis en Beja bevrijd. Zo moest al-Manṣūr zich dus niet verwachten aan een aanval in de rug en kon hij gerustgesteld oprukken in de richting van Sabība. Al-Manṣūr kreeg ook de steun van duizend ruiters uit Cyrenaica en van Ibn Ḥazar, de prins van de Maḡrāwaberbers²³¹, die zich terug loyaal had verklaard aan de Fāṭimieden²³². In november 946 AD rukte al-Manṣūr op langs de zuidelijke Romeinse weg in de richting van Ṭubna. Abū Yazīd moest dus noodgedwongen de Sahara in vluchten, want in het westen zou hij onderschept worden door Ibn Ḥazar, die aan al-Manṣūr beloofd had om de rebel uit te leveren zodra hij hem te pakken had. Al-Manṣūr achtervolgde de op de vlucht geslagen rebel tot in de oase van Biskra, maar eens daar gekomen werd het hem door een plaatselijke gids afgeraden om nog verder te trekken. De droge woestijn was al gevaarlijk genoeg voor één persoon, dus zeker te gevaarlijk voor een heel leger.

Even later kreeg al-Manṣūr nieuws over Abū Yazīd. Deze laatste zou gevlucht zijn naar de Jabal Sālāt, in westelijke richting. Daarom trok al-Manṣūr zich met zijn leger terug in Ṭubna om vandaaruit naar de Zābregio op te rukken. Nabij Maqra deed Abū Yazīd plots een verrassingsaanval op de troepen van al-Manṣūr, evenwel zonder succes want hij werd tijdens een felle strijd verslagen. Tengevolge hiervan kwamen alle naburige dorpen en stammen hun loyaliteit betuigen aan de Fāṭimiedische prins²³³. Al-Manṣūr trok verder naar al-Masīla (al-Muḥammadiyya) alwaar hij merkte dat Abū Yazīd nog steeds gevaarlijk was. Want deze laatste deed in december een aanval op het kamp van al-Manṣūr met de steun van de Banu Kimlān en de Banu Birzāl²³⁴. Het Fāṭimiedische leger kon de aanval neerslaan en begon vervolgens aan haar tocht over de Kiyāna- en de ‘Aqqārberg (in het Ḥoḍnamassief). Abū Yazīd was echter opnieuw gevlucht naar de Jabal Sālāt. Al-Manṣūr ging hem achterna, maar de rebel kon ontsnappen en trok zich wederom terug in de Sahara. Al-Manṣūr besloot om

---

²³⁰ Op deze weg lagen onder andere de steden: Constantine, Mīla, Saṭīf en Laribus. (bijlage 3)

²³¹ Stam behorende tot de Zanātaconfederatie, die zich bevond in de centrale Maḡrib. Deze stam was een belangrijke haard van verzet tijdens het Fāṭimiedisch kalifaat.

²³² Le Tourneau, R., *La révolte d'Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125

²³³ Aan de bevolking had hij nog steeds niet de dood van zijn vader bekend gemaakt, zodat de mensen hem nog als een prins beschouwden.

²³⁴ Dit is een zusterstam van de Banu Kimlān en behoort dus tot de Hawwāra

toch een poging te ondernemen onder leiding van een ervaren gids, maar moest al na twaalf dagen terugkeren, want zijn leger had voedsel en veevoeder tekort en had ondertussen ook een groot aantal rijdieren verloren. De Fāṭimiedische prins ging terug naar het noorden, naar de streek van de Ṣanhājaberbers, alwaar hij een ontmoeting had met Zīrī ibn Manād²³⁵. Vervolgens begon hij aan zijn terugreis in oostelijke richting.

Abū Yazīd had ondertussen overwogen om zijn strijd te staken en zich terug te trekken in Sudan, maar zijn aanhangers van de Banu Kimlān overhaalde hem om te volharden. Daarom besloot hij zich te verschansen in Zabi, een dorpje dat zich op twaalf mijl van al-Masīla bevond. Vandaaruit maakte hij en zijn ruiters de streek onveilig. Ook al-Manṣūr was inmiddels (30 januari 947 AD) terug aangekomen in al-Masīla en beval aan de Kutāma om meer contingenten te sturen naar Mīla en Saṭīf. Ibn Ḥazar stond er voor in dat Abū Yazīd afgesneden bleef van alle voedselvoorzieningen komende vanuit Biskra.

Op 6 maart 947 AD deed al-Manṣūr dan uiteindelijk een aanval op het kamp van Abū Yazīd in Zabi. Hij had de steun van 4000 ruiters, zowel Kutāmaberbers als slaven, en 500 Ṣanhājaberbers, gestuurd door Zīrī ibn Manād. Eens aangekomen bij het rebellenkamp was er geen spoor van Abū Yazīd, zodat ze besloten om terug te keren. Maar tijdens hun terugtocht deed Abū Yazīd een aanval op de achterhoede van het terugtrekkende leger. Al-Manṣūr en Abū Yazīd mengden zich beiden persoonlijk in de strijd. De rebel werd zwaar verwond en ruim duizend van zijn aanhangers werden gedood.²³⁶

Op 26 maart vertrok al-Manṣūr vanuit al-Masīla naar de Ḥodnabergen, waar Abū Yazīd zich had teruggetrokken. Via smalle bergpaadjes achtervolgde hij de rebel tot aan het fort op de Kiyānaberg, dat later de naam “Qal‘at Banī Hammād”²³⁷ zou krijgen. Daar wachtte al-Manṣūr op versterkingen van de Kutāmaberbers. Deze moesten de berg omsingelen, zodat Abū Yazīd afgesneden was van alle steun. Op 24 april 947 AD sloeg al-Manṣūr zijn kamp op ten zuiden van de berg. Vandaaruit bleven hij en zijn troepen het fort omsingelen tot half augustus. Regelmatig braken er gevechten uit, maar al-Manṣūr mengde zich niet meer in de strijd en keek toe vanop een tapijtje dat naast zijn tent lag. Nadat er voldoende oorlogsmateriaal vanuit Ifrīqiya was aangevoerd²³⁸, besloot al-Manṣūr uiteindelijk om het fort aan te vallen. Dit gebeurde op 14 augustus 947 AD. Al-Manṣūr, gekleed in het rood met

---

²³⁵ Hij was een belangrijke bondgenoot van de Fāṭimieden uit de Ṣanhāja. Hij stierf in 971 AD.

²³⁶ Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.321

²³⁷ Het werd genoemd naar de Banu Ḥamdūn. Deze familie kreeg onder de Fāṭimieden het gouverneurschap over de Zābregio, met als hoofdstad al-Masīla (al-Muḥammadiyya). Ze zijn afstammelingen van ‘Alī ibn Ḥamdūn al-Andalusī, een vroegere schoolleraar die samen met dā‘ī Abū ‘Abd Allāh naar de streek van de Kutāma (meer bepaald Ikjan) was gekomen. Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.271

goud borduursel, met een vergulde rode tulband en een rond schild bedekt met brokaat, hield in de ene hand zijn zwaard “*ḏū al-fiqār*” en in de andere hand twee speren. Hij plaatste zijn linies en ging over tot de aanval van het fort. Ze streden tot in de namiddag en gingen vervolgens over tot de bestorming van het fort. Abū Yazīd en zijn legertje trokken zich terug in deze toren, maar al-Manṣūr gaf bij het vallen van de avond het bevel om brand te stichten aan de voet van deze toren. De rebel slaagde er alsnog in om te ontsnappen maar werd de volgende ochtend zwaargewond teruggevonden in een naburig ravijn. De zegevierende mannen van al-Manṣūr brachten hem over naar hun kamp en gaven hem medische hulp. Al-Manṣūr riep op om de strijd te staken en verzond diezelfde dag nog (15 augustus) brieven naar alle steden van het rijk om de overwinning bekend te maken. De zwaargewonde Abū Yazīd bleef tijdens de ondervragingen, die door al-Manṣūr persoonlijk afgenomen werden, nog hardnekkig vasthouden aan de ḥārijietische leer en stierf uiteindelijk vier dagen later aan zijn verwondingen. Het dode lichaam werd in twee gehakt, gevild en nadien vertoond in de straten van alle belangrijke steden van het Fāṭimiedische rijk.²³⁹

Op dezelfde dag als de dag waarop Abū Yazīd gestorven was (19 augustus 947²⁴⁰), maakte al-Manṣūr uiteindelijk de dood van zijn vader bekend. Hij stuurde dit nieuws naar alle steden en nam zelf de koninklijke titel “*al-Manṣūr bi-Naṣr Allāh*”²⁴¹ aan.

5.5. Einde van de strijd?

Op de terugtocht naar al-Masīla werd het leger van al-Manṣūr voor een laatste keer aangevallen. Enkele fracties uit de Zanāta, die niet akkoord waren met de onderwerping van Ibn Ḥazar aan de Fāṭimiedische heerschappij, gooiden zich op de troepen, maar gaven zich uiteindelijk over. Ook de Banu Kimlān onderwierp zich en kreeg een *amān* van de Fāṭimiedische kalief.

Eén van de zonen van Abū Yazīd, was echter vastberaden om de strijd van zijn vader verder te zetten vanuit het Auresgebergte. Hij bedreigde samen met zijn groepje aanhangers de stad Gafsa (Qafṣa), zodat de Fāṭimiedische kalief nogmaals ten strijde moest trekken om het euvel te verhelpen. Op 14 februari 947 AD vertrok hij samen met zijn zoon Ma‘add (de latere kalief al-Mu‘izz) naar Gafsa. Toon het ḥārijietische legertje dit vernam, trokken ze zich

---

²³⁸ Dit oorlogsmateriaal werd per schip vanuit Ifrīqiya overgebracht naar de Algerijnse kust en vandaaruit te voet verder gebracht naar het kamp van al-Manṣūr

²³⁹ Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.322

²⁴⁰ Volgens Le Tourneau was dit op 20 augustus. Le Tourneau, R., *La révolte d’Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125 ; Stern houdt zich ook aan de datum 19 augustus. Stern, S.M., *Abū Yazīd al-Nukkārī*, EI²

terug in het Auresgebergte. Al-Manṣūr en zijn zoon stelden zich tevreden met de inname van het fort van Mides (Mādās) en keerden op 18 maart terug naar de nieuwe hoofdstad al-Manṣūriyya.²⁴²

5.6. Algemene beschouwingen over de opstand

Zowel de afkomst van Abū Yazīd als zijn doctrine verklaren waarom deze opstand zo succesvol was. De Zanātaberbers uit het Auresgebergte hadden een lange traditie van onafhankelijkheid achter de rug, maar werden door de komst van de Fāṭimieden plots onderworpen aan een superieure macht. Dit verklaart waarom de Zanātaberbers zo massaal Abū Yazīd gesteund hebben. De Ḥārījietische sekte kwam tegemoet aan deze mentaliteit van oppositievoeren, want het is een sekte, die traditioneel altijd in het verzet was tegen de heersende klasse. Het meest frappante aan deze opstand was echter de vitaliteit van Abū Yazīd zelf²⁴³. Deze man van 60 jaar oud had samen met zijn nog oudere leermeester (ongeveer 90 jaar oud) de leiding over een heel leger. Hij trok er samen mee op en mengde zich persoonlijk in de strijd. Hij had de politieke en religieuze leiding over een heel volk en bleef tot de laatste snik aanhangig aan de ḥārījietische doctrine. In de sunnietische bronnen wordt hij evenwel afgeschilderd als een reïncarnatie van het kwaad, een gemene slechterik, die zich te goed deed aan allerlei sadistische gruweldaden²⁴⁴. Maar in feite moet hij iets charismatisch over zich heen gehad hebben, want anders had hij nooit op een zodanige grote aanhang kunnen rekenen.²⁴⁵

6. Ḥārījietisch-geïnspireerde opstanden in Noord-Afrika na Abū Yazīd?

Abū Yazīd's zoon, Faḍl, was vastberaden om de idealen van zijn vader te verwezenlijken, maar kon nog slechts op een kleine aanhang rekenen. De onrust die hij veroorzaakte vanuit het Auresgebergte was in vergelijking met de opstand van zijn vader een peulenschil. Al-Manṣūr kon hier dan ook gemakkelijk een einde aan stellen. Faḍl werd uiteindelijk vermoord

---

²⁴¹ “Hij die glorieus is met de hulp van God”, Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.322

²⁴² Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.324-325

²⁴³ Le Tourneau, R., *La révolte d'Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125

²⁴⁴ Le Tourneau, R., *La révolte d'Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125

²⁴⁵ Le Tourneau, R., *La révolte d'Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125

in 948 AD. De andere zonen van Abū Yazīd zochten hun toevlucht bij de Umayyaden in Cordova en zorgde voor geen bedreiging meer.²⁴⁶

Een aantal nukkārieten had zich na de mislukking van de opstand terug bekeerd tot de Ibāḍietische orthodoxie (Wahbietisch-Ibāḍisme)²⁴⁷, maar dit kon niet meer baten, want het Ibāḍisme had haar sterkte verloren. De meeste ḥārijieten bekeerden zich na de opstand tot de sunnisme. Volgens Le Tourneau had het Ibāḍisme al in de negende eeuw zijn grootste sterkte verloren. Hij beschouwt de opstand dan ook eerder als een algemene Berberopstand in plaats van een algemene ḥārijietische opstand. De ontevreden Berbers zagen in de ḥārijietische rebel de persoon die hen kon helpen om de buitenlandse overheersers te verjagen en gingen daarom massaal achter hem staan²⁴⁸.

In 968 AD volgde nog een algemene Berberopstand tegen het Fāṭimiedisch kalifaat. De nog resterende Ibāḍieten namen hieraan deel, maar dat wilt echter niet zeggen dat de opstand ḥārijietisch geïnspireerd was. Ook in 1039/1040 AD zou er nog een opstand hebben plaatsgevonden op het eiland Jerba, waaraan eveneens Ibāḍieten hebben deelgenomen. Maar van een volledig ḥārijietisch-geïnspireerde opstand kunnen we niet meer spreken na de opstand van Abū Yazīd.²⁴⁹

7. Conclusie

Zoals we zonet in paragraaf 6 hebben kunnen lezen, was de opstand van Abū Yazīd dus de laatste ḥārijietische opstand in Noord-Afrika. Na deze opstand is de politieke rol van het Ibāḍisme, of het ḥārijisme in het algemeen, in Noord-Afrika uitgespeeld. Wanneer de Fāṭimieden uiteindelijk uit Noord-Afrika vertrekken, stellen we vast dat het ḥārijisme in Noord-Afrika geen opleving kende, in tegendeel, de meeste Berbers bekeerden zich tot het Sunnisme in zijn Mālikietische vorm. Er bleven nog enkele Ibāḍietische gemeenschappen bestaan in de Jabal Nafūsa, Jerba, Wargla en Sadrata, maar dezen hielden zich enkel nog bezig met religieuze en doctrinaire kwesties. Ze mengden zich niet meer in de politiek²⁵⁰.

De Fāṭimieden van hun kant konden na deze opstand hun macht in Noord-Afrika versterken. Ze slaagden erin om hun grondgebied uit te breiden tot aan de Atlantische Oceaan. In het

---

²⁴⁶ Stern, S.M., *Abū Yazīd al-Nukkārī*, EI²

²⁴⁷ Lewicki, T., *al-Nukkār*, EI²

²⁴⁸ Le Tourneau, R., *La révolte d'Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125. Hier zal in de algemene conclusie verder op ingegaan worden.

²⁴⁹ Lewicki, T., *al-Nukkār*, EI²

noord-westen van Algerije en Marokko werden ze wel voortdurend uitgedaagd door de Umayyaden. Deze laatsten slaagden erin om traditionele Berberconflicten uit te spelen in hun voordeel en door middel van allianties met bepaalde Berberstammen hun invloed uit te breiden in Noord-Afrika²⁵¹.

Anderzijds hadden de plannen voor de verovering van Egypte vertraging opgelopen door deze oorlog. Al-Mansūr moest zich te zeer concentreren op binnenlandse aangelegenheden, zodat hij niet in staat was om zich bezig te houden met Egyptische campagnes.

---

²⁵⁰ Le Tourneau, R., *La révolte d'Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125

²⁵¹ Guichard, P., *Omeyyades et Fatimides au Maghreb. Problématique d'un conflit politico-idéologique (vers 929- vers 980)*

Conclusie

Vooreerst wil ik in deze conclusie een korte samenvatting geven van hetgeen ik besproken heb in de drie voorgaande hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk zagen we een ruim overzicht van de geschiedenis van het hārijisme. Eerst heb ik besproken hoe deze sekte ontstaan is. Vervolgens ben ik ingegaan op de diverse opsplitsingen die binnen deze beweging hebben plaatsgehad. Zo waren er de vier zogenaamde *uṣūl al-ḥawārij*, de vier basisstrekkingen die rond de jaren tachtig van de zevende eeuw AD binnen het hārijisme ontstonden. Dit waren de Najadāt, de Azāriqa, de Ṣufriyya en de Ibāḍiyya. Ik gaf vervolgens een kort overzicht van de door hen georganiseerde revoltes tijdens de regeerperioden van de Umayyaden en de Abbasieden. Deze vier basisstrekkingen splitsten zich elk nog op in een aantal subsekten. Het enkel interessant om in te gaan op de subsekte die relevant is voor mijn onderzoek, namelijk de subsekte van de nukkārieten. Dit is de subsekte waartoe Abū Yazīd behoorde.

In de paragraaf die erna kwam spitste ik me verder toe op Noord-Afrika. Daar had het hārijisme zich verspreid in zijn Ibāḍietische en Ṣufrietische vorm. Een eerste belangrijke revolutie die ze daar tezamen organiseerde was die van het jaar 739 AD onder leiding van Maysara. Tijdens de Abbasiedendynastie waren de Ibāḍieten en Ṣufrieten zelfs in staat om hun eigen staat op te richten. De Ṣufrieten deden dit in Sijilmāsa en de Ibāḍieten in Tāhart. De komst van de Fāṭimieden in Noord-Afrika maakte echter dat dit Ibāḍietisch imamaat in Tāhart van het toneel verdween. De Ṣufrietenstaat bleef wel nog een tijdje bestaan, maar speelde geen belangrijke politieke rol meer.

In het tweede hoofdstuk heb ik een algemeen overzicht gegeven van het Fāṭimiedisch kalifaat in Ifrīqiya. Dit kalifaat werd in 910 AD bestendigd toen ‘Abd Allāh al-Mahdi als kalief werd uitgeroepen. Voordien reeds had zijn dā‘ī Abū ‘Abd Allāh al-Šī‘ī een hele achterban verworven onder de Kutāmaberbers in het Noorden van Ifrīqiya. Onder het kalifaat van de Fāṭimied al-Mahdi (909 – 934 AD) werden er de eerste pogingen ondernomen om Egypte te veroveren, maar ze mislukten. Het was wachten tot 969 AD voor de Fāṭimieden erin slaagden om deze droom te verwezenlijken. Verder had de eerste Fāṭimiedische kalief het moeilijk om de centrale Maġrib onder controle te krijgen. Verscheidene Berberstammen die nogal gebrand waren op hun onafhankelijkheid lieten zich niet zomaar onderwerpen door

deze “Oosterlingen” en boden hevig verzet. Ook Sicilië, dat de Fāṭimieden geërfd hadden van hun Aġlabiedische voorgangers, was regelmatig opstandig en daar kwam nog bij dat enkele dāʿīs het vertrouwen in al-Mahdi als “de verwachte Mahdi” verloren hadden, zodat hij genoodzaakt was deze hardhandig aan te pakken, ze werden vermoord. Vervolgens heb ik de tweede Fāṭimiedische kalief al-Qāʿim, die regeerde van 934 tot 946 AD, besproken. Onder hem bevond het Fāṭimiedische kalifaat zich in een diepe crisis. Abū Yazīd die vanaf 944 AD aan zijn revolte begon, drong de Fāṭimieden helemaal terug tot binnen hun paleispoorten in al-Mahdiyya. Al-Manṣūr (Fāṭimiedische kalief tussen 946 en 953 AD) slaagde er echter in om de opstand te onderdrukken en kon nadien het gezag van de Fāṭimieden zelfs verder uitbreiden over Noord-Afrika. Zijn opvolger al-Muʿizz (953 – 975 AD) slaagde erin om Egypte te veroveren en stichtte vervolgens de stad Cairo zodat het Fāṭimiedische kalifaat in 973 AD naar daar verhuisde en Ifrīqiya in handen kwam van de Zīrieden.

In het derde hoofdstuk kwam ik dan uiteindelijk tot de kern van mijn thesis, namelijk de opstand van Abū Yazīd. Eerst heb ik de persoonlijke achtergrond van deze rebel besproken en vervolgens zijn sekte, namelijk die van de nukkārieten. Deze sekte werd eveneens kort besproken in hoofdstuk 1, maar het leek mij desondanks toch interessant om dit opnieuw te bespreken in het kader van de opstand. Vervolgens heb ik geschetst wie de aanhang vormde van Abū Yazīd. Zoals te verwachten waren dit hoofdzakelijk Ibāḍieten of misnoegde Berbers, maar eveneens de sunnietische Mālikieten van Qayrawān, zij het gedurende een korte periode. Uiteindelijk kwam ik tot de opstand zelf. Ik besprak hoe Abū Yazīd aan terrein won tijdens het kalifaat van al-Qāʿim en hoe hij vervolgens geleidelijk zijn aanhang verloor en werd teruggedrongen door al-Manṣūr. Uiteindelijk werd hij helemaal in het nauw gedreven en verslagen door de troepen van de kalief. Nadien heb ik dan onderzocht of er nog ḥārijietisch-geïnspireerde opstanden kwamen na Abū Yazīd, waar het antwoord negatief bleek te zijn.

Na deze samenvatting van de verhandeling, zou ik nu willen komen tot het beantwoorden van mijn probleemstelling. Het eerst luik van mijn probleemstelling was de plaats die de revolte van Abū Yazīd heeft binnen het ḥārijisme. Door de meeste auteurs wordt deze revolte afgeschilderd als de laatste revolte van het ḥārijisme. Terecht, naar mijn mening. Na deze revolte vinden er nog verscheidene Berberrevoltes plaats, met soms deelname van de Ibāḍietische gemeenschap, maar zeker niet ḥārijietisch geïnspireerd. Toch wil ik nog een bemerking hieraan toevoegen. Volgens Le Tourneau kunnen we ook de revolte van Abū Yazīd niet bestempelen als een ḥārijietische revolte (cfr. conclusie hoofdstuk 3). Hij

beschouwt het als een algemene opstand door Berbers die in Abū Yazīd de geschikte persoon zagen om het Fāṭimiedische kalifaat klein te krijgen. Volgens Le Tourneau waren de meeste Berbers al lang niet meer Ibāḍietisch en had het Ibāḍisme reeds in de negende eeuw AD zijn grootste krachten verspeeld. Zoals we gezien hebben pleiten enkele elementen in het voordeel van deze stelling. Ten eerste hadden de Ibāḍieten nauwelijks weerwerk geboden toen de Fāṭimiedische dā'ī Abū 'Abd Allāh aan zijn veroveringstocht door de Maḡrib begon, hetgeen duidt op een slecht georganiseerde Ibāḍietische gemeenschap. Ten tweede is het inderdaad vreemd dat het ḥārijisme niet herleefde zodra de Fāṭimieden vertrokken waren naar Egypte, integendeel, de meeste Berbers bekeerden zich tot het sunnisme. Slechts enkele Ibāḍietische gemeenschappen bleven overeind. Anderzijds kunnen we ons ook bedenken of deze revolte wel had plaatsgehad indien Abū Yazīd er zich niet zo ijverig voor had ingezet. We mogen niet vergeten dat hij voor de opstand aan uitgebreide prediking had gedaan en dat hij samen met zijn leermeester Abu 'Ammar een nukkārietisch imamaat had opgericht. Elementen die toch pleiten ten voordele van het ḥārijietische karakter van de opstand. Wat er ook van zij, Abū Yazīd zelf was duidelijk een fervent ḥārijiet, en of zijn Berberaanhang nu al dan niet even overtuigd was als hij zullen we wellicht nooit weten. Samengevat kunnen we dus stellen dat deze opstand “de zegel der ḥārijietische opstanden” is en dus de actieve periode van het ḥārijisme afsluit. De ḥārijietische gemeenschappen die daarna nog zijn overgebleven (dus eigenlijk enkel Ibāḍietische gemeenschappen) hebben zich nooit nog zo fanatiek gemengd in politieke kwesties als Abū Yazīd.

Het tweede luik van mijn probleemstelling was de weerslag van de opstand op het Fāṭimiedisch kalifaat in Ifrīqiya. We kunnen stellen dat het Fāṭimiedisch kalifaat enigszins in een benarde positie gedwongen werd. De rebel slaagde erin om op te rukken tot aan de muren van al-Mahdiyya, alwaar al-Qā'im zich bevond. De blokkade van deze stad duurde acht maanden en maakte dat de voorraden van deze stad volledig uitgeput waren. Hierna keerde echter het tij. Wat waren hier nu de oorzaken van? Ten eerste was het kamp van Abū Yazīd zelf verzwakt door het feit dat vele Berbers waren teruggekeerd naar hun streek van herkomst om hun land te gaan bewerken. Ten tweede verloor hij de aanhang bij het Arabische leger, dat plots van kant wisselde zodat Abū Yazīd's aanhang zwaar werd aangepakt. Ten derde was er na de dood van al-Qā'im de komst van al-Manṣūr. Deze pakte het beter aan dan zijn vader en zorgde ervoor dat de steden terug bevoorrad werden met oorlogsuitrusting en voedsel. Uiteindelijk kon al-Manṣūr een beslissende klap toebrengen aan het kamp van Abū Yazīd waarna hij de rebel tot in de woestijn en de bergen op de hielen zat.

In het algemeen kunnen we stellen dat deze revolte op zijn minst een grote beproeving was voor het Fāṭimiedische kalifaat, dat nog maar een goede 35 jaar bestond. Al-Manṣūr vergrootte zijn prestige aanzienlijk en was in tegenstelling tot zijn twee voorgangers vrij populair bij de bewoners van Ifrīqiya. Mede hierdoor was hij in staat om het Fāṭimiedische kalifaat na deze revolte uit te breiden in westelijke en oostelijke richting.

Ter bemerking zou ik toch nog de vraag willen poneren of deze revolte effectief ooit kans op slagen heeft gehad. Abū Yazīd was inderdaad opgerukt tot aan de muren van al-Mahdiyya, maar we mogen niet over het hoofd zien dat Sicilië ook nog deel uitmaakte van het Fāṭimiedische rijk, net zoals de Zābregio, de streek van de Kutāmaberbers, Baḡāya, Tripolitanië en Sousse nog steeds niet in handen waren gevallen van Abū Yazīd. Indien Abū Yazīd de Fāṭimiedische kalief in al-Mahdiyya had kunnen overheersen, is het nog niet gezegd dat hij al deze andere gebieden in handen zou kunnen krijgen. Naar mijn eigen gevoel had deze opstand nooit kunnen lukken. Als hij gelukt was, zou het volgens mij slechts tijdelijk geweest zijn en zouden verschillende delen van het rijk zich vrijwel meteen onafhankelijk verklaard hebben van het nukkārietisch imamaat, zoals bijvoorbeeld de inwoners van de stad Qayrawān, die dit effectief als doelstelling vooropgesteld hadden toen ze besloten om Abū Yazīd te steunen.

Als suggestie voor verder onderzoek zou ik nog een gedetailleerde studie van de geschiedenis van het ḥārijisme willen voorstellen; deze suggestie komt direct voort uit deze verhandeling aangezien ik gemerkt heb hoe weinig we eigenlijk nog over de details van deze beweging weten. Auteurs als Tadeusz Lewicki en Keith Lewinstein hebben hierin reeds een grote bijdrage geleverd, maar desondanks zijn er nog vele hiaten. Ook zou het interessant zijn om de gehele doctrine van het ḥārijisme meer aan de oppervlakte te brengen, omdat ze per slot van rekening een zeer belangrijke rol heeft gespeeld bij het vormen van de sunnietische en šī‘ietische doctrines. Met andere woorden, de klassieke islamkunde heeft nog behoefte aan toekomstige onderzoekers die zich meer met de doctrinaire geschiedenis van de islam bezig moeten houden; een J. van Ess, W. Madelung of M. Cook zijn reuzen in ons vakgebied en hebben heel belangrijk werk verricht maar veel meer moet nog gedaan worden. Bovendien is de ḥārijietische doctrine zelfs actueel te noemen. Elementen ervan werden teruggevonden in het pamflet “al-farīḍa al-ḡā’iba” (de afwezige plicht), dat als rechtvaardiging diende voor de moord op president Sadat. Sommige islamologen noemen hedendaagse islamisten zelfs “neo-ḥārijieten”.

De opstand van Abū Yazīd was een ingrijpende opstand voor de Fāṭimieden, maar geen levensbedreigende opstand. In het perspectief van het ḥārījisme was ze dit echter wel. Het niet-slagen van de opstand was de definitieve doodsteek van het actieve ḥārījisme, de sekte die in het licht van de islam eerst ontstond en ook weer als eerste verdween...

Deel 2

Inleiding

Voor mijn vertaling heb ik een fragment gekozen uit “al-Muqaffā” van al-Maqrīzī. Dit is een biografisch werk. Het stukje dat ik gekozen heb gaat over het leven van al-Manṣūr, de derde Fāṭimiedische kalief in Ifrīqiya die regeerde van 946 tot 953 AD. In dit fragment wordt beschreven hoe hij de rebellie van Abū Yazīd aanpakt.

Al-Maqrīzī was een Egyptische historicus, die in Cairo geboren werd in 1363/ 1364 AD (765 AH). Hij was een sunniet maar desondanks schreef hij niet op een negatieve manier over de Fāṭimieden, in tegenstelling tot andere sunnietische auteurs, met uitzondering van Ibn Ḥaldūn (met wie hij tevens bevriend zou geweest zijn). Al-Maqrīzī overleed in Cairo in februari 1442 AD.

Zijn belangrijkste werk is “al-mawā‘iz wa-l-i‘tibār fī dīkr al-ḥiṭaṭ wa-l-aṭār”, hetgeen meestal afgekort wordt tot “ḥiṭaṭ” en gaat over de topografie van Fustat, Cairo en Alexandrië, het geeft tevens een algemene geschiedenis van Egypte weer. Hij schreef ook over de geschiedenis van de Fāṭimieden (“Itti‘āz al-ḥunafā”) en over de Ayyubieden en Mamluken (“al-sulūk li-ma‘rifāt al-mulūk”). Verder schreef hij nog twee biografische werken over eminente Egyptenaren (“al-muqaffā” en “durūr al-‘uhūd”) en verschillende interessante monografieën (in “al-ḥabar ‘an al-bašar”).¹

---

¹ Rosenthal, F., al-Maqrīzī, EI²

إسماعيل بن محمد بن عبد الله بن محمد بن جعفر بن محمد بن إسماعيل
أبن جعفر بن محمد بن علي بن الحسين بن علي بن أبي طالب رضي الله عنه ،
الإمام المنصور بالله ، أبو الطاهر ، أمير المؤمنين ، ابن الإمام القائم بأمر الله أمير
المؤمنين أبي القاسم ، ابن الإمام المهدي بالله أبي محمد .

ولد برقادة سنة إحدى وثلاثمائة ، وهو الصحيح . وقيل : ولد بالعراق ،
وهو خطأ . وقيل : ولد سنة اثنتين وثلاثمائة .

تولّيه الخلافة بعد أبيه القائم

وأقام إلى أن أظهر القائم بأمر الله أمره وفوض إليه عهده في يوم الاثنين
لسبع خلون من شهر رمضان سنة أربع وثلاثين وثلاثمائة . وكانت سنّه إذ ذاك
ثلاثاً وثلاثين سنة . فقال محمد بن قاسم التونسي⁽¹⁾ من قصيدة [طويل] :

Vertaling

Al-Maqrīzī, *al-Muqaffā*, volume II, p129-144

780 - Al-Manṣūr al-‘Abīdī [301 - 341¹]

Ismā‘īl ibn Muḥammad ibn ‘Abdallāh ibn Muḥammad ibn Ja‘far ibn Muḥammad ibn Ismā‘īl ibn Ja‘far ibn Muḥammad ibn ‘Alī ibn al-Ḥusayn ibn ‘Alī ibn Abī Ṭālib, moge God zich over hem verheugen, de imam al-Mansūr bi-llāh, abū al-Ṭāhir, amīr al-mu‘minīn², zoon van de imam al-Qā‘im bi-‘amr-Allāh³ ‘amīr al-mu‘minīn abū al-Qāsim, zoon van de imam al-Mahdī bi-llāhi abī Muḥammad⁴.

Hij werd geboren in Raqqāda⁵ in het jaar 301 [AH], hetgeen juist is. Want er wordt gezegd: hij werd geboren in Irak terwijl dat fout is. Er wordt ook gezegd dat hij geboren is in het jaar 302 [AH].

Het kalifaat kwam aan hem toe na zijn vader al-Qā‘im

Hij [al-Manṣūr] vestigde zich totdat al-Qā‘im bi-amr Allāh zijn zaak aan het licht bracht. Hij vertrouwde aan hem zijn volk toe op maandag de zevende van de maand ramadān van het jaar 334 [AH]⁶, en zijn leeftijd was op dat moment 33 jaar. En Muḥammad ibn Qāsim al-Tūnisī zei in een gedicht [*qaṣīda*] (Ṭawīlmetrum):

¹ 913/914 – 953 AD

² Letterlijke vertaling: “Bevelhebber der gelovigen”

³ Fāṭimiedische kalief tussen 322 en 334 AH (934 – 946 AD)

⁴ Andersgenaamd ‘Ubayd Allāh, hij was de eerste Fāṭimiedische kalief die in Ifrīqiya regeerde van 297 tot 322 AH (909 – 934 AD)

⁵ Deze stad was 9 km ten zuiden van Qayrawān gelegen. Ze was de hoofdstad van het Fāṭimiedische kalifaat tot 921 AD. Vanaf dat ogenblik was al-Mahdiyya de hoofdstad. Onder al-Manṣūr werd de koninklijke zetel verplaatst naar al-Manṣūriyya. Deze plaatsen zijn terug te vinden op de kaart van bijlage 3, evenals de andere plaatsnamen die in deze tekst vermeld worden.

⁶ 12 april 946 AD

شهدتُ بأنَّ اللهَ بالغيبِ عالمٌ
لقد كانت الأيامُ خُرْساً فأصْبَحَتْ
أميرٌ تَمَثَّلُهُ الإمامَةُ مُذْ نَشَأَ
وكانت عيونُ الأمرِ من شَفَقِ عَلِيٍّ
وَأَنَّ أميرَ المؤمنينَ مُوقِفٌ
لها أَلْسُنٌ بالشكرِ لله تَنْطِقُ
وتصبو إلى أخلاقه وتَشَوِّقُ
رِقْبَةَ ترنو إليه فَتُطْرِقُ

وقالت فيه الشعراءُ فأكثرت .

ثمَّ كان يومَ الفطر من هذه السنة ، فخرج ، وهو وليّ العهد ، من قصره ، وقد حفَّ به بنوه وإخوته وعمومته وجنده وعبيده وعامةُ الناس يدعون له ويزدحمون عليه ، فصلَّى بالناس وصعد المنبر وخطب خطبةً بليغة .

وتوفِّي القائمُ بأمر الله لثلاث عشرة خلت من شَوَّال هذا [سنة 334] . فكم المنصور بالله موته ولم يظهر عليه حزناً ، خوفاً أن يتصل ذلك بأبي يزيد مخلد ابن كيداد النكاري ، وهو بالقرب منه ، فيستأسد وتقوى عزيمته . فأبقى الأمور على حالها وأكثر العطايا والصلوات ، ولم يتسمَّ بأمير المؤمنين فكانت كُتبه تنفذ : من الأمير إسماعيل وليّ عهد المسلمين إلى أمير المؤمنين .

Ik getuig dat God in de wereld verborgen was
En dat de bevelhebber van de gelovigen succesvol was
De dagen waren reeds stilzwijgend geweest
Zodat ze dankzij God weer welsprekend werden en ze spraken
Aan een amīr werd het imamaat verleend sinds hij verscheen
En het [imamaat] ijverde voor zijn zeden en het hunkerde
En de ogen van het bevel, begaan met de controle, keken naar hem, waarop ze zich
neersloegen.

Dit zeiden de dichters hierover en het werd meermaals gezegd.

[p130] Vervolgens was er de dag van de vastenverbreking van dat jaar⁷. En hij ging weg uit zijn kasteel, terwijl hij troonopvolger was. Zijn zonen, broers, ooms, soldaten en dienaars en gewone mensen omringden hem, ze riepen op hem en troepten samen rond hem [al-Manṣūr]. Hij deed het gebed met de mensen, besteeg het preekgestoelte [*minbar*] en hield een welsprekende vrijdagspreek.

Al-Qā'im bi-'amr-Allāh overleed op de 13de dag van ṣawwāl van dit jaar (334)⁸. En al-Manṣūr bi-llāh hield zijn dood stil en aan hem verscheen geen verdriet, uit angst dat dit verband hield met Abū Yazīd Maḥlad ibn Kaydād al-Nukkārī⁹, terwijl die dicht bij hem was, zodat hij de moed van een leeuw toonde en zijn vastberadenheid sterker werd. En de zaken bleven zoals ze waren en hij vermeerderde de geschenken en giften. Hij werd niet amīr al-mu'minīn genoemd. Zijn brieven schreven: 'van amīr Ismā'īl, troonopvolger van de moslims, tot amīr al-mu'minīn.'

---

⁷ 30 Ramaḍān 334 AH of 5 mei 946 AD

⁸ 18 mei 946 AD

⁹ Dozy vertaalt dit door: de ketter, ḥārijiet. De nukkārietten vormen een sekte die zich heeft afgescheiden van de Ibādieten naar aanleiding van de aanstelling van 'Abd al-Wahhāb als imam van de Ibādieten in 784 AD. Er staat meer uitleg over deze sekte en over Abū Yazīd in hoofdstuk 3.

واستفتح أمره بإطلاق المحبوسين الذين حبسهم القائم بسبب القدح في الدولة ، وقتل الرجال الذين كانوا يسعون في فساد الدولة وخراب المملكة . ووصل الفقراء والمساكين ، ووجهه مراكب كثيرة مشحونة بالطعام إلى فقراء مدينة سوسة المستورين بها ففرقت فيهم ، لِمَا قاسوه من حصار أبي يزيد ، فأتسع بركة أيامه الحاضر والبادي ، والشاسع والداني . وأقر الأمور على حالها ولم يُغيّر السكّة ولا البنود . وأقام على ذلك بقيّة سنة أربع وسنة خمس وثلاثين .

وكان القائم بأمر الله قد عقد الأمر في حياته لابنه قاسم⁽¹⁾ فمات قاسم ، ورجع الأمر إلى إسماعيل في الوقت المقدم ذكره ، دون عمومته وإخوته⁽²⁾ . فلَمَّا كانت سنة ستّ وثلاثين أظهر إسماعيل موت أبيه بعد أن أمكنه الله من أبي يزيد ، فتسمّى حينئذ بأمر المؤمنين .

استعداده لحرب أبي يزيد

ولَمَّا أفضى الأمر إليه أخذ في أهبة السفر وأعدّ السلاح وآلة الحرب وألقى المراكب في الماء وشحنها بالرجال والسلاح والعُدّة ، ووجهه بعضها إلى مدينة سوسة وقوّد عليها رشيقاً الكاتب ، فوصل إليها لإحدى عشرة خلت من شتّال .

Hij startte zijn aangelegenheden met het vrijlaten van de gevangenen die al-Qā'im had opgesloten wegens het lasteren van de staat. En hij doodde de mannen die het corrumpere van het land nastreefden en de ondermijning van het koninkrijk. Hij bereikte de armen en de minderbedeelden en hij stuurde vele schepen, die beladen waren met voedsel, naar de armen van de omsingelde stad Sousse¹⁰ en het werd onder hen verdeeld om aan de blokkade van Abū Yazīd het hoofd te bieden. Zodat hij rijker werd met de zegen van zijn huidige zichtbare dagen en de bewoonde en onbewoonde werelden. En de zaken bleven zoals ze waren en hij veranderde noch de munt noch de vlag. Het bleef zo de rest van het jaar 334 en 335 [AH]¹¹.

Al-Qā'im bi-amr-Allāh had het bevel al tijdens zijn leven overgedragen aan zijn zoon Qāsim¹², maar Qāsim stierf, zodat het bevel toekwam aan Ismā'īl in de tijd die al eerder genoemd is, zonder zijn ooms en broers. En toen het het jaar 336 [AH] was, maakte Ismā'īl de dood van zijn vader bekend¹³ nadat God het hem mogelijk maakte jegens Abū Yazīd en hij werd van dan af "amīr al-mu'minīn" genoemd.

[p.131] Zijn voorbereiding voor de oorlog tegen Abū Yazīd.

Toen het bevel aan hem toekwam, trof hij de voorbereidingen van de reis en maakte hij de wapens en de oorlogsuitrusting klaar en liet hij de schepen te water. Hij laadde het schip met mannen, wapens en uitrusting. En hij zond enkele van hen naar de stad Sousse. Hij maakte Rašīq¹⁴, de schrijver, bevelhebber over hen, zodat hij op 11 šawwāl¹⁵ [AH] Sousse bereikte.

¹⁰ Abū Yazīd omsingelde de stad Sousse van januari tot mei 946 AD.

¹¹ 946 en 947 AD

¹² Qāsim zou de oudere broer van Ismā'īl (al-Mansūr) zijn geweest. Hij is echter voor zijn vader gestorven en kon daarom de troon niet opvolgen. Daarom duidde al-Qā'im zijn zoon Ismā'īl aan als troonopvolger (op 12 april 946 AD), maar zoals ik reeds vermeld heb in het theoretisch gedeelte van deze verhandeling is het de vraag of al-Qā'im nog wel bij zinnen was toen hij dit deed. Over Qāsim wordt verder niets vermeld in de bronnen volgens Halm. Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.310

¹³ Dit was op 18 muḥarram 336 AH, 19 augustus 947 AD. Halm, H., *The Empire of al-Mahdī*, p.322

¹⁴ Over deze persoon worden geen nadere gegevens verschaft

¹⁵ 16 mei 946 AD

ثم ركب لعشر بقين منه إلى دار الصناعة ، وأمر يعقوب بن إسحاق أن يشحن ستة مراكب بالرجال من ساعته ففعل . فأمره أن يركب فيها فعظم ذلك عليه ، وسأله أن يمضي إلى داره لوداع أهله فمَنعه من ذلك ، وأمره أن يمضي / بالمراكب إلى سوسة ويلتقي مع رشيق وقال : « لا تقاتلوا أحداً حتى يأتيكم رسولي ، وإن طلب أبو يزيد والبربر قتالكم فلا تقاتلوهم » . فتوجه يعقوب لا يدري أحد ما أسر إليه .

ثم قال لجماعة كتامة والعبيد : « وأفوني بالغداة في قرية « بكّة » بسلاحكم وعدتكم ، فإني أريد أن أتتزه وأرى آثار العدو » - يعني أبا يزيد - وقرية بكّة على ميلين من المهديّة . فبكر من قصره في شردمة من عبيده وخدمه قبل الصبح من يوم الاثنين لتسع بقين من شوال ووافته العساكر فتوجه بهم مع الساحل يريد مدينة سوسة ، وهم لا يدرون إلى أين يقصد ومع ذلك يخافون من أبي يزيد لما يعلمون من قوته وكثرة عدده . فبلغ قرية « لمطة » ، وهي نصف الطريق من المهديّة إلى سوسة . فاجتمع الناس إليه وسألوه عن مراده وأن لا يخاطر بنفسه وبهم . وكانت ⁽¹⁾ عدتهم ستائة فارس . فقال لهم : « قد عزمتُ على التّماذي إلى هذا العدو بنفسني » . فسألوه وتضرّعوا إليه في الرجوع حتى أذعن . فدعا كيون بن تصولا وقدمه إلى سوسة ووصّاه ، فتوجه ، وقد حار من قوّة العدو وشدة شوكته لأنه كان في زيادة على مائة ألف وكبون في أربعائة فارس . وقدم المنصور بمن معه إلى المهديّة فوافاها صلاة المغرب .

Vervolgens scheepte hij in de tiende laatste dag van šawwāl¹⁶ naar Dār al-Šinā'a¹⁷. Hij beval aan Ya'qūb ibn Iṣḥāq¹⁸ om onmiddellijk zes schepen te laden met mannen en hij [Ya'qūb] deed dit. En hij [al-Manṣūr] beval hem dat hij moest inschepen en hij legde het hem op. Hij [Ya'qūb] vroeg hem om langs te gaan bij zijn huis om afscheid te nemen van zijn familie, maar hij [al-Manṣūr] weerhield hem hiervan. En hij [al-Manṣūr] beval om met de schepen voorbij Sousse te gaan om Rašīq te ontmoeten. Hij [al-Manṣūr] zei: "niemand bevecht iemand totdat mijn gezant bij jullie aankomt. En als Abū Yazīd en de Berbers erop uit zijn om jullie te doden, bevecht hen dan niet." Vervolgens vertrok Ya'qūb, terwijl niemand wist wat hij voor hen verborgen hield.

Vervolgens zei hij [al-Manṣūr] tegen de groep Kutāma¹⁹ en de slaven: "breng mij in de ochtend in het dorp Bakka jullie wapens en jullie uitrusting, want ik wil mij op een afstand houden wanneer ik sporen van de vijand zie" - hij bedoelt Abū Yazīd - Het dorp Bakka ligt op twee mijl van al-Mahdiyya. Vroeg in de ochtend ging hij weg uit zijn kasteel in Šardama, weg van zijn slaven en bedienden, voor de dageraad van maandag de 9de laatste dag van šawwāl²⁰. En de militaire expedities kwamen ernaartoe en hij ging met hen in de richting van de kust, strevend naar de stad Sousse, terwijl ze niet wisten waar ze heengingen, niettegenstaande ze bevreesd waren voor Abū Yazīd, omdat ze geïnformeerd waren over zijn strijdkrachten en zijn groot aantal. Ze bereikten het dorp Lamāṭa, halverwege de weg van al-Mahdiyya naar Sousse. De mensen verzamelden zich rond hem en vroegen hem naar zijn doel en om zichzelf en hen niet in gevaar te brengen. Ze waren met 600 ruiters en hij zei hen: "Ik heb beslist om zelf tot het uiterste te gaan tegen de vijand" Ze vroegen hem en smeekten hem om terug te trekken zodat hij zich zou overgeven. Hij riep Kabbūn ibn Taṣwalā²¹ en hij [Kabbūn] leidde hem voor naar de stad Sousse en gaf hem advies waarop hij [al-Manṣūr] ernaartoe ging. Hij was van streek door de strijdkrachten van de vijand en zijn macht omdat hij in een sterke meerderheid was met 100.000, terwijl Kabbūn met 400 ruiters was. En al-Manṣūr ging met degenen die bij hem waren naar al-Mahdiyya en verrichtte er het avondgebed.

¹⁶ 20 šawwāl 334 AH, 25 mei 946 AD

¹⁷ Dozy: 'huis van opbouw', 'fabriek', vooral voor het construeren van alles dat nodig is om schepen te bewapenen.

¹⁸ Hij was een admiraal in het Fāṭimiedische leger.

¹⁹ De Kutāma is één van de grote Berberfamilies, die zich bij de komst van de Fāṭimieden in Noord-Afrika bekeerden tot de leer van de Ismā'īlieten en de Fāṭimieden hielpen bij het consolideren van hun macht.

²⁰ 21 šawwāl 334 AH, 26 mei 946 AD

²¹ Kabbūn was gouverneur van Ṭubna in het begin van de revolte van Abū Yazīd.

فكّ الحصار عن سوسة

فلما كان صباح يوم الثلاثاء قَرَّب يعقوب مراكبه إلى البرِّ وأنزل رجاله في هدوء وسكون بالقرب من الباب . فجلسوا تحت دَرَقهم ، ووقف راكباً في وسطهم فخرج إليه رشيق بمن معه ، والرماة يحمونه من أعلى السور . فلما رآهم أبو يزيد وتأمل سكوتهم قل : « هؤلاء قوم ينتظرون غيرهم » . وقرب كَبُون من أبي يزيد ، فركب أبو يزيد بجمُوعه ، وخرج أهل سوسة مع رجال المنصور ، فاقتتلوا قتالاً شديداً فانكسر أبو يزيد وانهمز إلى القيروان ثمّ توجه إلى ناحية سيبة . وغنم أصحاب المنصور أثقاله ، وقتلوا من أصحابه خلقاً كثيراً .

فخرج المنصور لَمَّا بلغه فتح سوسة في يوم الأربعاء لسبع بقين منه ، فوصل إلى سوسة ونزل ظاهرها ، وأتاه خبر رحيل أبي يزيد عن القيروان فسره ذلك ، وكتب كتاباً يؤمّن فيه أهل القيروان . وأصبح راحلاً إلى مدينة القيروان فخيّم خارج المدينة يوم الخميس لستّ بقين منه ، وهو في قلّة من العسكر مع ضعف اللوَاب . فخرج إليه الناس فأمّتهم ووعدهم خيراً .

ووجد بالقيروان جماعة من حرم أبي يزيد ونسائه وأولاده فجمعهم وكساهم وحملهم إلى المهديّة وأجرى عليهم الأرزاق .

Toen het dinsdag ochtend werd, bracht Ya'qūb zijn schepen naderbij het vasteland. Hij deed zijn mannen uitstappen in kalmte en stilte in de nabijheid van de poort en ze zetten zich neer onder hun schild. Hij plaatste zichzelf rechtstaande temidden van hen. En Rašīq vertrok samen met degenen die bij hem waren naar hem. De werpers beschermden hem vanop de hoogste muur. Toen Abū Yazīd hen zag en hun kalmte aandachtig bekeek, zei hij: “dat volk wacht op anderen”. En Kabbūn naderde Abū Yazīd. Abū Yazīd besteeg zijn paard met zijn troepen en het volk van Sousse ging weg met de mannen van al-Manṣūr. Ze bevochten elkaar in een hevige strijd. Abū Yazīd werd verslagen en werd gedwongen om te vluchten naar Qayrawān. Vervolgens ging hij naar de Sabība-streek. De gezellen van al-Manṣūr namen zijn goederen als oorlogsbuit en ze doodden vele mannen onder zijn gezellen.

Al-Manṣūr vertrok toen de verovering van Sousse hem ter ore kwam op woensdag de 7de laatste dag van šawwāl²². Hij kwam aan in Sousse en daalde haar flanken af. Het nieuws van het vertrek van Abū Yazīd uit Qayrawān bereikte hem en dat verheugde hem en hij schreef een brief waarin hij het volk van Qayrawān vrijwaarde. Hij reisde af naar de stad Qayrawān en hij sloeg zijn kamp op buiten de stad op donderdag de 6de laatste dag van šawwāl²³ terwijl hij zonder leger zat, en met verzwakte rijdieren. En de mensen gingen naar hem toe en hij stelde hen gerust en beloofde hen goeds.

Hij vond in Qayrawān een groep van mensen voor wie Abū Yazīd verantwoordelijk was, [onder andere] zijn vrouwen en zijn kinderen en hij bracht hen samen, kleepte hen en bracht hen over naar al-Mahdiyya en deed hun voorzieningen toekomen.

---

²² 23 šawwāl 334 AH, 28 mei 946 AD

²³ 24 šawwāl 334 AH, 29 mei 946 AD

وولّى قضاء القيروان محمد بن أبي المنظور⁽¹⁾ . وكتب إلى القبائل التي بجبال إفريقيا يأمرهم بالقدوم ، فتناقلوا عنه . وجمع أبو يزيد قبائل البربر حتى صار في خلق كثير وكان على يومين من مدينة القيروان ، فأوقع أصحابه بكبون بن تصولا وقتلوه⁽²⁾ بعد حروب شديدة وقتلوا معه عدداً كبيراً . فعزم المنصور على حفر

(1) سيقى ابن أبي المنظور قاضياً على القيروان إلى وفاته سنة 337 . وانظر ترجمته في رياض النفوس ، 357 / 2 .

(2) عند الداعي إدريس ، 359 ، أنه قتل في كمين نصبه فضل بن أبي يزيد . وكان كبون والياً على طبة في بداية الثورة المخلدية . وفي مخطوطنا هدم المرة : كبون بن تصولات .

خندق على معسكره وشاور في ذلك وجوه رجاله ، فكلمهم كره حفره وقالوا : « هذه ذلّة » . فقال لهم : إن النبي ﷺ قد حفر خندقاً وتحصن به ، ونحن أولى أن نفعل فعله ونتأدب بأدبه ونقتني أثره » . وأمر بحفر الخندق فبدأ فيه يوم الأربعاء غرة ذي القعدة ، وأخذ فيه الناس بالجد .

القتال حول القيروان

وأقبل أبو يزيد إلى القيروان ونزل قريباً منها . وزحف ليلة الجمعة لثلاث خلون منه مخفياً لبييت العسكر . وكانت ليلة مظلمة فأخطأ الطريق فلم يصل إلا عند الفجر . فقامت الحرب على ساق ، وركب المنصور وعبأ الصفوف ، والقتال يشتد وهو يكرّ على العدو يميناً وشمالاً ، وهو في قلّة من أصحابه ، والمظلة على رأسه فصارت كالعلم يعرف بها . ونزل على موضعه وحوله نحو خمسمائة فارس ، وأبو يزيد في زائد على ثلاثين ألف فارس . فهزم البربر أصحاب المنصور حتى أدخلوهم الخندق / وهرب جماعة منهم إلى داخل القيروان

Hij vertrouwde het rechterschap van Qayrawān toe aan Moḥammad ibn Abu Manzūr²⁴ en hij schreef naar de stammen die in de bergen van Ifrīqiya verbleven dat hij hen beval om te komen, maar ze trokken er zich niets van aan en Abū Yazīd verzamelde Berberstammen zodat hij met veel manschappen was, toen ze twee dagen van Qayrawān verwijderd waren, zodat hij de gezellen van Kabbūn ibn Taṣwalā²⁵ doodde. En ze doodden hem na hevige strijdtoneelen en ze doodden een groot aantal mensen met hem.

[p.133] Al-Manṣūr was vastbesloten om loopgrachten te graven bij zijn militair kamp en hij raadpleegde hiervoor de notabelen onder zijn mannen. Maar zij allen verafschuwden het graven en ze zeiden:

“Dit is een vernedering”. Maar hij zei tegen hen: “de profeet – moge God hem zegenen en heil brengen - groef een loopgracht en versterkte er zijn positie mee. Wij zijn meer opgedragen om zijn daad te doen en we laten ons leiden door zijn moraal en we volgen zijn spoor.” Hij beval om de gracht te graven en er werd aan begonnen op woensdag de eerste dag van de maand dū-l-qa‘da [334 AH]²⁶. De mensen begonnen er ernstig aan.

De strijd rond Qayrawān.

Abū Yazīd naderde Qayrawān en vestigde zich er vlakbij. Hij naderde in het geniep in de nacht van vrijdag de derde van de maand²⁷ om de belegering te beramen. Maar het was een duistere nacht en hij vergiste zich van weg. Hij kwam pas 's ochtends aan en de oorlog brak uit. Al-Manṣūr sprong te paard en plaatste de linies. De strijd verhevigde en hij viel de vijand aan langs rechts en links, terwijl hij zonder zijn gezellen was en met een parasol boven zijn hoofd als bescherming tegen de zon. Hij positioneerde zich en rond hem waren ongeveer 500 ruiters. Maar Abū Yazīd was in de meerderheid met 30 000 ruiters. En de Berbers versloegen de gezellen van al-Manṣūr, zodat ze hen de gracht binnenbrachten. Een groep vluchtte van hen weg, Qayrawān in.

---

²⁴ Ibn Abū Manzūr zal rechter blijven in Qayrawān tot aan zijn dood in 337 [AH]/ 949 AD (voetnoot 1 p.132 van de editie). Hij was een sunnietische man van over de negentig jaar afkomstig uit al-Andalus

²⁵ Kabbūn was gouverneur van Ṭubna in het begin van de revolte van Abū Yazīd (voetnoot 2, p.132 van de editie)

²⁶ 4 juni 946 AD

²⁷ 3 dū-l-qa‘da 334 AH, 6 juni 946 AD

ونهبت فازات كثيرة حتى بقي المنصور في تقدير عشرين فارساً من خدمه الذين لا يعرفون القتال . فأقبل أبو يزيد في جماعة يريد المنصور . فحمل عليهم المنصور مشهراً سيفه ذا الفقار⁽¹⁾ . وأراد الصقلي أن يلقي المظلة عن رأسه ليخفي موضعه فزجره ونهره وقال : « لا تجزع فإن الله وعداً لا يخلفه » . وأقبل نحو أبي يزيد حتى كاد أن يضع سيفه في رأسه ، فألقى الله الرعب في قلب أبي يزيد فولى هارباً مع أصحابه ، فقتل من أدرك منهم وثبت مكانه ومسح الغبار عن وجهه بكفه وقال لمن حوله من النجابين⁽²⁾ ، ولم يبقَ منهم غير أربعة : « اذهبوا فردوا الناس ! » وقد أخذ كثير منهم طريق المهديّة وطريق سوسة ، فرجع من كان قريباً

منه وأتوه من كلّ جهة فقال لهم وهو يتسم : « ادخلوا في [كمي] ! » . فاستحيى القوم منه . وكثر العجب من ثباته هذا الثبات مع أنه لم يحضر قتالاً قبله . وكان نساء أهل القيروان فوق الأسطحة يصرخن ويبكين ويرمين المنزمن بالحجارة ويقلن : « يا كلاب ، تركم مولاكم ، أخرجتموه من حصنه وأسلمتموه ! » . وماج أهل البلد خوفاً⁽¹⁾ من البربر ، وعاود الفريقان القتال وتمادى بينهم إلى بعد الظهر فقتل بينهم خلق كثير ، وكان يوماً شديداً الحرّ ، فانصرف البربر إلى معسكرهم . فكان هذا اليوم من الأيام المشهورة ، وقد وصفه جماعة من الشعراء . [و]قال أبو يزيد لمّا رجع إلى مناخه : « ما رأيت قطّ أثبت من إسماعيل ولا أشجع . هذا يصلح أن يكون ملكاً » . وفي ذلك يقول محمد بن الحرث⁽²⁾ الأبروطي من قصيدة طويلة [طويل] :

Ze plunderden vele tenten zodat al-Manṣūr overbleef met naar schatting 20 ruiters, behorende tot zijn dienaars, die niets afwisten van het strijden. Zodat Abū Yazīd naderde in een groep die al-Manṣūr viseerde. En al-Manṣūr voerde er een beroemde aanval op uit met zijn zwaard *dū-l-faqār*. Al-Ṣaqalbiyyu²⁸ wilde de parasol van zijn hoofd werpen om zijn plaats te verbergen maar hij weerhield hem ervan en hield hem af. En hij zei: “wees niet bezorgd, want God breekt zijn belofte niet.” En hij naderde Abū Yazīd zodat hij bijna zijn zwaard plaatste in zijn hoofd. Maar God wierp angst in het hart van Abū Yazīd zodat hij vluchtte met zijn gezellen. Hij doodde wie hij van hen te pakken kreeg en bleef staan op zijn plaats. Hij veegde de stofaarde van zijn gezicht met zijn mouw. En hij zei tegen de koeriers die rond hem stonden en er bleven slechts vier van hen over: “ga om de mensen te beantwoorden!” Veel van hen namen de weg naar al-Mahdiyya en de weg naar Sousse. Degenen die dicht bij hem waren, kwamen terug.

[p.134] En ze kwamen naar hem van alle kanten, en hij zei hen terwijl hij lachte: “kom in mijn armen” en de mensen werden door hem omarmd. De verbazing over zijn vastberadenheid, maakte deze vastberadenheid groter, ondanks dat hij niet aanwezig was in de strijd die voor hem plaatsvond. En de vrouwen van het volk van Qayrawān stonden bovenop de daken en ze riepen en huilden en ze wierpen stenen naar de verslagenen, terwijl ze zeiden: “oh honden, jullie verlieten jullie meester, verdrijf hem uit zijn burcht en bekeer hem”. Het volk van het land was onstuimig uit angst voor de Berbers. De twee partijen hervatten de strijd en het bleef tussen hen doorgaan tot na de middag en ze doodden onder hen veel mensen, terwijl het een bloedhete dag was. En de Berbers vertrokken naar hun militair kamp. Deze dag was een bekende dag. Een groep dichters beschreef hem reeds. En Abū Yazīd zei, toen hij terugkeerde naar zijn verblijfplaats: “ik zag nooit een vastberadener persoon en een dapperder persoon dan Ismā‘īl. Dit is geschikt om heerser te worden. En hierover zei Muḥammad ibn al-Ḥarāṭ al-Abrūṭiyyu in zijn lang gedicht [*qaṣīda*] (ṭawīl)

---

²⁸ gestorven in 343 AH

ولم أرَ كالمَنْصُورِ باللهِ ناصراً   لدينٍ ، ولا أحمى للملكِ وأمنعاً
ألم ترَ يومَ القِيروانِ وقوفه   وقد هَمَّتْ الأَكبادُ أن تتصدَّعا؟
وأبرز عن وجهٍ من الصبرِ أبيضٍ   يقابلُ وجهاً للكربةِ أسفَعاً⁽³⁾

ثمَّ زحف أبو يزيد في يوم الاثنين إلى الخندق فعَبَّأ له المنصور ووقف ووقعت الحرب فنادى مناديه : « من أتاني برأس أبي يزيد فله عشرة آلاف دينار » . وكانت في هذا اليوم أعجوبة وقفَ عليها جميع أهل العسكر : وذلك أن رجلاً من البربر حمل بدأته إلى أن وقف بالقرب من المنصور فجعل يشتمه ويؤنبه ، فهمَّ الأولياء به من كل وجهٍ ، فزجرهم عنه ، فلمَّا استوفى مقالته رفع المنصور يديه إلى السماء وقال : « اللهمَّ ، خذ لي بحقي منه ! » فما هو إلَّا أن ردَّ فرسه

البربريُّ حتى انقلب عليه الفرسُ فوق قربوس⁽¹⁾ سرجه على صدره فمات من حينه وحمل الأولياء عليه فجزّوا رأسه ، فخرَّ المنصور ساجداً على معرفة⁽²⁾ فرسه . ووقعت الحرب وكانت للبربر . ثمَّ اشتدَّ القتال وعظم الحرُّ وطلب المنصور الحشود وحثَّ في ذلك ، فتوقَّف كثير من الناس عنه مخافة أن تكون الغلبة لأبي يزيد . وقدم عليه طوائف فأنزل كلَّ طائفة بموضع وخذلوا عليهم . فكانت الحرب كلَّ يوم مرّة لهم ومرّة عليهم ، وغلب على ظنون أكثر الناس أن أبا يزيد سيظهر لِمَا رأوا من قوته وكثرته . وأخذ أصحابه الناس في الطرقات إلى أن كان يوم الاثنين لعشر بقين منه ، فزحف أبو يزيد بنفسه وأطلق النار في بقية الأنادر⁽³⁾ ، ونشب القتال ووقف المنصور على باب الخندق يُمَدُّ العسكر بالخيال والرماة ، وأبو يزيد ثابت . فوجّه المنصور خيلاً ورجالاً ومعهم بندان وركب في أثرهم .

Ik zag niemand zoals al-Manṣūr bi-llāh de godsdienst beschermen
En ik beschermde de koning niet en
ik verbood de pijn die je zag op de dag dat hij in Qayrawān stopte
En de harten stonden op punt om te breken
Vanuit de geduldige benadering benadrukt hij de helderheid
Dat geconfronteerd wordt met een donkerbruine onaangename verschijning

Vervolgens marcheerde Abū Yazīd 's maandags naar de loopgracht, zodat al-Manṣūr hem onder de wapens riep. En hij kwam tot stilstand en de oorlog vond plaats. Zodat zijn oproeper riep: “wie naar mij toe komt met het hoofd van Abū Yazīd, krijgt 10 000 dinār”. En op deze dag gebeurde er een wonder, waar het hele militair korps voor kwam te staan. En dat is dat een man behorende tot de Berbers een aanval deed met zijn rijdier totdat hij stilstond in de nabijheid van al-Manṣūr. En hij begon hem te beledigen en te bekritisieren. Zijn naasten stonden klaar vanuit elke kant, maar hij hield hen van hem af en toen hij zijn redevoeving uitvoerig had gedaan, rees al-Manṣūr zijn handen in de lucht en hij zei: “bij God, neem van mij mijn recht van hem” maar de Berber deed niets maar zijn paard bewoog heen en weer, [p.135] zodat de ruiter over de kop sloeg over hem en zijn zadelboog op zijn borst terecht kwam, zodat hij op dat ogenblik stierf. En zijn naasten vielen hem aan en hakte zijn hoofd af. Al-Manṣūr knielde neer voor de slimheid van zijn ruiter En de oorlog die tegen de Berbers gericht was vond plaats Vervolgens verhevigde de strijd terwijl de hitte hevig was. Al-Manṣūr vroeg de samentrekking van de troepen en spoorde hiertoe aan. Maar vele mensen hielden er mee op vrezend dat Abū Yazīd gewonnen had. Streckingen kwamen naar hem toe zodat elke strekking neerstreek op een plaats en zich klaarmaakte voor de strijd tegen hem. De oorlog was elke dag een keer voor hem en een keer tegen hem en het was zeer waarschijnlijk voor de meeste mensen dat Abū Yazīd zou verschijnen, omdat ze zijn strijdmacht en zijn veelheid zagen. En zijn gezellen namen de mensen in de straten [gevangen] totdat het maandag, de tiende laatste dag van de maand was²⁹. Abū Yazīd marcheerde zelf en hij schoot op de rest van de graanstapels.

De strijd brak uit en al-Manṣūr stond aan de deur van de loopgracht, die aangereikt werd voor de soldaat te paard en de werpers. Abū Yazīd bleef staan en al-Manṣūr stuurde de paarden en de mannen en bij hen 2 grote troepen. En sprong op zijn paard in hun spoor.

---

²⁹ 21 dū-l-qa'da 334 AH, 24 juni 946 AD

فلما رأهم أبو يزيد ترك القتال وتوجه نحو أخيبته فاشتدت الهزيمة عليه وعلى أصحابه وأختهم الجراح فأت منهم في هذه الليلة خلق عظيم ونقصت خيولهم / بالنشاب . وعاد المنصور إلى معسكره .

حسن معاملته لحرم خصمه

فلما أصبح أبو يزيد جمع أصحابه وأشار عليهم بترك القتال ، وبث أصحابه يهبون ، ومنع الميرة عن القيروان إلى أن اشتد بهم الأمر . ثم زحف في نصف ذي الحجة وقاتل قتالاً شديداً ، وخرج المنصور وقاتل بنفسه حتى هزمهم . ونزل فجلس على كرسي والقتال مشتد فسأله الأولياء أن يركب ، لخوفهم عليه فقال : « لا تخافوا فإن النصر قريب » . ثم أمر الرقاص⁽⁴⁾ أن يتزعوا لجام فرسه

ويسقوه من بئر هناك ، ففعلوا . وقصد بذلك أن يريهم قلة اكرائه بالعدو . ثم افترق القتال . فكتب إليه أبو يزيد يسأله في رد عياله وأولاده ونسائه ونساء رجاله وأولادهم الذين أخذوا من القيروان ، وحلف وأكد الأيمان أنه إن ردهم رجع إلى الطاعة ، على أن يعطيه الأمان في نفسه وولده وأهله ويخلي بينه وبين السكنى في منزله بتقيوس . فأجابه إلى ذلك ووجه المنصور في رفعهم من المهديّة . فلما علم أبو يزيد ذلك عزم على إخراج عسكره ليقطع عليهم الطريق ويخلصهم ، فبلغ ذلك المنصور فبادره بالزحف ، وبرز إليه أبو يزيد فالتحم القتال وقتل جماعة . فبعث أبو يزيد يقول : قد كان بيننا أمر في وصول العيالات ونتم ما عقدناه .

فردّ عليه المنصور : قد اتصل بنا أنكم أخرجتم خيلاً تقطع على العيالات الطريق .

فقال أبو يزيد : كنا على أن نفعل ذلك ، وما فعلنا .

Toen Abū Yazīd hen zag, verliet hij de strijd, en ging hij naar zijn schuilplaats. De nederlaag werd groter voor hem en voor zijn gezellen en de verwondingen verzwakte hem en onder hen stierven vele mensen in deze nacht en hun paarden verminderden/ met pijlen. Al-Manṣūr keerde terug naar zijn kamp.

De bekwaamheid van zijn gedrag om zijn vijand af te snijden.

Toen Abū Yazīd zijn gezellen begon te verzamelen en hen aanraadde om de strijd te verlaten, zond hij zijn gezellen uit om te plunderen en belette hij het proviand [komende] vanuit Qayrawān, zodat de zaak voor hen heviger werd. Vervolgens deed hij zijn opmars halverwege de maand dū al-ḥijja [334 AH]³⁰ en voerde hij een hevige strijd. Al-Manṣūr ging weg en streed zelf tot hij hen versloeg. En hij sprong van zijn paard en zette zich op een troon terwijl de strijd hevig was zodat de gezellen hem vroegen om op zijn paard te stappen omdat ze voor hem vreesden, maar hij zei: “vrees niet, want de overwinning is nabij.” Vervolgens beval hij de koerier om de teugels van zijn paard los te laten. [p.136] En dat ze hen water moesten geven van de waterput daarginds. En ze deden dat en hiermee bedoelde hij dat hij hen zag zonder zijn aandacht voor de vijand. Vervolgens splitste de strijd zich. En Abū Yazīd schreef naar hem, hij vroeg hem de teruggave van zijn familie en zijn zonen en zijn vrouwen en de vrouwen van zijn mannen en hun zonen die ontvoerd werden uit Qayrawān. En hij zweerde en verzekerde bij eed dat, als zij het hem teruggaven, dat hij terug gehoorzaam zou zijn, vooropgesteld dat het vertrouwen gegeven werd aan hem en aan zijn zonen en zijn familie. En dat aan hem de vrije hand gegeven werd over hemzelf en zijn woonplaats in Taqiyūs. Hij antwoordde hem hierop en al-Manṣūr richtte zich tot hun opheffing van al-Mahdiyya. Toen Abū Yazīd dat vernam was hij vastbesloten om de troepen te verdrijven zodat hij voor hen de weg afsneed en hen afstopte. Dat bereikte al-Manṣūr zodat hij hem overviel met het leger. Abū Yazīd verscheen voor hem zodat hij slaags raakte in de strijd en hij doodde een groep. Abū Yazīd trad naar voren en zei: “onder ons was reeds het bevel tot het bereiken van de families en we volbrengen wat we met hem overeengekomen zijn”.

Al-Manṣūr antwoordde hem: “Er werd ons gemeld dat jullie paarden uitstuurden om de weg af te snijden van de families”.

En Abū Yazīd zei: “we waren er om dat te doen, maar we deden het niet”.

---

³⁰ Juli 946 AD

فأمسك عن قتالهم . وقدمت العيالات فأبرّهم المنصور وبعث بنجّابٍ إلى أبي يزيد يخبره بقدمهم ليؤجّه من يتسلّمهم ، وأمر بفازة فُنصبت خارج المدينة وفُرشت . فقدم رجلان من ناحية أبي يزيد فأنزلها وحمل الطعام إليهما وكسا سائر عيالات أبي يزيد الديباجَ والخزّ ، وأعطى كلّ نسمة عشرة دنانير وبعث إلى الرسول بمائة دينار ، ووجّه بهم ليلاً ، ومعهم عدّة أحمال من حلوى ، والمشاعل بين أيديهم وجماعة تحفّ بهم حتى حلّوا بمعسكر أبي يزيد . فبعث بهم إلى جبل أوراس ، ونكث ما عقده وحرّض أصحابه على الجهاد .

استئناف القتال

فلما بلغ ذلك المنصور خرج قبل صلاة الفجر من يوم الأربعاء لليلتين بقيتا من ذي الحجة ، وقد تقلّد سيفه وبيده رمح ، وتمادى بعساكره إلى ناحية أبي يزيد فلم يخرج إليه أحد . فأمر بالهجوم عليهم . فهاجوا ذلك فعاد وقد غضب ولم يخرج من مضربه أياماً كثيرة ولا دخل عليه أحد . ووجد على كتامة فإنّ بعضهم كان قد قال له : « يا مولانا لا نقاتلهم في هذا اليوم فإنّه يوم الأربعاء »⁽¹⁾ . فأكثر البربر في تلك الأيام من أخذ الناس في الطرقات . ثمّ زحفوا في يوم الأربعاء لحمس خلون من المحرم سنة خمس وثلاثين فركب المنصور ، فكانت حرب عظيمة قتل فيها من أصحاب المنصور جماعة كثيرة . وهمّ بعضُ البربر ، وقد اقتحموا عليه ، أن يطعنه برمح فحمل عليهم وهزمهم ، وقُتل منهم خلق كثير .

En hij weerhield hen van de strijd. En de families kwamen aan zodat hij hen al-Manṣūr deed eren en hij zond een boodschapper naar Abū Yazīd die hen berichtte over hun komst. Zodat hij zich keerde naar degene die hen ontving, hij beval een tent te plaatsen zodat ze buiten de stad opgesteld werden en uitgespreid werden. Twee mannen kwamen vanuit de streek van Abū Yazīd zodat hij hen deed afstappen (van hun paard) en hij bracht eten naar hen en hij kleedde de rest van de families van Abū Yazīd met brokaat en zijde. Hij gaf elk persoon 10 dinār en zond naar de boodschapper 100 dinār. En hij lette 's nachts op hen. Ze hadden een aantal vrachten zoetigheden bij hen. Ze hadden fakkels in hun handen en een troep omringde hen totdat ze aankwamen aan het kampement van Abū Yazīd. Hij stuurde hen naar het Auresgebergte. En hij verbrak hetgeen hij overeengekomen was en spoorde zijn gezellen aan tot de jihād.

De aanvang van de strijd

Toen dat nieuws al-Manṣūr bereikte, vertrok hij voor het ochtendgebed van woensdag de tweede laatste dag van dū al-ḥijja [334 AH]³¹. Hij gordde zijn zwaard aan en in zijn hand nam hij zijn lans, hij ging verder met zijn troepen naar de streek van Abū Yazīd, maar niemand kwam naar hem toe en hij beval om hen aan te vallen, maar ze waren er bang voor en keerden terug. Hij werd kwaad en [p.137] kwam niet uit zijn tent voor vele dagen. Niemand kwam binnen bij hem. Hij was boos op de Kutāma omdat enkele van hen reeds tegen hem gezegd hadden: “oh heer, wij bestrijden hen niet vandaag want het is woensdag. En de Berbers gingen verder met het gevangennemen van mensen in die dagen. Vervolgens marcheerden ze op woensdag de 5de dag van muḥarram³² van het jaar 335 [AH] en al-Manṣūr sprong op zijn paard. De oorlog was groot, hierin werden onder de gezellen van al-Manṣūr een grote groep gedood. Enkele Berbers waren verontrust en ze stormden op hem af, om hem neer te steken met zijn lans, maar hij viel hen aan en versloeg hen en onder hen werden velen gedood.

---

³¹ 28 dū al-ḥijja 334 AH, 31 juli 946 AD

³² 6 augustus 946 AD

ثم عاد القتال في يوم الخميس لثلاث عشرة خلت منه واشتدَّ وعظم بحيث لم يكن قبله مثله . وحمل أبو يزيد على الميمنة فهزَمَها ثم قصد القلب ، فبادر إليه المنصور بنفسه فخافت عليه كتامة وصرَّعوا إليه (2) أن يرجع وقالوا : « نحن أحقُّ بهذا منك » . فزجرهم وقال : « إلى متي هذا التجبُّب عن هذا الكلب ؟ وحقَّ جدِّي لا تركته ولا أمهلته ، ثقةً متي بوعد الله لرسوله ! » . ورفع ثيابه على عاتقه وقال للعبيد والرجال بين يديه : فأجمعوا على بركة الله وعونه ، فهذا يوم الفتح إن شاء الله ، وبه أستعين وعليه أتوكَّل .

فلما قرب أبو يزيد منه وعا[ين] صورته نكص على عقبيه / وولَّى منهزماً ، وأخذت السيوف أصحابه فأسلموا عسكريهم وأخيبتهم ، ففس أصحاب المنصور من كان فيها وغنموها . فسجد المنصور على معرفة فرسه شكراً لله ورجع إلى قصره . ونادى مناديه : من أتى برأسٍ فله رُبع دينار ، فأُتِيَ بزائدٍ على عشرة آلاف رأس .

وأصبح المنصورُ يومَ الجمعة فأخرج أحمالاً كثيرةً ، دنانير ودراهم ، تصدَّق بها على الفقراء والمساكين والمستورين (1) .

إسقاط الضرائب عن أهل القيروان

وأمر جعفر بن عليّ الحاجب بالسير إلى الجامع فصلى الجمعة ، ثم صعد المنبر فحمد الله وأثنى عليه وشكره على ما رزق من النصر والظفر ، وما كشف غمته (2) بالأمر عن الخاصِّ والعامِّ ، والحاضر والبادي ، من الهلاء ، وما رزقهم من الأمن والسلامة ،

Vervolgens was er opnieuw strijd op donderdag de 13de ³³ en ze verhevigde en vergrootte zoals er voor hem geen gelijke geweest was. Abū Yazīd deed een aanval op de rechtervleugel en hij overwon haar, vervolgens beoogde hij de kern. En al-Manṣūr haastte zich naar hem zodat de Kutāma voor hem vreesden en ze hem smeekten om terug te komen. Ze zeiden: “wij zijn meer gerechtigd om dit te doen dan jij.” Maar hij weerhield hen en zei: “tot wanneer moet ik deze hond ontwijken, ik laat het recht van mijn grootvader niet in de steek en ik geef hem geen respijt. Ik vertrouw in de belofte van God aan zijn gezant.” Hij hief zijn kleed op zijn schouder en zei tegen zijn dienaars en de mannen die voor hem stonden “Verzamel jullie met de zegen en de hulp van God, want dit is de dag van de verovering als God het wilt en aan hem vragen we hulp en op hem vertrouwen we.”

Toen Abū Yazīd hem naderde en zijn postuur onderzocht, trok hij zich terug en draaide hij zich verslagen om. De zwaarden van zijn gezellen werden genomen en ze verlieten hun troepen en hun tenten. De gezellen van al-Manṣūr doodden wie erin zat en namen dit als oorlogsbuit. En al-Manṣūr knielde voor de prestatie van zijn ruiters, God dankend, en hij keerde terug naar zijn kasteel en zijn oproeper riep: “wie met een hoofd komt krijgt een kwart dinār” en er werd gekomen met meer dan 1000 hoofden.

[p.138] Al-Manṣūr ontwaakte 's vrijdags en hij deed vele vrachten uitgaan van dinārs en dirhams, hiermee gaf hij aalmoezen aan de armen en ongelukkigen en de verborgen minderbedeelden.

Het afschaffen van de belastingen van het volk van Qayrawān.

Ja'far ibn 'Alī al-Ḥājib³⁴ beval om naar de [vrijdags-]moskee te gaan en hij deed een vrijdaggebed. Vervolgens besteedde hij het preekgestoelte. Hij prees God en hij loofde hem en dankte hem voor hetgeen hij geschonken had van de overwinning en de zege en hij dankte hem voor de spijt die hij toonde aan de bevelhebber in het bijzonder en in het algemeen, huidig en zichtbaar over de beproeving en voor wat hij hen schonk van veiligheid en vrede.

---

³³ 13 muḥarram 335 AH, 14 augustus 946 AD

³⁴ Hij speelde sedert het begin van het Fāṭimiedische kalifaat een belangrijke rol, want hij was de kamerheer van de eerste Fāṭimiedische kalief al-Mahdi.

ثم قال :

« معاشر الناس ، مولانا وسيّدنا الأمير إسماعيل - أطال الله بقاءه وأدام عزّه وخلّد ملكه - يقرأ عليكم السلام ويقول لكم : قد علم الله حسن نيّتي لكم وما نويته من الخير فيكم وما أحيّيه من صلاح أموركم . وإنّ لي آمالاً حسنة فيكم منع من إظهارها ما كان من وقائع بيني وبين هذا الفاسق . فلو كنّا أظهرنا ما تؤمّله من الإحسان قبل الظفر لقال الجاهل : إنّما فعل ذلك استمالةً لقلوب الرعيّة وخوفاً من العدو .

« فلما كان من فضل الله علينا ما علمتموه ، ومن نصره لنا ما رأيتموه ، أردنا أن نقابل منّة الله علينا بالشكر له عزّ وجلّ والإحسان إلى عباده ، والرفق بخلقه ، وأردنا أن نظهر بعض ما نويناه فيكم ، إذ كان إظهاره بعد الفتح أولى وأشبه .

« فقد ترك لكم الأمير ، أعزّه الله ، ما يجب عليكم من العشر والصدقات وجميع اللوازم ، وفعل ذلك بجميع الناس ، مسلميهم وذمّيهم ، رفقاً بهم ، وعوّناً لهم على عمارة أرضهم . فليبلغ الشاهد الغائب !

« ثم لا يؤخذ منكم في استقبال السنين إلاّ العشر والصدقة : فالطعام من

الطعام ، والشاة من الغنم ، والثور والبقر من السائمة ، على فرائض الله عز وجلّ وستّة جدّي رسول الله ﷺ .

« ثم بعد ذلك يساق إليكم من الإحسان والعدل : وإحياء الحقّ ، وإماتة الباطل ، ما تعظم به منّة الله عليكم ، وتعرفون [ن] به بركة أيّامي ويؤمن دولتي إن شاء الله . »

Vervolgens zei hij: “gemeenschappen van mensen, onze excellentie, onze heer de bevelhebber Ismā’īl, moge god zijn resterende dagen verlengen en moge zijn macht voortduren en moge zijn heerschappij vereeuwigd worden. Hij wenst jullie vrede toe en zegt aan jullie:

“God weet het beste wat mijn intentie is voor jullie en wat ik in gedachte heb van voorspoed voor jullie en dat ik verlang dat jullie aangelegenheden voorspoedig zijn. Voorwaar ik heb veel goede verwachtingen voor jullie. Verbied het vertonen van hetgeen behoort tot de gebeurtenissen die tussen hem en tussen deze goddeloze staan, want als we zouden tonen wat we hopen goed te doen, alvorens we zegevieren, dan zou de onwetende zeggen: “hij deed dit slechts om voordeel te halen uit de harten van de onderdanen en uit vrees voor de vijand.”

“Toen het behoorde tot de gunst van God over ons, wat jullie wisten en behoorde tot de overwinning van hem op ons, wat jullie zagen, wilden we de zegen van God over ons meten met de dank voor hem, de Almachtige, en het goede doen tot zijn eredienst en vriendelijk zijn met Zijn schepping. En we wilden enkel dingen zien, die we voorhadden met jullie aangezien zijn vertoning na de verovering de eerste en meest gelijkende was.

“De bevelhebber, moge God hem sterker maken, liet voor jullie reeds vallen wat jullie moeten van de tiendebelasting en aalmoezen en alle benodigdheden. En hij deed dat met alle mensen, moslims en ḡimmi’s uit vriendelijkheid met hen en als hulp voor hen voor het bouwen van hun land. Dat hij het de verborgen getuige vertelt!

Vervolgens zal hij van jullie de jaarlijkse belasting niet ontvangen behalve de één tiende en de aalmoes. Voedsel uit het voedsel, [p.139] het schaap uit het kleinvee en de stier en de koe uit de graasdieren, volgens de religieuze verplichtingen van God de almachtige en de sunna van mijn voorvader, de gezant Gods.

Vervolgens, na dat, werd er aan jullie goedheid en rechtvaardigheid gegeven en de herleving van de waarheid en de dood van de leugen, hetgeen de gunst van God over jullie vergroot. En erken hiermee de zegen van mijn dagen en de voorspoed van mijn land als God het wilt.

فكبر⁽¹⁾ الناس في الجامع ومن حوله وارتفعت أصواتهم بالبكاء والدعاء .
وأخذ المنصور في السفر لطلب أبي يزيد ، فأقام بالمنصورية⁽²⁾ باقي محرم ،
وصفر ، وأكثر ربيع الأول [سنة 335] .

ملاحقته أبا يزيد

ورحل يوم الأحد لأربع بقين من شهر ربيع الأول واستخلف على البلاد
مداماً الصقلبي⁽³⁾ . ونادى مناديه بعدما رحل : مَنْ عزم على صحبتنا للجهاد
فلينهض معنا ! ومن كان ذا جُبْن عند اللقاء وفشل عنه مصادمة الأعداء ،
فليرجع إلى موضعه ووطنه ، وهو في حلّ وسعة .

وقدم عسكر برقة . وقدم رسول ملك الروم ، فوصله بألف دينار وكسَى
نفيسة ، وردّه غرة ربيع الآخر .

وأعاد النداء في العسكر بمثل ما تقدّم ، وأتته القبائل شيئاً بعد شيء .
ونزل إليه أهل تلك القلاع فأمنّهم وعفا عنهم ، وأمر الناس بالتهيؤ للحرب .
وركب نجيباً وسار على مقدمة العسكر يريد لقاء أبي يزيد على باغاية . فلمّا علم به
أبو يزيد ترك حصارها وفرّ . فنزل المنصور عليها وفرّق مالاّ كثيراً في ضعفائها .

ثمّ رحل عنها يوم الأربعاء لعشر بقين من ربيع الآخر ، وسار حتى وصل
إلى نقاوس .

De mensen namen toe in de moskee en rond hem en ze verhieven hun stem met klaaggezag en verzoeken. En al-Manṣūr begon te reizen om Abū Yazīd na te streven. En hij verbleef in al-Manṣūriyya de rest van de maand muḥarram en ṣafr en het grootste deel van de maand rabīʿ al-ʿawwal³⁵ [in het jaar 335]

Zijn achtervolging van Abū Yazīd

Hij vertrok zondag de vierde laatste dag van de maand rabīʿ al-ʿawwal³⁶. Hij duidde als opvolger van het land Mudām al-Ṣaqalbiyyu aan. Zijn boodschapper zei nadat hij vertrokken was: "wie vastbesloten is in ons bondgenootschap voor de jihād, dat hij samen met ons opstaat. En wie een lafaard is bij de ontmoeting, en wie de moed verliest bij het treffen met de vijand, dat hij terugkeert naar zijn verblijfplaats en zijn vaderland, terwijl hij in vrijheid en welstand vertoeft.

Een schitterend leger kwam naar voren en de gezant van de koning van Byzantium kwam naar voren en hij beloofde hem met 1000 dinār en een kostbaar kleed. Hij antwoordde hem op de eerste dag van de maand rabīʿ al-ṭānī [335 AH]³⁷.

Hij herhaalde de oproep in het leger, zoals het voordien voorafging. En de stammen kwamen beetje na beetje naar hem toe. De mensen van die burcht daalden af tot bij hem. Hij nam hen in bescherming en verleende gratie aan hen. Hij beval de mensen om zich klaar te maken voor de oorlog en besteedte nobel zijn paard. Hij ging vooraf aan de kop van de troepen, die een treffen wilden met Abū Yazīd op Bāgāya. Toen Abū Yazīd dit vernam, verliet hij haar belegering en vluchtte. Al-Manṣūr ging hiernaartoe en verdeelde veel geld onder haar zwakkeren. [p.140] Vervolgens ging hij ervan weg op woensdag de 10de laatste dag van rabīʿ al-ṭānī³⁸ en hij ging voort tot hij aankwam bij Niqāwus.

---

³⁵ Komt ruwweg overeen met augustus, september en oktober 946 AD

³⁶ 27 rabīʿ al-ʿawwal 335 AH, 26 oktober 946 AD

³⁷ 30 oktober 946 AD

³⁸ 20 rabīʿ al-ʿawwal 335 AH, 18 november 946 AD

ورحل عنها وقد لبس درعاً ومغفراً . وأمر الناس أن يسيروا على تعبئة الحرب ، وكان أبو يزيد على طينة يحاصرها . فلما سمع طول المنصور قرأ إلى جهة الرمال . فنزل المنصور على طينة . وقدم إليه جماعة من قبائل كتامة . ثم رحل لليلتين / خلنا من جمادى الأولى يريد بسكرة فنزل [بقسطيلية⁽¹⁾ . ووافاه جعفر ابن علي بن حمدون عامل المسيلة بهدايا من خيل وإبل ومال . وقدم معه بثائر قام يجبل الأوراس ادعى أنه من آل البيت ودعا إلى نفسه ، فاجتمع عليه البربر وتلقب « بعبد الله الناصر لدين الله المحتسب في سبيل الله » فشهّر على جمل وسلخ حياً⁽²⁾ وصلب .

وصوله إلى بسكرة ثم المسيلة

ثم رحل فنزل على بسكرة وقد قرأ أبو يزيد عنها إلى جبل سالات على جهة الرمال حيث لا تسلك العساكر لعدم الماء . ففضى المنصور إلى المسيلة وقد جمع أبو يزيد النكار من جبل سالات ونزل إلى جبل كيانة⁽³⁾ في خلائق كثيرة ، وقصد أن يبيت المنصور بمدينة مقرة ، فكمن في تلك الأوعار والجبال . فلما طلعت الخيل التي له على العسكر تصاحبوا : « العدو ! العدو ! » . فخرج المنصور وقد لبس درعاً وشد وسطه بمنطقة وأرخى لعامته ذؤابة ، وهزّ رحماً وكسره واخترط سيفه ذا الفقار وقال : « ليس هذا يوم رمح ولكنه يوم جلابد بالسيوف ! » . وعبأ عساكره ميمنة وميسرة وقلبا ، وجعل خلف كل طائفة من هذه رداءً من عبيده ، وفرّق السلاح في العسكر ، فالتحم القتال . وأقبل أبو يزيد فقاتلوا قتالاً كبيراً فانهزمت ميمنة المنصور إلى أن صارت إلى الردء الذي خلفها فثبتوا بمراكزهم ، وأردفها المنصور بكتيبة من قبله فقويت الميمنة .

Hij ging ervan weg en had zich reeds gekleed met met een schild en een helm. Hij beval de mensen om zich te mobiliseren voor de oorlog. Abū Yazīd was in Ṭubna dat hij omsingelde. Maar toen hij de voornemens van al-Manṣūr hoorde, vluchtte hij naar de kant van al-Ramāl. Al-Manṣūr streek neer in Ṭubna en naar hem kwam een groep behorende tot de stammen van de Kutāma, vervolgens vertrok hij voor twee nachten, die in jumādā al-ʿulā³⁹ reeds voorbij waren, om Biskra te bereiken, zodat hij aankwam in Qastīliyya. Jaʿfar bn ʿAlī ibn Hamdūn, een arbeider van al-Masīla, bracht hem geschenken en paarden, kamelen en bezittingen. En hij bereikte samen met hem een rebel die op het Auresgebergte stond, die beweerde dat hij behoorde tot de āl al-bayt. Hij nodigde bij hem uit. Zodat de Berbers zich rond hem verzamelden en hij " ʿAbd-Allāh al-Nāṣir li-dīn Allāh al-Muḥtasib⁴⁰ fi sabīl Allāh"⁴¹ genoemd werd. Hij werd op zijn kameel genageld en leven gevild en hij werd hard.

Zijn aankomst in Biskra en vervolgens in al-Masīla.

Vervolgens vertrok hij en streek neer in Biskra. Abū Yazīd was reeds hiervan gevlucht naar de berg Sāllāt aan de kant van al-Ramāl, waar de militairen niet binnentrokken wegens gebrek aan water. Zodat al-Manṣūr verder ging naar al-Masīla, maar Abū Yazīd had de nukkārieten van de berg Sāllāt reeds verzameld, en hij ging naar de berg Kiyāna met vele manschappen. En al-Manṣūr beoogde te overnachten in de stad Maqara, zodat hij in die kliffen en bergen schuilde. Toen het paard, dat van hem was, aan het leger verscheen, riepen ze: "de vijand!, de vijand!" Al-Manṣūr kwam naar buiten en hij droeg een schild en hij trok het strak in zijn middenstreek. Hij maakte een haarlok los uit zijn tulband en zwaaide met zijn lans. [p.141] Maar hij brak hem en trok zijn zwaard dū al-faqār uit zijn houder en zei: "Dit is niet de dag van de lans, maar de dag van de strijd met zwaarden." Zijn soldaten maakten de rechtervleugel en de linkervleugel en het centrum [van het leger] klaar. Hij plaatste achter elk deel hiervan een helper behorende tot zijn dienaars en hij verdeelde de wapens onder het leger. En ze trokken samen ten strijde. Abū Yazīd naderde zodat ze elkaar bevochten in een hevige strijd. De rechtervleugel van al-Manṣūr werd buiten strijd gezet, zodat ze de helper bereikten die achter hem stond en ze op hun plaatsen bleven staan. Al-Manṣūr nam hierachter plaats met een cavalerieregiment voor hem, zodat ze de rechtervleugel versterkte.

---

³⁹ 29 november 946 AD

⁴⁰ Vertaling: "degene die een beloning verwacht in het hiernamaals op het pad van God"

⁴¹ Deze jongeman was de zoon van een goudsmid uit Qayrawān, die zich voordeed als een profeet in de dorpen van het Auresgebergte. Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, p.317

ومال

أصحاب أبي يزيد على المسيرة فهزموها وقتل جماعة . فغضب المنصور وقصد أبا يزيد بالكتيبة التي معه فانهزم أبو يزيد بمن معه ، وتمادى المنصور في طلبهم فقتلوا قتلاً ذريعاً . وانحاز أبو يزيد إلى قلعة عقار ثم فر ليلاً إلى جبل سالات . فغنم أصحاب المنصور جميع ما كان له ، ورجع المنصور إلى مضربه بعد العشاء بالمشاعل بين يديه .

ورحل من الغد وهو يوم الخميس لأربع عشرة خلت من جمادى الأولى ، فنزل المسيلة فأقام بها خمسة عشر يوماً ، وقد كثر الإرجاف بالقيروان بعد هذه الواقعة . فكتب مُدام بذلك إلى المنصور ، فوقع إليه بخطه : « ذكرت ما كان المرجفون أشاعوه ، وخاضوا فيه وأذاعوه ، وأنّ ذلك أقلقك وأغمك ، وقد كنتُ تقدّمتُ إليك قبل خروجي وأمرتك بالإعراض عما تسمعه والإقبال على ما تعتقده ، وعرفتُك أنّي لم أركب الغرر وأتجشّم الخطر ، وإنّما خرجتُ مستجراً لوعدي قديماً ، من ربّ عزيز حكيم ، لا تبديل لكلماته ، ولا رادّ لأمره ، ولا خلفَ لوعده . فتقّ برّبك واتّقه ترشّد وتسنّد . وقرأ هذا الفصل على المنبر إن شاء الله » . فقرأ ذلك مُدام فسكن الإرجاف .

ورحل المنصور من المسيلة لليلتين بقيتا من جمادى الأولى ، في طلب أبي يزيد وأمر الناس بالزحف فساروا على تعبئة الحرب قبائل وعرائف⁽¹⁾

De gezellen van Abū Yazīd keerden zich tot de linkervleugel en versloegen haar en een regiment werd gedood. Al-Manṣūr werd woest en doelde op Abū Yazīd en de cavalerie die bij hem was, zodat Abū Yazīd verslagen werd samen met degenen die bij hem waren. En al-Manṣūr deed verder met hem te achtervolgen en ze vochten een verwoestende strijd uit. Abū Yazīd trok zich terug naar het fort van ‘Aqār en vervolgens vluchtte hij ’s nachts naar de berg Sāllāt zodat de gezellen van al-Manṣūr alles wat van hem was als oorlogsbuit namen. Al-Manṣūr keerde terug naar zijn kampement na het avondgebed, met fakkels in zijn handen.

Hij vertrok de volgende morgen op donderdag de 14de van jumādā al-ʿūlā [335 AH]⁴² en hij bereikte al-Masīla en verbleef er 15 dagen. Na deze gebeurtenis waren de valse geruchten in Qayr wān vermeerderd. Mudām⁴³ schreef hierover naar al-Manṣūr, hij ondertekende het voor hem eigenhandig: "herinner je hetgeen de leugenaars verspreid hebben en wat ze erin ontketenen en wat ze bekendmaken en dat dat u van streek brengt en verdriet aan doet. Ik heb het reeds aan jou voorgelegd voor mijn vertrek en beval jou om je af te wenden van hetgeen je hoorde en tegemoet te komen aan hetgeen je gelooft. Ik verklaar u dat ik geen risico nastreef en geen gevaar loop. Ik ga slechts weg om een oude belofte van de nobele rechtvaardige Heer te vervullen, er is geen vervanging voor Zijn woorden en er is geen verzet aan Zijn bevel en er is geen opvolger voor Zijn belofte. Vertrouw op jouw Heer en heb vertrouwen in Hem, volg het juiste pad en wees voorspoedig. En reciteer dit vers op de minbar als God het wilt". En dat schreef Mudām zodat de geruchten stil werden.

Al-Manṣūr verliet al-Masīla twee nachten voor het einde van jumādā al-ʿūlā⁴⁴ in het nastreven van Abū Yazīd en hij beval de mensen om te marcheren en ze begonnen met de voorbereiding van de oorlog, de stammen en de notabelen.

---

⁴² 11 december 946 AD

⁴³ Mudām al-Ṣaḡalbiyyu

⁴⁴ De nacht van 28 op 29 jumādā al-ʿūlā 335 AH, de nacht van 25 op 26 december 946 AD

، وركب

المنصور على نجيب ولبس جوشناً مذهباً عليه خفتان أحمر مُثَقَلٌ وعلى رأسه عمامةُ
خَزَّ صفراء حتى نزل في وسط جبل سآلات على ماءٍ جارٍ . فقرَّ أبو يزيد يريد
الرمال فرحل في طلبه . واجتمع إليه الأدلاء وعرفوه أنه موضع ما سلكه عسكرُ
قطُ . واشتدَّ الأمر على العسكر وعدموا الشَّعيرَ وغيره فبلغ علف الدابة ديناراً
ونصفاً وقربةُ الماء ديناراً . وعُلف أكثر الدوابِّ الخلفاء . فعاد إلى بلد صنهاجة .
فلقي الناس من الوُغُورِ والثلج ما يثسُّوا معه من أنفسهم ومات منهم كثير . فأناخ
المنصور ستة أيام حتى تلاحق به الناس .

ووافاه البريد من المهديَّة بموَلِدِ ولدٍ له اسمه هاشم .

وقدم عليه زيري بن مناد بعساكر صنهاجة فحملَه وخلع عليه وقلده سيفاً
ووصله بصلة جزيلة وعقد له على قبائل صنهاجة والبربر . وفي مُناخه هذا اعتلَّ .

دخوله بلاد صنهاجة

ورحل في نصف جمادى الآخرة ثم نزل بوسط بلد صنهاجة لِيُشْتَبَى هنالك
فاشتدَّت به العلة ثلاثة عشر يوماً ثم نقه . ورحل إلى / المسيلة يوم الأربعاء
لليلتين خلنا من رجب ، وقد سبقه أبو يزيد إليها فارتفع إلى جبال كيانة .
فاستدعى المنصور كئامة وعجيسة وزواوة وغيرهم فأتوه وأخذ على أبي يزيد
الطرق فانحصر أبو يزيد في تلك الجبال .

[p.142] Al-Manṣūr sprong op Najīb, en hij kleedde zich met een gouden harnas bovenop een rood zwaar kleed en op zijn hoofd was een tulband van gele zijde, totdat hij halverwege de berg Sāllāt aankwam bij stromend water. En Abū Yazīd, die al-Ramāl op het oog had, vluchtte en vertrok om hem na te streven. Gidsen verzamelden zich rond hem en ze zeiden hem dat het een plaats was die het leger nog nooit betreden had. Hij verhevigde het bevel aan het leger en ze misten gerst en andere zaken, maar veevoeder kostte anderhalve dinār en een waterzak één dinār. De meeste verbonden dieren werden ermee gevoed. Zodat ze terugkeerden naar de streek van de Ṣanhāja⁴⁵. Hij ontmoette de mensen van de rotsen en de sneeuw, die geen vrede sloten met hem uit henzelf, en velen onder hen stierven. Al-Manṣūr knielde zes dagen totdat de mensen hem volgden.

Post uit Mahdiyya bereikte hem over de geboorte van zijn zoon, met de naam Hāšim.

Zirī ibn Manād⁴⁶ kwam naar hem met de soldaten van de Ṣanhāja. Hij bracht naar hem en schonk hem een erekleed en beloonde hem met een zwaard en hij bracht hem overvloedige geschenken. Hij engageerde voor hem de Ṣanhāja en de Berberstammen, maar in zijn verblijfplaats werd hij [al-Manṣūr] ziek.

Zijn aankomst in het land van de Ṣanhāja.

Hij [al-Manṣūr] vertrok in de helft van jumādā al-ʿāhira⁴⁷ en vervolgens streek hij neer temidden van het land van de Ṣanhāja om daar de winter door te brengen, maar zijn ziekte verhevigde gedurende 13 dagen en vervolgens werd hij weer beter. Hij vertrok naar al-Masīla op woensdag de 2de nacht van rajab [335 AH]⁴⁸, maar Abū Yazīd was hem reeds hiernaartoe gevolgd en hij besteeg de berg Kiyāna. Al-Manṣūr riep de Kutāma en de ʿAjīsa⁴⁹ en de Zawāwa⁵⁰ en anderen op zodat ze hem bereikten en Abū Yazīd de weg afsneden zodat Abū Yazīd omsingeld werd op die berg.

---

⁴⁵ Belangrijke groepering van berberstammen. Hun hele geschiedenis wordt gekenmerkt door de oppositie tegen een andere grote berbergroepering, namelijk die van de Zanāta. Ze waren partizanen van de Fāṭimieden en bekeerden zich dan ook tot het šīisme, maar bekeerden zich na het vertrek van de Fāṭimieden echter tot het Sunnisme.

⁴⁶ Hij was de leider van de Ṣanhājaberbers in het noord-oosten van Algerije en een belangrijke bondgenoot van de Fāṭimieden. Hij stierf in 971 AD.

⁴⁷ Januari 947 AD

⁴⁸ 27 januari 947 AD

⁴⁹ Deze stam bevond zich in de regio rond Bāgāya.

ثم ركب المنصور يوم السبت لعشر خلون من شعبان متتراً في أربعة آلاف فارس ومعه زيري في خمسمائة من صنهاجة ، وكان النكار قد كمنوا له . فلما سار ركبوا ساقته فعطف عليهم وقتلهم . فأقبل أبو يزيد في خلقٍ عظيم ، فاستدعى المنصور بقيّة عساكره فأته ، وجرد سيفه وقصد أبا يزيد فلم يثبت له وولّى على وجهه وأسلم أولاده ، فركب السيفُ أافيةً أصحابه فقتلوا أبرح قتلٍ واتبعوا في الجبال وبطون الأودية ، ونجا أبو يزيد إلى الوعر فخلص ، والعسكر في طلبهم أربعين ميلاً حتى كُلت الخيول وتكسرت السيوف . وحز منهم ألفٌ

وسبعون رأساً وجه بها إلى القيروان⁽¹⁾ . وكانت القتلى يومئذ يزيدون على عشرة آلاف . ولم يقتل من الأولياء فارسٌ واحدٌ . وغنموا ما لا يدخل تحت حصرٍ . ورأى الناس في ذلك اليوم أعجوبةً : وذلك أن الفريقين لما برزا للقتال أقبلت النسور والغربان من وراء النكار قبل الهزيمة فوقفت كالمنتظرة للحومهم ودمائهم . فلما كان من قتلهم ما كان نزلت على أجسادهم .

وأقام المنصور بعد الظفر ، والعساكر توافيه من كل جهة ، وقد اعتصم أبو يزيد بجبل كيانه ومعه بنو كملان . ورحل المنصور من المسيلة في يوم الجمعة غرة شهر رمضان حتى نزل على ستة أميال من أبي يزيد . وركب في يوم السبت بعساكره فسلك طريقاً صعبة في جبال شامخة وأودية ضيقة . وترجل عن دابته في بعض تلك الأوعار ومشى راجلاً نحو ثلاثمائة خطوة . ثم ركب وسار حتى أشرف على أخبية أبي يزيد وخصوصه ، وهو يرتب الناس للقتال في ذلك الوعر ويأمرهم بتقوى الله والإمضاء على أعداء الله وينهاهم عن النهب .

Vervolgens besteeg al-Manṣūr zijn paard op zaterdag de 10de van ša'bān [335 AH]⁵¹, wandelend temidden van 4000 ruiters. Met hem was ook Zīrī temidden van 500 Ṣanhāja, maar de nukkārieten hadden zich reeds voor hem verborgen. En toen zijn achterhoede hun paarden begonnen te bestijgen, wierp hij zich op hen en bevocht hen. Abū Yazīd naderde met veel mensen en al-Manṣūr riep de rest van zijn leger en ze kwamen naar hem. Hij trok zijn zwaard en beoogde Abū Yazīd maar hij bleef niet voor hem staan. En hij vluchtte op zijn manier. Hij verliet zijn zonen zodat het zwaard achter de hoofden van zijn gezellen geheven werd, zodat ze gedood werden in een hevige moord van de tegenstand. Ze werden gevolgd in de bergen en de diepe valleien. Abū Yazīd werd in veiligheid gebracht in de rotsen zodat hij bevrijd was. Het leger bleef in hun achtervolging gedurende 40 mijl totdat de paarden vermoeid werden en de zwaarden gebroken waren. En van hen waren 1700 hoofden afgesneden [p.143] waarmee hij naar Qayrawān ging. De strijders vermeerderden op die dag tot 10.000, en geen enkele ruiter behorende tot de naasten werd gedood. Ze namen als buit hetgeen onbegrensd was.

De mensen zagen op die dag een wonder. En dat, toen de twee partijen verschenen in de strijd, de arenden en de kraaien naderden van achter de nukkārieten voor de nederlaag zodat ze stopten alsof ze aan het wachten waren op hun vlees en hun bloed. En toen er onder hen gesneuvelden waren, daalden ze af naar hun lichamen.

Al-Manṣūr stond recht na de overwinning en de soldaten kwamen naar hem vanuit alle kanten. Abū Yazīd had zijn toevlucht reeds gezocht op de berg Kiyāna en bij hem was de banu Kimlān⁵². Al-Manṣūr vertrok uit al-Masila op vrijdag de eerste dag van de maand Ramaḍān [335 AH]⁵³, zodat hij aankwam op zes mijlen van van Abū Yazīd. hij besteeg zijn paard op zaterdag met zijn soldaten en volgden een moeilijke weg door de hoge bergen en de smalle valleien. Hij stapte af van zijn rijdier in enkele van deze woestenijen en hij wandelde te voet bijna 300 stappen. Vervolgens besteeg hij zijn paard en ging verder tot hij de schuilplaats van Abū Yazīd en zijn hutten zag, terwijl hij de mensen opstelde voor de strijd en hen beval om sterker te worden door God en de vijanden van God te executeren, maar hij verbood hen te plunderen.

---

⁵⁰ Over deze stam wordt geen nadere uitleg verschaft

⁵¹ 6 maart 947 AD

⁵² Deze stam bevond zich in het Auresgebergte en was de belangrijkste bondgenoot van Abū Yazīd.

⁵³ 26 maart 947 AD

وانتشب القتال فكانت بينهم حرب شديدة . وقصد المنصور أبا يزيد بنفسه ، فلماً رآه ولّى منهزماً على عادته وأسلم أخيبته وخُصوصه ، فأمر المنصور بإلقاء النار فيها . واتهب العسكر ما لا يوصفُ ، فوَكَّل المنصور قوماً من الصقالية بقتل من وجدوا معه شيئاً من النهب لأنهم اشتغلوا عنه به وتفرَّقوا حتى لم يبقَ معه إلا اليسير ، فطمع أصحاب أبي يزيد وكسروا أجفان سيوفهم واستحَرَّ القتال وعلا بعضهم على تلك الجبال يقاتلون من أعلاها بالحجارة . وأحاط القتال بالمنصور من كلِّ جهةٍ فكان الأولياء إذا اشتدَّ عليهم القتال وأرادوا الفرار صدَّهم ما وراءهم من ضيق المسالك فيرجعون إليه ويلوذون حول مظلته ، فكلمًا أقبل العدو من جهة حمل عليهم بنفسه فانهزموا بين يديه ولم يحتملوا رؤيته . فقتل

من الفريقين خلق عظيم ، وكان يوماً لم يُسمع قطُّ بمثله . وانطبقت ^(١) الحربُ ودامت إلى اصفرار الشمس ، وكَلَّت الخيل وفني السلاح ، وتعجَّب البربر من صبره وشجاعته . وانصرف راجعاً من طريقه فتسابق البربر إلى الجبال التي في طريقه ليرسلوا الصخور عليهم فأنذرهم رجل بذلك فسلك طريقاً غيرها فتخلص الجيش بأسره إلى معسكره بعد أن مضى صدرٌ من الليل . فلم يكن في تلك الحروب كلها أعظم من هذا اليوم ولا أشدُّ . ونادى في الناس أن يردُّوا كلَّ ما اتهبوه لعصيانهم إيَّاه ومخالفة أمره . فأحرق ذلك كله بالنار .

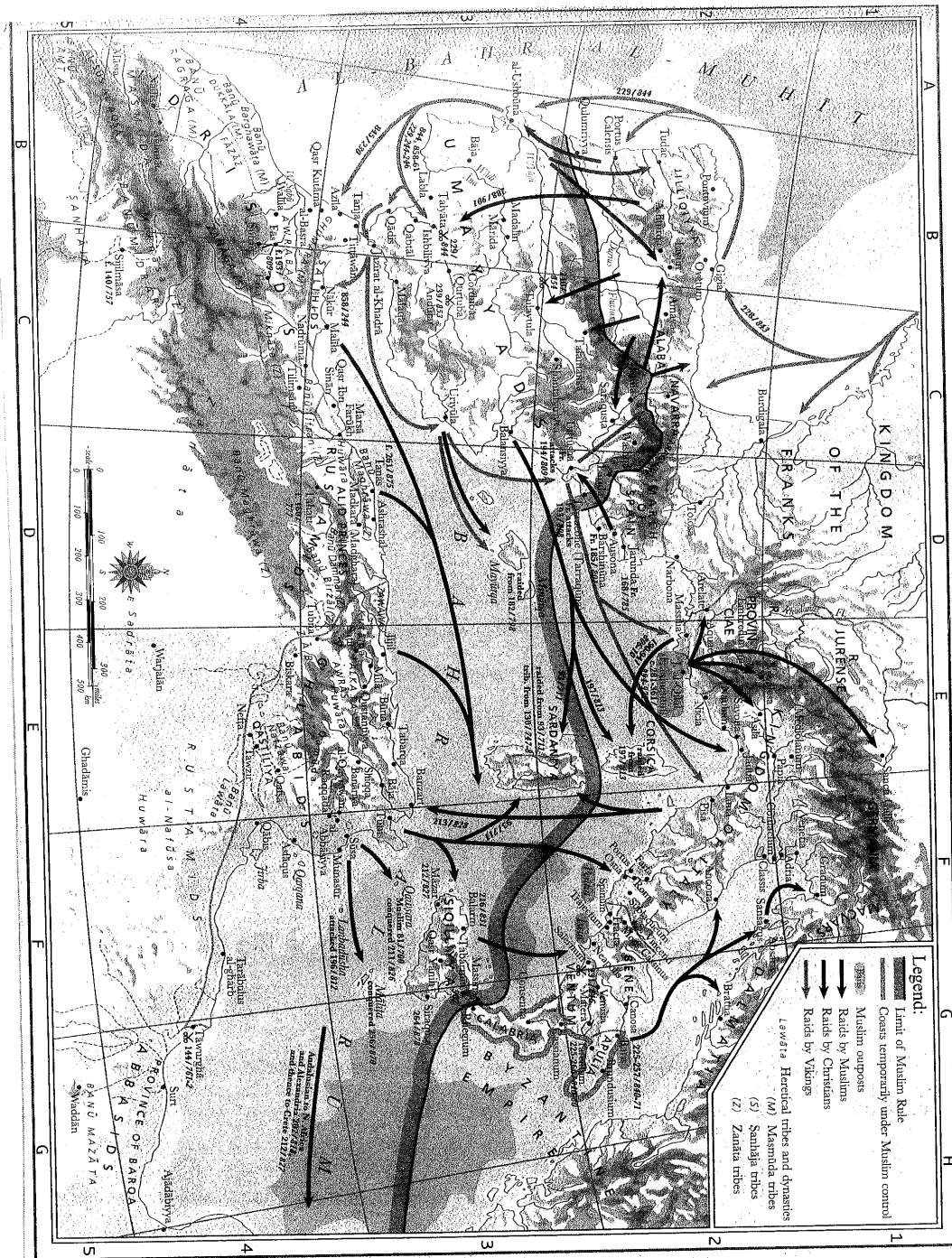
De strijd brak uit. Het was een hevige oorlog tussen hen. Al-Manṣūr doelde zelf op Abū Yazīd. Toen hij hem zag, vluchtte hij zoals gewoonlijk en verliet zijn schuilplaats en zijn hutten. Al-Manṣūr beval om brand te stichten hierin. En het leger nam eruit weg hetgeen niet afgesproken was. Al-Manṣūr gaf het volk van al-Siqāliyya de opdracht om degenen te doden, waarbij iets van oorlogsbuit aangetroffen werd omdat ze hierdoor afgeleid waren en ze verdeeld raakten zodat bij hem enkel de ongecompliceerde aangelegenheden bleven. De gezellen van Abū Yazīd waren ambitieus en ze braken de 'oogleden' van hun zwaarden. De strijd laaide op en enkele van hen klommen op die berg om vanop de hoogte te strijden met stenen. Het gevecht omringde al-Manṣūr vanuit alle kanten, zodat de naasten, toen de strijd voor hen heviger werd, wilden vluchten, maar hetgeen achter hen was van smalle paadjes weerhield hen ervan. En ze keerden naar hem terug en zochten onderdak rond zijn tent. En telkens als de vijand van één kant naderde, viel hij hen zelf aan zodat ze vluchtten tot bij hem en het niet verdroegen om hem te zien.

[p.144] Uit de twee partijen werden vele mensen gedood. Het was een dag zoals men er nog nooit een gelijke van had gehoord. De oorlog heerste en ze duurde tot het verbleken van de zon. De paarden waren vermoeid en de wapens kwamen tot stilstand. De berbers verbaasden zich over zijn geduld en dapperheid. Hij ging terug op weg en volgde de berbers naar de bergen die op zijn weg lagen, zodat rotsen op hen vielen. Een man waarschuwde hem hiervoor zodat hij een andere weg volgde. En hij liet het leger in zijn gevangenschap gaan naar zijn militair kamp nadat de nacht gevallen was. Er was in die oorlog geen belangrijkere en hevigere dag dan deze en hij riep de mensen op om alles terug te geven dat ze als oorlogsbuit gevonden hadden voor hun ongehoorzaamheid ten opzichte van hem en het niet uitvoeren van zijn bevel. En hij vernietigde dat alles met vuur.

Bijlagen

1. The Western Mediterranean in the 3th/9th C.

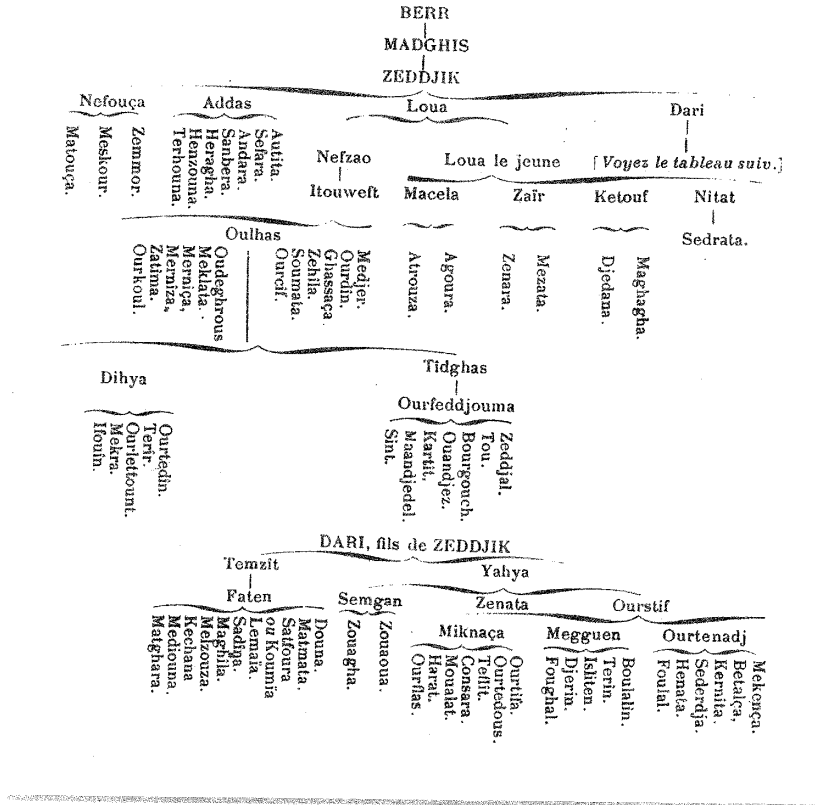
Kennedy, H., *An historical Atlas of Islam*, Brill Leiden Boston Köln, 2002, p.53

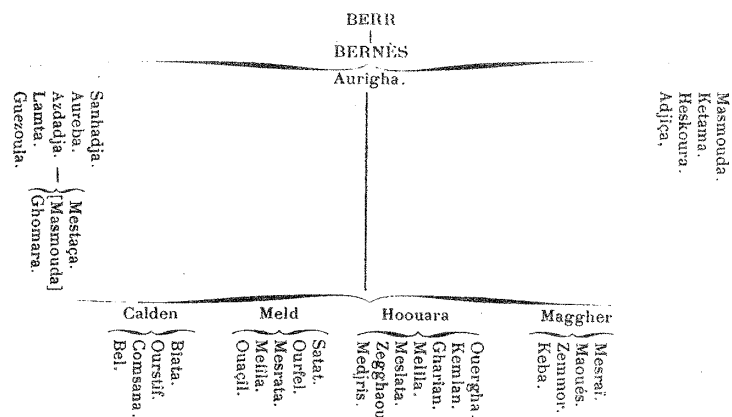
2. Afstammingstabellen van de Berbers

Ibn Ḥandūn, *Histoire des Berbères*, Geuthner Paris, 1968, p.XIV en XV

Les deux tableaux suivants feront connaître la filiation des tribus issues de Madghis :

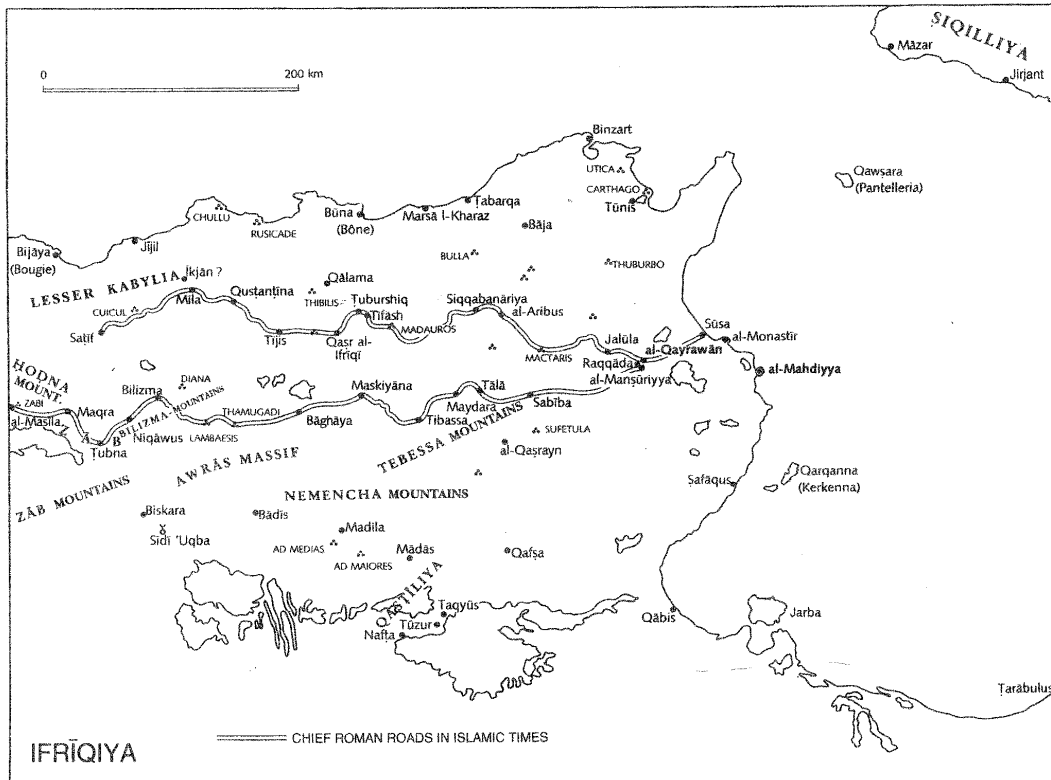
Le tableau suivant représente la filiation des tribus descendues de Bernès.

3. Ifrīqiya

Halm, H., *The Empire of al-Mahdi*, Brill Leiden, 1996, p.97

4. De Mağrib en Spanje in de 9de eeuw AD

Abun-Naşr, J.M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge University Press
Cambridge, 1998, p.44

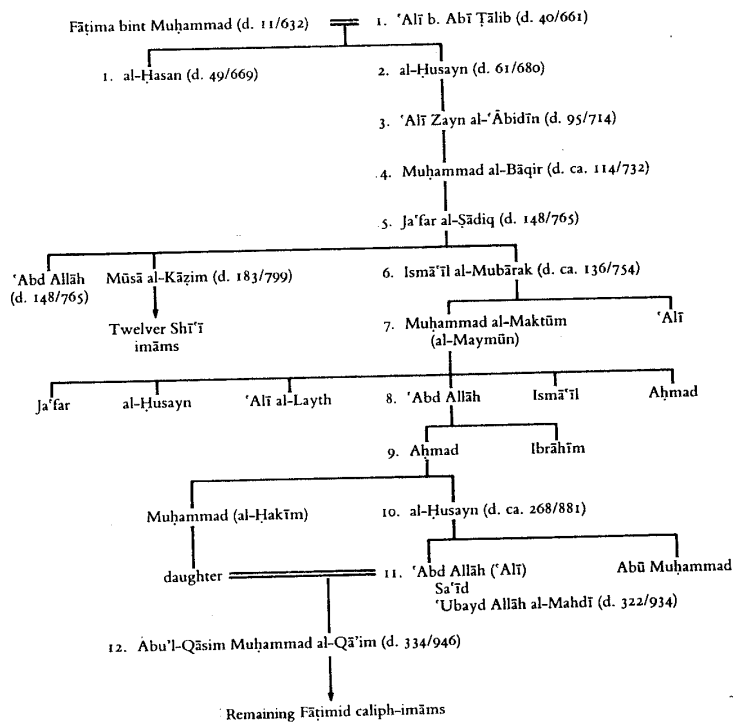

1 The Maghrib and Spain in the ninth century

5. Ismā'īlietische afstammingslijn

Daftary, F., *The Ismā'īlīs, their history and doctrines*, Cambridge University Press Cambridge, 1881, p.551

The early Ismā'īlī imāms

Originally 'Alī was counted as the first imām. Later, 'Alī acquired the higher rank of *asās* and al-Ḥasan was counted as the first imām. Still later, the Nizārīs omitted al-Ḥasan and started the list with 'Alī, counting al-Ḥusayn as their second imām.

Bibliografie

Literatuur

Abun-Naṣr, J.M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge University Press
Cambridge, 1998

Basset, R., *Kutāma*, EI²

Bousquet, G.-H., *Les Berbères (Histoire et Institutions)*, Presses Universitaires de France
Paris, 1957

Brett, M., *The Berbers*, Blackwell Oxford, 1996

Canard, M., *Fātimides*, EI²

Canard, M., *L'expansion arabo-islamique et ses répercussions*, Variorum Reprints London,
1974, 384 p.

Colin, G.S., *Masmūda*, EI²

Cook, M., *Early Muslim Dogma: a source-critical study*, Cambridge University Press
Cambridge, 1981, 242 p.

Cuperly, P., *Introduction à l'études de l'ibādism et de sa théologie*, Office des publications
universitaires Alger, 1984, 372 p.

Dachraoui, F., *al-Manṣūr bi-llāh*, EI²

Dachraoui, F., *Contribution à l'histoire des Fatimides en Ifrīqiya*, Ar.8 (1961), p.189-203

Dachraoui, F., *Masīla*, EI²

Daftary, F., *The Assassin Legends: myths of the Ismā'īlis*, Tauris London, 1994, 213 p.

Daftary, F., *The Ismā'īlis, their History and Doctrines*, Cambridge University Press
Cambridge, 1992, 803 p.

De La Véronne, Ch., *Ṣanhādja*, EI²

Encyclopédie Berbère, Edisud Aix-en Provence, 1984

- Guichard, P., *Omeyyades et Fatimides au Maghreb. Problématique d'un conflit politico-idéologique (vers 929 – vers 980)*. In: *L'Égypte Fatimide, son art et son histoire. Actes du colloque organisé à Paris les 28, 29 et 30 mai 1998*. Sous la dir. de M. Barrucand. Presses de l'université de Paris-Sorbonne Paris, 1999, 703 p.
- Haarman, U., Halm, H., *Geschichte der arabischen Welt*, Beck München, 1987, 720 p.
- Halm, H., *Der Mann auf dem Esel*, Die Welt des Orients 15 (1984) p.144-204
- Halm, H., *Die Schia*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1988, 261 p.
- Halm, H., *The Empire of al-Mahdi: the Rise of the Fatimids*, Brill Leiden, 1996, 452 p.
- Halm, H., *The Fatimids and their Traditions of Learning*, Tauris London, 1997, 112 p.
- Hinds, M., *The Murder of the Caliph 'Uthmān*, IJMES 3 (1972) p.450-469
- Hinds, M., *The Siffin Arbitration Agreement*, JSS 17 (1972) p.93-113
- Hrbek, I., *General History of Africa III: Africa from the Seventh to the Eleventh Century*, Currey London, 1992, 398 p.
- Ibn Ḥaldūn, *Histoire des Berbères et des dynasties musulmanes de l'Afrique septentrionale*, Vertaald vanuit het Arabisch door Baron De Slane, Geuthner Paris, 1968-1969, 4 volumes
- Ivanow, W., *Ismaili Tradition concerning the Rise of the Fatimids*, Payot Paris, 1977, 337 p.
- Juynbol, G. H. A., *The Qurra' in Early Islamic History*, JESHO 16 (1973) p.113-129
- Kennedy, H., *An Historical Atlas of Islam*, Brill Leiden Boston Köln, 2002, 86 p.
- Laoust, H., *Les schismes dans l'Islam: introduction à une étude de la religion musulmane*, Payot Paris, 1977, 500 p.
- Le Tourneau, R., *La révolte d'Abū Yazīd au Xme siècle*, CT (1953) p.103-125
- Levi della Vida, *Khāridjites*, EI²
- Lewicki, T., *Al-Nukkār*, EI²
- Lewicki, T., *Banū Ifran*, EI²
- Lewicki, T., *Hawwāra*, EI²
- Lewicki, T., *Ibāḍiyya*, EI²
- Lewicki, T., *La répartition géographique des groupements Ibāḍites dans l'Afrique du Nord au moyen-âge*, RO 21 (1957) p.301-343
- Lewicki, T., *Lawāta*, EI²

- Lewicki, T., *Les origines de l'islam dans les tribus Berbères du Sahara occidental: Mūsā ibn Nuṣayr et 'Ubayd Allāh ibn al-Ḥabḥāb*, SI 32 (1970) p.203-214
- Lewicki, T., *Les subdivisions de l'Ibādiyya*, SI 9 (1958) p.71-82
- Lewicki, T., *Maṭmāṭa*, EI²
- Lewinstein, K., *Making and Unmaking a Sect: the Heresiographers and the Ṣufriyya*, SI 76 (1992) p.75-93
- Lewinstein, K., *Ṣufriyya*, EI²
- Lewinstein, K., *The Azāriqa in Islamic Heresiography*, BSOAS 54 (1991) p.251-268
- Madelung, W., *The Religious Policy of the Fatimids toward their Sunnī Subjects in the Maghrib*. In: *L'Égypte Fatimide, son art et son histoire. Actes du colloque organisé à Paris les 28, 29 et 30 mai 1998*. Sous la dir. de M. Barrucand. Presses de l'université de Paris-Sorbonne Paris, 1999, 703 p.; p.97-104
- Marçais, G., *La Berbérie musulmane et l'Orient au Moyen âge*, Aubier Paris, 1946, 310 p.
- Pellat, Ch., *Nafzāwa*, EI²
- Rebstock, U., *Die Ibaditen im Magrib (2./8.-4./10.Jh.): die Geschichte einer Berberbewegung im Gewand des Islam*, Schwarz Berlin, 1983, 366 p.
- Rubinacci, R., *Azārika*, EI²
- Rubinacci, R., *Nadjadāt*, EI²
- Shaban, M. A., *Islamic History 600-750, a New Interpretation*, Cambridge University Press London, 1971, 197 p.
- Stern, S. M., *Abū Yazīd al-Nukkārī*, EI²
- Schwartz, W., *Die Anfänge der Ibaditen in Nordafrika: der Beitrag einer islamischen Minderheit zur Ausbreitung des Islams*, Harrassowitz Wiesbaden, 1983, 349 p.
- Talbi, M., *Rustamides*, EI²
- Van Ess, J., *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra: eine Geschichte des religiösen Denkens im frühen Islam*, De Gruyter Berlin, 1991-1997, 6 volumes
- Wüstenfeld, F., *Geschichte der Fatimiden Chalifen*, Olms Hildesheim, 1976
- Yver, G., *Berbères*, EI²
- de Zambaur, E., *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam*, Biblio Osnabrück, 1976, 388 p.

Woordenboeken:

Dozy, R., *Supplément aux dictionnaires arabes*, Brill Leyde, 1967, 2 volumes

Kazimirski, A., *Dictionnaire arabe-français*, Libraire du Liban Beyrouth, s.d., 2 volumes

Van Mol, M., *Leerwoordenboek Nederlands-Arabisch*, Bulaaq Amsterdam, 2001, 529 p.

Wehr, H., *A dictionary of modern written Arabic*, Harrasowitz Wiesbaden, 1979, 1301 p.